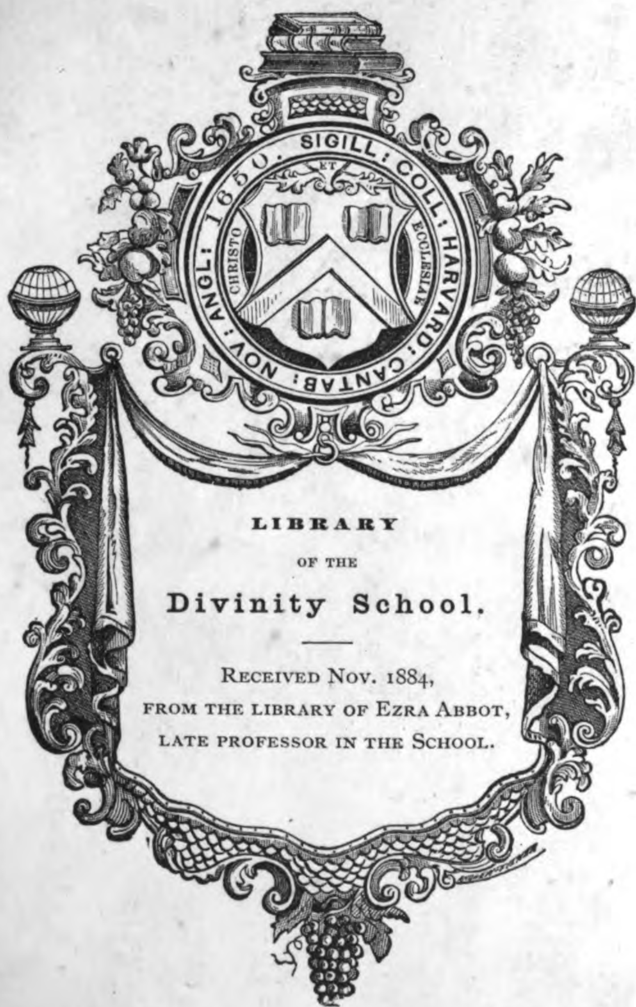

Kyrkohistorisk årsskrift
Svenska kyrkohistoriska
föreningen, Kyrkohistoriska föreningen (Sweden)

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 8.

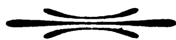
Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

ÅTTONDE ÅRGÅNGEN
1907

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA
WRETMANS BOKTRYCKERI, 1907.

INNEHÅLL.

Meddelanden och aktstycken.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1907.

Tisdagen den 30 april 1907 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å Teologiska Fakultetens i Uppsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, hälsat de närvarande välkomna, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1906—april 1907.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Föreningens medlemsantal undergått följande förändringar: på grund af dödsfall hafva ur föreningen utgått 10; 65 hafva anmält utträde. Dessutom hafva 55 ännu ej inlöst årspublikationen för 1906. Under arbetsåret nytillträdande medlemmar uppgå till 27. Om de ofvannämda 55 medräknas, utgör summan af medlemmar i Föreningen den 30 april 1907 658. Minskningen fortfar alltså.

Bidrag till 1906 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift hafva förutom af utgifvaren, professor H. LUNDSTRÖM, lämnats af domprosten E. WERMCRANTZ, docenterna HJ. HOLMQUIST, E. RODHE, J. SJÖHOLM och J. WALLES, fil. och teol. kand. J. ROMSON och teol. kand. E. LINDERHOLM. Bilagan utgöres af Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, fjärde häftet, utgifven af professor H. LUNDSTRÖM.

Arbetet med 1907 års publikationer är redan till största delen färdigt, såväl beträffande årsskriften som bilagan.

Uppsala den 30 april 1907.

Hjalmar Holmquist.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 29 april 1907.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska föreningen utsedde revisorer, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1906.

Kassans ställning den 31 december 1906 befanns enligt räkenskaperna som följer:

Grundfonden:	kapital	kr.	1 175: —
	besparade räntor	»	331: 79
	Summa	kr.	1 506: 79

Inkomster:

Behållning från år 1905	kr.	626: 35
Inkomster under året, hvaraf i årsafgifter kr. 2 985	»	3 353: 90
Summa	kr.	3 980: 25

Utgifter:

Årsskriftens tryckning, årg. VI, jämte bilaga (kr. 449: 30)	kr.	1 842: 85
Författararvoden	»	1 387: 33
Annonskostnader	»	21: 80
Post	»	244: 40
Diverse	»	76: 30
Behållning till år 1907 kontant	»	407: 57
Summa	kr.	3 980: 25

Beträffande kassans ställning hänvisas till räkenskaperna, som befunnos riktigt och ordentligt förda samt med företedda verifikationer öfverensstämmande.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för kassaförvaltaren, herr pastor N. Sandberg, beträffande den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 29 april 1907.

N. J. Söderberg. *C. G. Wahrenberg.*

I enlighet med revisorernas förslag beviljades pastor N. SANDBERG full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade.

Vid jämlikt § 4 af Föreningens stadgar företagen utlottning af tvänne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på professor H. LUNDSTRÖM och domprosten J. E. BERGGREN, hvilka båda återvaldes. I stället för professor N. EDÉN, som anmält sitt utträde ur arbetsutskottet, invaldes docenten K. G. WESTMAN. Till kassarevisorer utsågos pastorerna H. JONSON och E. BERGLUND och till deras ersättare teol. lic. ERIK AURELIUS och teol. kand. G. P. WALLI.

Ordföranden meddelade, att han på ansökan erhållit statsbidrag, kr. 1,200, till 1907 års årgång, samt att Lindaurska fonden med kr. 300 understödt 1906 års årgång. Vidare meddelade ordföranden bidragen i 1907 års årgång, samt att 1908 års publikationer redan påbörjats; bidrag till denna voro utlofvade af bl. a. utgifvaren professor LUNDSTRÖM, domprosten BERGGREN, teol. licentiaten N. JAKOBSSON och docenterna HJ. HOLMQUIST och E. RODHE.

Professor H. LUNDSTRÖM demonstrerade en nyupptäckt handling rörande valet till biskop öfver Linköpings stift år 1636, synnerligen belysande för den form, hvarunder biskopsvalen i Sverige under 1600-talet skedde. Därpå höll professor LUNDSTRÖM föredrag om »*En frimodig predikant och vetenskapsman från Linnés dagar*». Föredraget inflyter i 1907 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift.

Omedelbart efter årsmötets slut sammanträdde arbetsutskottet och valde

till ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift: professor HERMAN LUNDSTRÖM;

till vice ordförande: domprosten J. E. BERGGREN;

» sekreterare: docenten HJ. HOLMQUIST;

» skattmästare: pastor N. SANDBERG.

Med anledning af olika stor tillgång på årspublikationerna och på grund af gjorda förfrågningar har arbetsutskottet hållit nytt sammanträde för att bestämma om pris å de fyra älsta årgångarna i enlighet med 1905 års årsmötes beslut (se Kyrko-

historisk Årsskrift 1905, redogörelsen); och beslöt utskottet att för *nytillträdande medlemmar* t. v. åsätta följande pris:

för årgångarna 1—4 af *Årsskriften* kr. 2 pr årgång;

» »Olof Wallquists självbiografiska anteckningar» kr. —: 25
» »Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar» . . . » —: 50
» »Ärkebiskop Abrahams räfst» . . . . » 2: —
» »Synodalstatuter m. m. från svenska medeltids-
kyrkan» . . . . » 1: —
» »Akter rörande ärkebiskopsvalet 1432» . . . » 1: —
» »Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång»
hft I . . . . » —: 50

Bilagan »Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne» är utgången och kan icke erhållas.

Sekreteraren.

Medeltidsminnen från Östergötland.

Utgifna af Otto Janse.

FÖRORD.

Såsom en produkt af mänskligt förstånd, mänsklig fantasi och vilja är ju fornminnena i viss man människorna själfva. De senaste årtiondenas storartade resultat inom arkeologien hafva också nogsamt visat, hvilket värdefullt material fornminnena äro för kännedomen om våra förfäders kultur och lif. Men då det vetenskapliga värdet och intresset i väsentlig man beror på de skilda föremålens inbördes sammanhang, deras allmänna utveckling o. s. v., är det tydligt, att det nyvaknade intresset för våra fornminnen rundt om i landet skulle vara betjänt af en vetenskapligt ordnad utställning af föremål, för tillfället hemtade just från de olika landskyrkorna. Af sådana skäl väcktes tanken på att i samband med Konst- och Industriutställningen i Norrköping innevarande år anordna en utställning af representativa medeltidsföremål från Östergötland. Konst- och Industriutställningen tog den Kulturhistoriska utställningen på sitt program, Landshöfdingen Grefve Douglas, Biskop Charleville och Riksantikvarien Hildebrand visade på flera sätt sitt intresse för saken och stiftets prästerskap ställde sig välvilligt till företaget, i flera fall aktivt understödjande det.

Under sådana omständigheter tillkom den kulturhistoriska utställning, hvaraf de flesta och bästa föremål jämte en del märkligare östgötaföremål från Statens Historiska Museum blifvit i bild och ord sammanförda till föreliggande arbete.

De olika grupperna — af flera skäl kunde ej på långt när allt af intresse medtagas — i denna utställning må ock här inledningsvis omnämnas.

Såsom medeltidslagarne och språket visa forminnena ej allenast samband med den allmänna kulturen utan också säregna drag. Runhällen fig. I, utan tvifvel utställningens äldsta föremål, visar en *ornamentik*, som i sina hufvuddrag torde kunna betecknas såsom samnordisk-irisk-angelsaksisk. I Uppland återfinnes denna ornamentik på stående runstenar, sådana om hvilka det i Eddan heter, "sällan *stånde* stenar *vid vägen*, reste dem ej son åt fader," under det att runhällar sådana som den här afbildade, hvilka nästan uteslutande förekomma i Östergötland, synas hafva varit liggande grafhällar, som endast funnits i kyrkan eller å kyrkogården

Hvad som alltså i Uppland i vissa afseenden bär hedendomens drag, visar sig i Östergötland vara en kristen produkt och än mera, runhällen från östra Skrukeby synes kunna betraktas såsom ett minne af en kristendom, byggd på irisk-angelsaksiska element, oberoende af den vesterländska fastlandskulturen. Att denna kultur äfven satt sin prägel på samtidens träornamentik är a priori antagligt och tydligt. De ornerade trästockarne och bräderna (fig. 2—7) från en del romanska stenkyrkor kunna också uppvisa samband därmed (jfr. djurhufvudet å fig. 3 samt träornamentikens punktliknande afslutningar med fig. 1.) A fig. 4, 5 o. 6 synes dock ett nytt element, akantusbladet komma in i ornamentiken, hvilket i fig. 7 blifvit stiliseradt. Det är den västerländska fastlandsornamentiken som allt mer gör sig gällande.

De medeltida Svenska *kyrkdörrarne* utmärka sig framför andra genom sitt järnsmide. Sådana dörrar som Rogslösadörren (fig. 8) och Väfversundadörren (fig. 9) torde, särskildt genom sina rika legendariska framställningar, sakna motstycke i det öfriga Europa, liksom dörren från Fornåsa (fig. 10) och dörren

från östra Skrukeby (fig. 11) genom sin ornamentala smidesprakt äro synnerligen intressanta. Såväl Rogslösa- som Väfversundadörren äro tillverkade af personer, som äfven på andra orter utöfvat sin konst. Några småländska kyrk-kistor, prydda med järnsmide, visa nämligen i detaljerna en omisskännelig likhet med Rogslösadörren, under det att Väfversundadörrens mästare, Asmunder, både i ord och gerning visar sig äfven vara mästare till en liknande dörr i Västergötland och en i Småland.

En annan grupp af kyrkliga fornminnen med lika rika som säregna drag äro de svenska romanska *dopfuntarna*, så t. ex. funten från Gistad (fig. 14), som med italienska eller måhända rent af österländska motiv dock visar sig vara tillverkad på Gotland och hamnat i en kyrka några mil från Linköping.

Dopfuntarnas rika kulturhistoriska material skall helt säkert, då det en gång blir samladt och genomarbetadt, lämna synnerligen värdefulla upplysningar bland annat om nu okända kyrkliga inflytelser under den äldre medeltiden.

Träskulpturen var på utställningen representerad af hufvudsakligen Kristus- och Madonnabilder, valda med särskild tanke på den allmänna utvecklingen. I sin inbördes jämförelse äro de bildskrifter af största värde för kännedomen om olika tiders uppfattning, vi kunna t. ex. afläsa, huru den äldre medeltiden på ett naivt och kritiklöst sätt sökte gifva uttryck åt det gudomliga majestätet och huru denna uppfattning så småningom ändras för att omsider mynna ut i renässansens verklikhetssträfvan och — reformationen; och huru mycket skulle ej dessa serier kunna ännu kompleteras genom dylika föremål från kyrkvindar!

I det s. k. Birgittarummet sökte den kulturhistoriska utställningen genom allehanda *Birgittaminnen* gifva relief åt en af de märkligaste kulturhistoriska företeelserna inom medeltidens Östergötland och Sverige.

Utställningen kunde äfven uppvisa en del prof på medeltida guldsmeds- och textilkonst, ej allenast statliga prof på tek-

nisk färdighet, utan äfven i hög grad belysande för de politiskt-religiösa förhallandena under medeltidens senare del; pa messhakar, pa altarprydnader och korkápor prunka de adligas vapen vid sidan af gudomliga emblem, vittnande om "de stores" självmedvetande i ett mestadels kungalöst land.

Förutom alla dessa oskrifne vittnesbörd om var medeltids kultur lämnas här äfven nagra prof på boklärde mäns verk, saväl skrifna som tryckta. Slutligen bör anmärkas att nagra fa märkligare föremal fran 1500- och 1600-talet (fig. 90—94) medtagits bland medeltidsminnen från Östergötland.

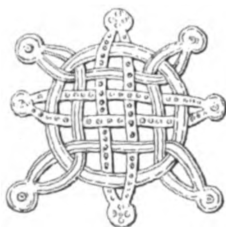

Fig. 1

GRAFKISTA

(rekonstruerad)

Locket från Östra Skrukeby kyrka, sidohällen från Väfversunda kyrka, Östergötland

---

Fig. 1

Kistan, särskildt locket har en för norden under den senare vikingatiden karaktäristisk ornamentik, hvilken sannolikt uppstått under iriskt-angelsaksiskt inflytande, oberoende af den samtida västerländska ornamentiken med dess växt- och djurornament. Två drakliknande djur, å hvilkas kroppar runor äro ristade och som äro sammanbundna af en kringelliknande figur, det s. k. iriska kopplet, bilda å locket ornamentikens stomme. Då emellertid ej allenast runskriftens innehåll: *Sven och Inge läto göra kummel efter Vibjörn sin gode fader, Gud hjälpe själ hans,* utan också alla de fragment af dylika runstenar, som författaren känner, återfinnas i eller invid kyrkor (inom kyrkogårdsmuren), måste kistan betraktas såsom ett minne af ett kristet, sannolikt iriskt-angelsaksiskt inflytande.

Runristade lock af denna form och utstyrsel förekomma nästan uteslutande i Östergötland.

Locket, som är från 1000-talet, och sidohällen äro i det närmaste samtida.

Längd 1,86 meter.

Fig. 1

Fig. 2—7

Fragment af ornerade träskoningar på romanska stenkyrkor i Östergötland

---

Fig. 2—7

Af den medeltida litteraturen synes framgå, att de första kyrkorna i Norden i regel varit träbyggnader. De äldsta norska träkyrkorna liksom de äldsta fynden af träkyrkor i Sverige (fyndet från Hemse, Gotland) och Danmark visa hän på, att dessa kyrkor, som åtminstone i flere fall varit af s. k. stafkonstruktion, också varit prydda med den nnder de ifrågavarande tiderna i norden lefvande ornamentiken. Sedan stenkyrkor under västerländskt inflytande på 1100-talet mera allmänt började byggas, skaffade sig den gamla träorneringskonsten existensmöjlighet genom en på stenkyrkans mur lagd träskoning bestående af en stock och ett mot denna lutadt bräde, som med sin andra långsida var fäst vid yttertakets nedersta kant. (jfr fig. 2 a och 2 b).

Större eller mindre rester af dylika träskoningar äro kända från Västergötland, Gotland, Småland samt Östergötland och lämna viktiga bidrag till tidens konst- och kulturhistoria. De här afbildade ornerade stockarne och bräderna äro alla anträffade inom Östergötland och visa olika stadier i en fortgående utveckling af rent nordiska motiv under uppblandning af västerländska växt- och djurornament.

Sålunda visar brädet (fig. 3) från Hagebyhöga kyrka, som saknar bladornering, ett rent nordiskt-iriskt djurhufvud. Fig. 4 likaledes från Hagebyhöga visar en första tillsats af outvecklade blad under det fig. 5 har uteslutande denna bladornering. I fig. 6 är arkantusbladet fullt utbildadt, under det fig. 7 visar samma ornament stiliseradt.

Fig. 2 a. Genomskärning af en romansk stenkyrkas öfre parti med träskoning (det svarta partiet.)
„ 2 b. Träskoningen å fig. 2 a i förstorad skala.
„ 2 c. Parti af samma träskonings yttersida, Väfversunda kyrka Ö. G.
„ 3. Orneradt bräde från Hagebyhöga kyrka Ö. G. Brädet, som under senare tid insatts i yttertaket såsom underlag för spånbeklädnaden, har orneringen synlig från kyrkvinden.
„ 4. Orneradt bräde från Hagebyhöga kyrka Ö. G. Nu i Statens Historiska Museum.
„ 5. Parti af ornerad stock (såsom 2), Väfversunda kyrka Ö. G. Synlig å kyrkvinden.
„ 6. Parti af ornerad stock (såsom 2), Heda kyrka Ö. G.
„ 7. Orneradt bräda, Nässja kyrka Ö. G. Nu i Statens Historiska Museum.

Fig. 2 — Fig. 7

Fig. 2c

Fig. 2b

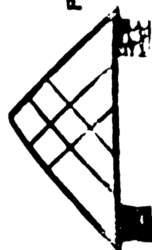

Fig. 2a

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

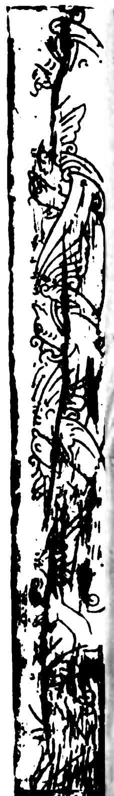

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Järnbeslagen dörr från Rogslösa kyrka, Östergötland

Fig. 8

Å det halfrunda fältet öfverst (tympanonfältet) synes en scen ur legenden om den helige Hubertus (el. Eustachius?): den vilde och hedniske jägaren är på jakt, blåsande i jakthornet, med hundarne och jaktfalken förföljer han villebrådet,en hjort (Kristus). Om Hubertus vet man bland annat, att han särskildt i Ardennertrakterna dyrkades såsom ett jaktens helgon och att man till honom där brukade offra förstlingen af jaktbytet för hvarje år och tionden af allt slags vildt.

Å den stora rektangulära ytan nedanför denna scen sitter dörringen, omgifven af smärre ringar, ställda i tvänne koncentriska cirklar.

Nedtill å detta fält synes ett träd, en kvinna med en kvist i ena handen samt en orm, måhända en primitiv framställning af syndafallet, vidare djäfvulen, som drager en gråtande kvinna i håret, (syndens straff?) och slutligen ärkeängeln Mikaels strid med draken eller det godas kamp och seger öfver synden och det onda.

Dörren, som nu sitter i kyrkans västra vägg, har förr suttit i kyrkans ursprungliga, nu igensatta dörröppning i långhusets södra vägg.

Höjd 2,42, bredd 1,37 meter.

Fig. 8

Fig. 9

Järnbeslagen dörr från Väfversunda kyrka, Östergötland

Fig. 9

Väfversundadörren är indelad i öfverst ett halfcirkelformadt och därefter 5 st. under hvarandra liggande rektangulära fält med följande framställningar:

Öfverst från vänster till höger:

Syndafallet med Adam och Eva på hvar sin sida om kunskapens träd, i hvilket ormen synes, Kristus på korset med Maria och Johannes vid korsets fot samt ett enstaka träd — det hela måhända en framställning af kunskapens, korsets och lifsens träd eller de tre verldsträden. Framställningen afslutas med ett slags treudd, (treenighetssymbol?) sannolikt en skyddssymbol.

1:sta fältet visar tvänne foglar, ornament samt en runinskrift med innehåll: Asmunder gjorde denna dörr.

2:dra fältet med sina 2:ne fiskar samt 4 hela och 2 halfva cirklar kan möjligen tänkas stå i något samband med de bibliska 5 bröden och 2 fiskarne.

3:dje fältet med låset och den stora dörringen samt tvänne onda varelser. (Måhända ligger det symbolik i, att de onda varelserna just äro placerade i närheten af låset och den stora dörringen eller möjligheterna att komma in i kyrkan.)

De 4:de och 5:te fälten visa präktigt dekorativa figurer.

Asmunder har gjort liknande dörrar, en till Kumlaby kyrka å Visingsö samt en till Versås kyrka i Västergötland.

Dörren sitter ännu på sin ursprungliga plats i långhusets södra vägg.

Höjd 2,31, bredd 0,85 meter.

Fig. 9

Fig. 10

Järnbeslagen dörr i Fornåsa kyrka,
Östergötland

Fig. 10

Fornåsadörren, som saknar tympanon, är uppdelad i trenne fält. I motsats till dörrarne från Rogslösa och Väfversunda (fig. 8 o. 9) har Fornåsadörren endast rent dekorativa ornament.

Ehuru en del detaljer å Fornåsadörren starkt påminna om Väfversundadörren (fig. 9), torde dock dörren från Fornåsa på grund af ornamentens lösliga sammanhang få anses yngre.

Fornåsadörren har ledt till koret, under det alla öfriga här afbildade dörrar suttit i skeppet.

Höjd 2,03, bredd 0,80 meter.

Fig. 10

Fig. 11

Järnbeslagen dörr från Östra Skrukeby kyrka, Östergötland

Fig. 11

Skrukebydörren, som i afseende på de stora beslagens gruppering, visar ett starkt främmande inflytande, har fått ytan uppfylld af en massa smärre, sinsemellan olikartade figurer.

I öfre afdelningen synes bland annat en man med topp-mössa, håsor och spetsiga skor, tvänne ödleliknande djur, ett hakkors m. fl. Den i sandsten rikt huggna dörromfattningen med orneradt tympanonfält finnes ännu till större delen bevarad — till-sammans med dörren utgörande ett ståtligt minne om äfven de små romanska landskyrkornas ofta rika dekorativa utrustning. Dörren torde föreskrifva sig från 1200-talet.

Höjd 2,60, bredd 1,12 meter.

Fig. 11

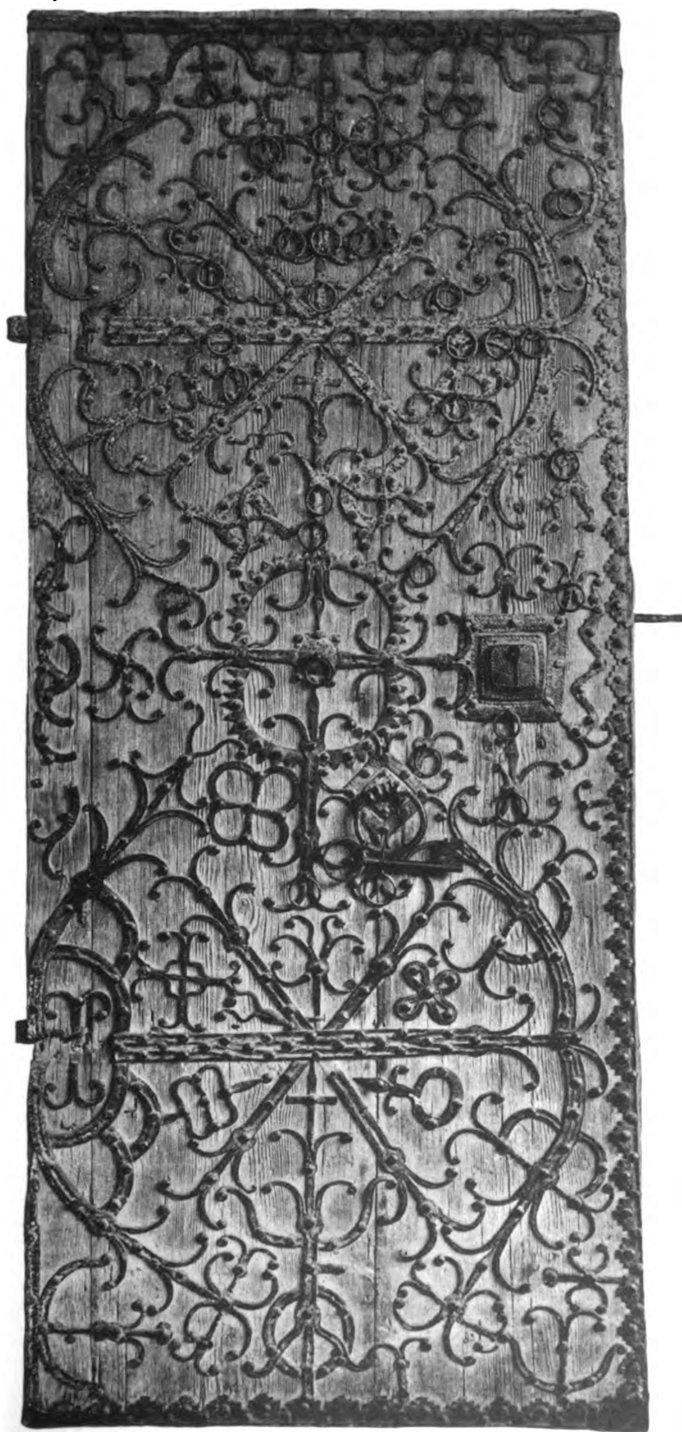

Fig. 12

Järndörr från Risinge ödekyrka,
Östergötland

Fig. 12

Dörren består af en ram hvarpå ribbor, sammanhållna med storhufviga nitar, äro lagda i klinksystem.

Förutom de storhufviga nitarne med sina här och hvar rosettliknande underlag af järnbleck, består orneringen af en präktig låsskylt med vingliknande ornament, samt beslag för dörringen. Inom ett sengotiskt skriftband finnes årtalet M/CD/XC/V eller 1495 och inom 3:ne naggkantade ringar bokstäfverna e, n, i.

Dörren sitter nu i södra väggen af kyrkans tillbyggda långskepp. Höjd 2,54, bredd 1,20 m.

Fig. 12

Fig. 13

Dopfunt från Hogstads kyrka, Östergötland

Fig. 14

Dopfunt från Gistads kyrka, Östergötland

Fig. 13

Å skålen finnas, förutom de å fig. synliga människofigurerna, ännu tvänne dylika, alla på samma afstånd från hvarandra. Orneringen å foten med sina svårtydda bilder: människofigurer, som anfallas af ödleliknande djur m. m., har sannolikt legendarisk betydelse. En liknande, fast särskildt i afseende på skålen enklare funt finnes i Ekeby kyrka, Östergötland. 1100-talet. Höjd 0,93 meter.

Fig. 14

Gistadfuntens ornering å skålen är alltigenom biblisk, ehuru scenerna ej synas hafva den naturliga ordningsföljden. Förutom de å fig. synliga: Kristi? dop, Kristi födelse, de heliga tre konungar tillbedja Kristusbarnet, finnas dessutom följande framställningar: de tre heliga konungar till häst, de tre heliga konungar sofvande samt en för de nordiska förhållandena ovanlig framställning af korsfästelsen. Gistadsfunten är tillverkad af gotländsk kalksten. Höjd 0,85 meter.

Liknande funtar med hög relief finnas i Sörups och Borby kyrkor, Schlesvig-Holstein.

Fig. 13--14

Fig. 14

Fig. 13

Fig. 15

Dopfunt från Stora Åby kyrka,
Östergötland

Fig. 16

Dopfunt från Vinnerstads kyrka,
Östergötland

Fig. 15

Funten från Stora Åby hör till en grupp funtar, som alla hafva enstaka heraldiska djur å rundbågiga fält med punkterade bågar. Särskildt rikt är gruppen representerad i Småland, där dock foten blifvit liksom dubbel. Å fotplattans alla hörn har Stora Åbyfunten haft djurbilder (framkropparne) af hvilka dock blott en ännu är hel. Omkring år 1200. Höjd 1 meter.

Fig. 16

Orneringen är skålen rundt lik det å fig. synliga partiet, med det grekiska korset såsom hufvudmotiv. Den i förhållande till skålen ovanligt lilla foten, som nu är starkt anfrätt har måhända varit prydd med skyddsblad i de fyra hörnen. Funten torde i Sverige vara ensamstående. Romansk typ. Höjd 0,75.

Fig. 15—16

Fig. 16

Fig. 15

Fig. 17.

Stenbild af ett liggande lejon med en biskop stående på ryggen, Kaga kyrka, Östergötland.

Fig. 17

Lejonet, som i gapet håller ett mindre fyrfota djur, skall sannolikt beteckna det onda (jfr. texten till fig. 18) Biskopen är iklädd biskopsskrud med bok och staf. Hufvudet är nytt; nedre delen af det ursprungliga skägget finnes dock ännu i behåll. 1100 talet. Höjd 0,78 meter.

Fig. 17

Fig. 18—19

Snidad reliefbild af ett lejon, Hofs kyrka, Östergötland

———

Fig. 18—19

Lejonet kan i medeltidssymboliken beteckna både Kristus (Juda är ett ungt lejon o. s. v., 1 Moseb. 49: 9; Lejonet af Juda slägte, Joh. Uppenb. 5: 5.) och djäfvulen (Eder fiende djäfvulen går omkring såsom ett rytande lejon och söker hvem han uppsluka må, I Petr. bref 5: 8.) Då lejonet här har en "bladkvist" i munnen, synes denna lejonbild beteckna Kristus (såsom symbol af djäfvulen är lejonet vanligen i färd med att uppsluka en människa el. dylikt.) Enär bilden härstammar från Hofs kyrka, i hvars närhet Birger Jarl säges hafva bott på Hofgården, är det möjligt, att denna lejonbild kan hafva något samband med folkkungavapnet.

Huru bilden, som nu sitter på kyrkans södra inre vägg nära vestra gafveln, ursprungligen suttit är obekant.

Höjd 1,59, bredd 6,45 meter.

Fig. 18—19

Fig. 18

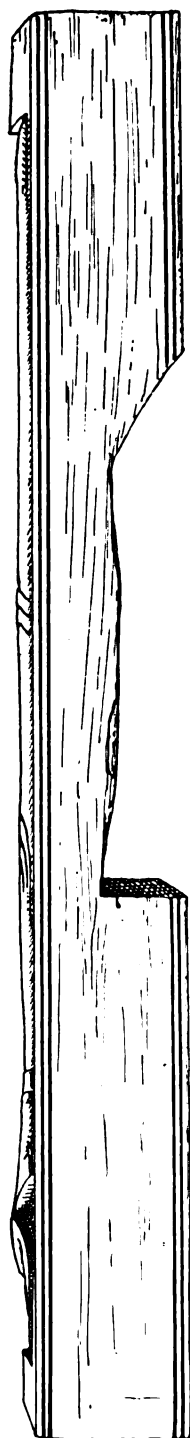

Fig. 19

Fig. 20

Kristusbild (korset borta)
Väfversunda kyrka, Östergötland

Fig. 20

Ehuru bilden tydligen visar den korsfärste Frälsaren, är Kristus dock här framställd såsom den ännu lefvande vid korset stående härskaren med uppburet krönt hufvud och iförd full klädnad. Korsfästelsen är här något formellt, något som hvarken själsligt eller kroppsligt inverkat på gudakonungen. Tidig romansk typ. Höjd 0,70 meter.

Fig. 20

Fig. 21

Krucifix, Skärkinds kyrka,
Östergötland

Fig. 21

Ehuru Kristus här ännu framställes såsom den lefvande krönte konungen (kronan är nu borta) är Kristus dock tyngd af lidandet: hufvudet har sjunkit något åt sidan och blicken är till hälften slocknad, kroppen, som nu endast skyles af ett skynke från midjan ned på benen, har förlorat sin naturliga spänstighet och styrka. På korsarmarnes ändar har helt säkert förr funnits symboliska bilder af evangelisterna. Senromansk bild. — Så godt som all målning är nu borta. Höjd 2,35 meter.

Fig. 21

Fig. 22

Krucifix, Vinnerstads kyrka, Östergötland

Fig. 22

Kristus är här den på korset hängande, döde Frälsaren, som fått konungakronan utbytt mot törnekronan. Det gudomliga framlyser dock ännu i det lugna och milda, af mänskliga lidanden oberörda ansigtet. Ofvan hufvudet sitter en rund skifva, å hvilken synas spår af en målad strålande sol, en sedan hedendomen använd symbol för den högste gudomen. Gotisk typ. Å det ornerade korsets ändar har funnits evangelistsymbolerna. Höjd 2 meter.

Fig. 22

Fig. 23

Grupp af Kristus på korset med Maria och Johannes vid korsets fot, Trehörna kyrka, Östergötland

---

Fig. 23

Lidandet är i denna grupp det allt förhärskande. Ej allenast Kristusbildens anletsdrag uttrycka den djupaste smärta, utan bära äfven den blodiga kroppen med det gapande såret i sidan och de djupt sörjande Johannes och Maria tydliga vittnesbörd om de känslor och tankar, som bibelns skildring af Kristus på korset företrädesvis uppväckte hos människorna under slutet af medeltiden. På tre af korsets ändar finnas ännu plattor med spår af evangelistsymbolerna. Slutet af medeltiden. Höjd 1,22 meter.

———

Fig. 23

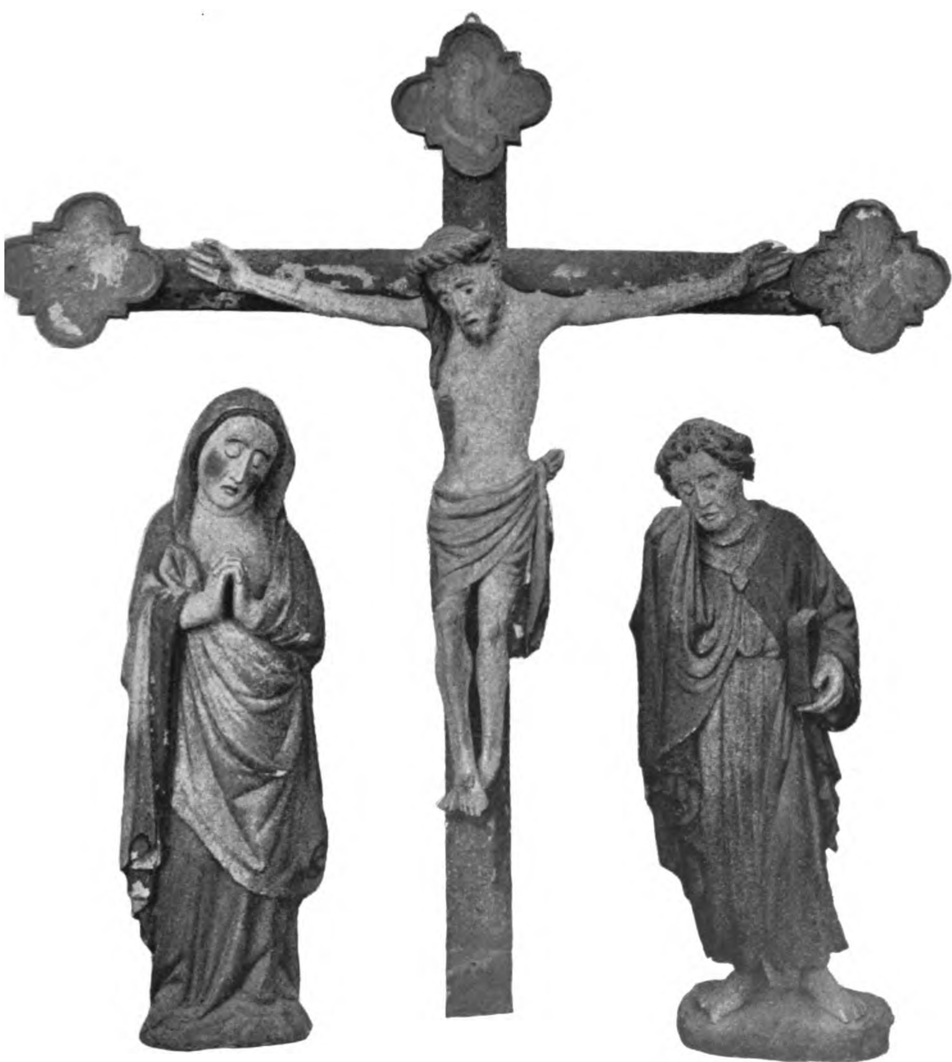

Fig. 24

Pietabild, Askeby (kloster-) kyrka, Östergötland

Fig. 24

Den senare medeltidens rika mystik med dess djupa känsla för Kristi lidandes historia ej allenast omskapade den förut gängse Kristustypen, utan synes äfven hafva gifvit upphof till de så kallade vesperbilderna, hvilka framställa de tre märkligaste tilldragelserna under aftonen efter Kristi död: nedtagandet från korset, Maria begråter den från korset nedtagne Frälsaren (Pieta) och grafläggningen. Den här återgifne Pietabilden visar Maria med den från korset nedtagne Kristus i knäet under en rikt ornerad gotisk baldakin. Maria betraktar den törnekrönte, döde Frälsaren med tårar i ögonen. Bakom hennes hufvud finnes en stor solgloria på blå botten. Bilden har haft tvänne ledade dörrar, som kunnat omsluta altarskåpet. 1300-talet. Höjd 1,86 meter.

Fig. 24

Fig. 25

Mariabild, Heda kyrka,
Östergötland

Fig. 26

Mariabild, Orlunda kyrka,
Östergötland

Fig. 27

Mariabild, Väfversunda kyrka,
Östergötland

Fig. 28

Mariabild, Borgs kyrka,
Östergötland

Fig. 25

Maria framställd såsom (himla-) drottning. Maria sitter på sin tron i full stass, stel och högtidlig, med Kristusbarnet rakt fram i knäet; med händerna välsignar hon världen, för hvilken hon liksom presenterar Kristus"barnet", som har den mogne mannens drag, och är iförd konungakrona samt en till fötterna nående rob. 1100-talet. Höjd 0,81 meter.

Fig. 26

Maria är här både i dräkt och uttryck mindre högtidlig än föregående och Kristusbarnet, som ännu är den krönte Gudasonen med världsklotet i vänstra handen och med tvänne fingrar å högra handen upplyftade till välsignelse, har flyttats öfver på vänstra knäet. 1200-talet Höjd 0,69 meter.

Fig. 27

Ehuru Maria varit iförd en nu förlorad krona, har dock det stela och drottninglika försvunnit och Maria ser leende ned på sin son, som barhufvad sitter på hennes vänstra knä. 1300-talet. Höjd 0,64 meter.

Fig. 28

Maria, som är iförd en rikt veckad dräkt står med utslaget hår utan krona på hufvudet och med det nakna människobarnet på ena armen. Renässansens verklighetssträfvanden hafva här tydligt påverkat konstnären. Slutet af medeltiden. Höjd 1,18 meter.

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29—34

Några helgonbilder från Östgötakyrkor

Fig. 29—34

Några helgonbilder, de flesta från spolierade större altarskåp. I många fall ligga dylika bilder, som ju ej allenast äga allmänt kulturhistoriskt intresse, utan äfven vanligen också konstvärde, ännu vårdslöst uppkastade på kyrkvindarne.

Fig. 29. S:t Olof fr. Östra Stenby k:a, Ö.G. h. 1 meter.
Fig. 30. S:t Christofer fr. Söderköpings stads k:a h. 56 cm.
Fig. 31. S:t Egidius fr. Söderköpings stads k:a h. 62 cm.
Fig. 32. S:ta Anna fr. Röks k:a, Ö.G. h. 89 cm.
Fig. 33. S:ta Barbara fr. Borgs k:a, Ö.G. h. 65 cm.
Fig. 34. S:ta Catharina af Alexandria fr. Söderköpings stads k:a h. 76 cm.

Bland dessa helgon synes särskildt St Olof varit ifrigt dyrkad i Östergötland, liksom i större delen af norden. I flera östgötakyrkor såsom i Björkebergs och Östra Ny kyrkor finnas större Olofsbilder, hvilka sannolikt stått i särskilda altarskåp, ännu bevarade.

St. Olof var Norrköpings skyddshelgon och östgötalagen stadgar höjda böter för de våldsgerningar, som skedde i samband med Olofsmessan i Skeninge.

Fig. 30

Fig. 29

Fig. 31

Fig. 33

Fig. 32

Fig. 34

Fig. 35

Altarskåp från Stora Åby kyrka, Östergötland

Fig. 35.

Altarskåpets midtparti framställer Marias himmelsfärd: med den strålande solen såsom bakgrund och omgifven af en krets blå moln föres Maria, stående på månskäran (Joh. Upp. 12: 1) af änglar och under änglamusik mot höjden. De små bilderna på ömse sidor om Mariabilden föreställa: S:ta. Katarina af Alexandria och S:t. Laurentius (till venster, från åskådaren räknadt) samt S:ta. Katarina (Birgittas dotter) och S:t. Franciskus? (till höger). Bilderna å dörrarnes insidor äro apostlabilder. Dörrarnes utsidor hafva haft målade helgonbilder, hvilka dock nu till allra största delen äro utplånade. Lübeckerarbete(?) från slutet af medeltiden. Höjd 2,31 meter.

Fig. 35

Fig. 36

Altarskåp från Skärkinds kyrka, Östergötland

Fig. 36

Själfva skåpet är indeladt i 5 nischer med skulpterade bildframställningar. I midten synes Jungfru Marias död och himmelsfärd. På sidorna därom Kristi födelse och de tre heliga konungarnes tillbedjan. Därunder, från vänster, finnas framställningar af omskärelsen, Jesse rot och Kristusbarnet frambäres i templet.

På de målade dörrarnes innersida synas 1) några män, som bära kvistar, af hvilka den enes kvist grönskar eller en framställning af berättelsen om, huru Josef utaf Gud utsågs till Marias make 2) Maria och Josefs trolofning 3) det bethlemitiska barnamordet (längst till höger) och 4) flykten till Egypten. Målningarne å dörrarnes yttersidor, hvilka äro illa medfarna, visa de tre heliga konungarnes tillbedjan.

På predellan eller fotställningen synes Marie bebådelse. Altarskåpet är tillverkadt omkring år 1500 i Antwerpen, hvars märke, en afhuggen hand, finnes intryckt här och hvar. Enligt traditionen är altarskåpet en gåfva af Linköpingsbiskopen Henrikus Tidemanni, hvilken hade Skärkind såsom prebende och som tillbyggde det nu såsom graf- och minneskapell ännu kvarstående koret i Skärkinds gamla kyrka.

Fig. 36

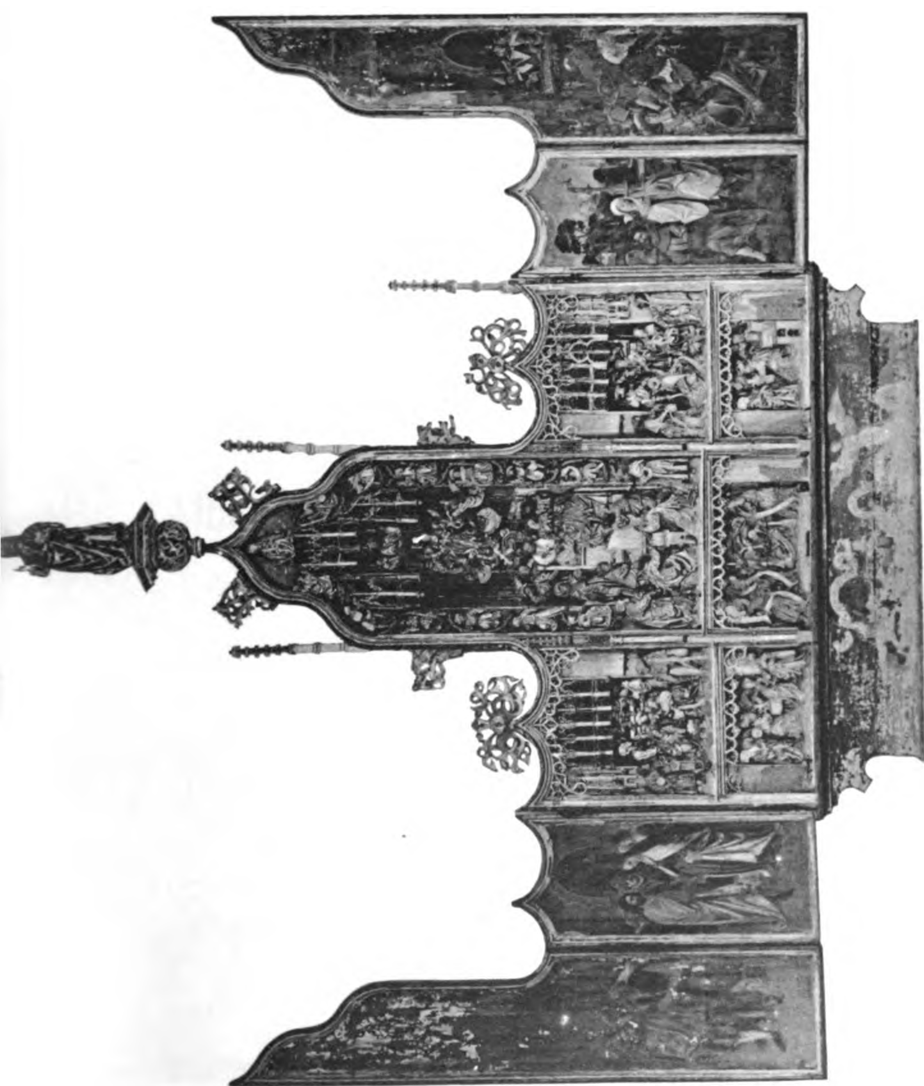

Fig. 37

Altarskåp från Lillkyrka kyrka, Östergötland

Fig. 37

Altarskåp på predella (fotställning). I skåpets midt synes Maria med barnet mot en bakgrund af flammande solstrålsknippen, på sidorna om Maria finnes tio bröstbilder af apostlar. Motiven till dörrframställningarne tyckas vara hemtade från berättelsen om Joakim och Anna. På den målade predellan synes en s. k. Veronikabild (ett Kristusansikte på en duk), uppburen af tvänne änglar. Sannolikt är skåpet af inhemsk tillverkning och ommåladt i senare tid. Höjd 1,38. m.

Fig. 37

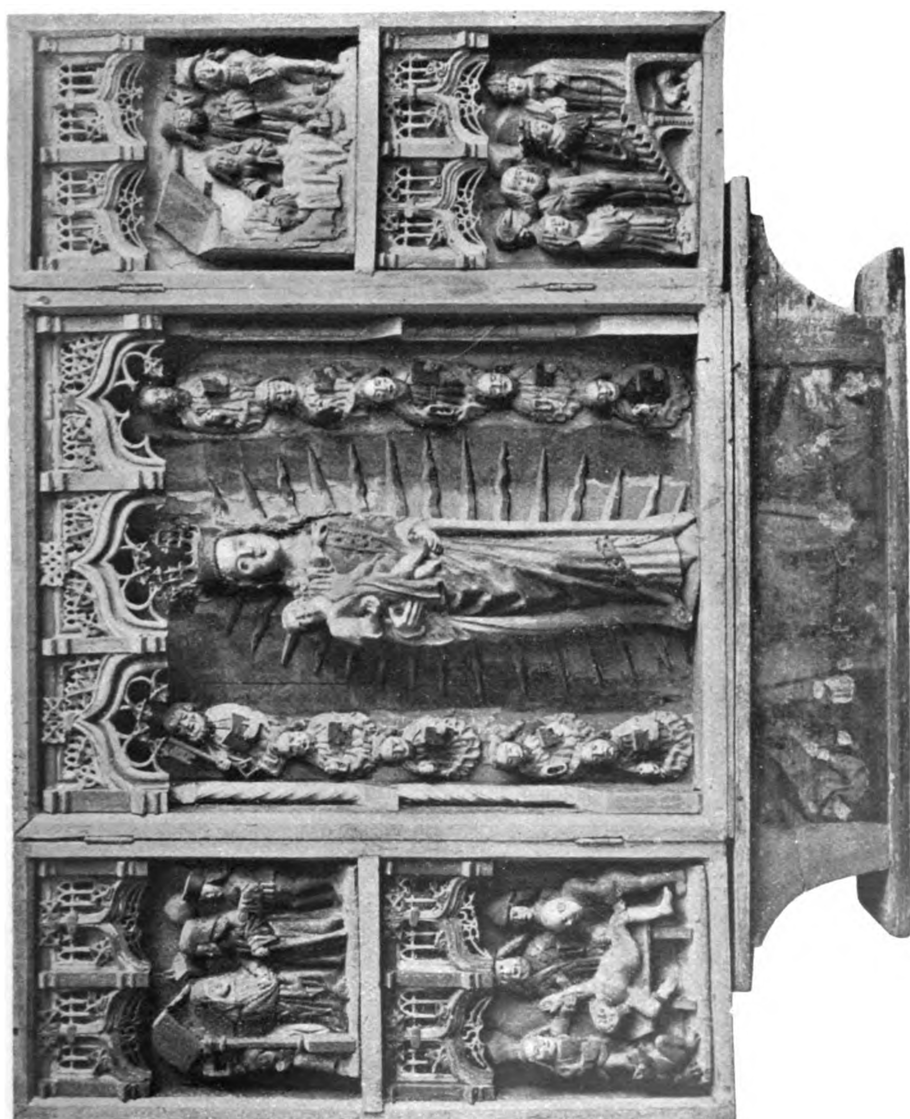

Fig. 38

Altartafla från Jursdala kyrka, Småland
(Linköpings stift)

Fig. 38

Å altartaflans midtparti framställas Maria med barnet samt S:ta. Catarina af Alexandria (med svärd och hjul) och S:ta. Elisabeth af Thyringen (med en korg). På högra dörren synes invändigt, S:ta. Barbara invid ett torn och utvändigt S:t. Göran; på vänstra dörrens insida synes S:ta. Genoveva af Brabant och på utsidan S:ta. Anna.

Lübeckerarbete(?) från tiden omkring 1500. Höjd 1,15 meter.

Fig. 38

Fig. 39—40

Bilder från det yttre af Vadstena kloster

Fig. 39

Någon fullt autentisk bild af Vadstena kloster under medeltiden är ej känd. Den här återgifna bilden, som är hämtad ur Strindberg: *Svenska Folket,* är komponerad, sannolikt efter en teckning från 1600-talet samt efter kvarvarande klosterrester.

Fig. 40

Parti af klostermuren sydost om kyrkan. Efter fotografi.

Fig. 39

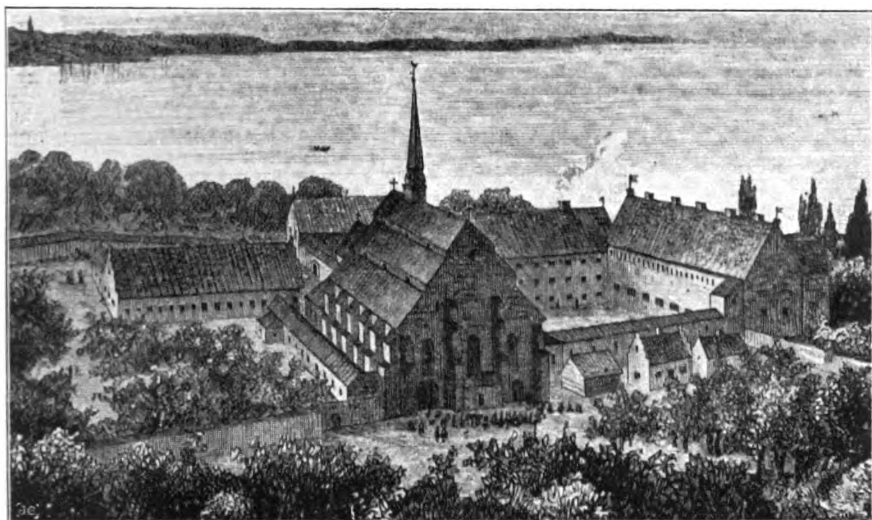

Fig. 40

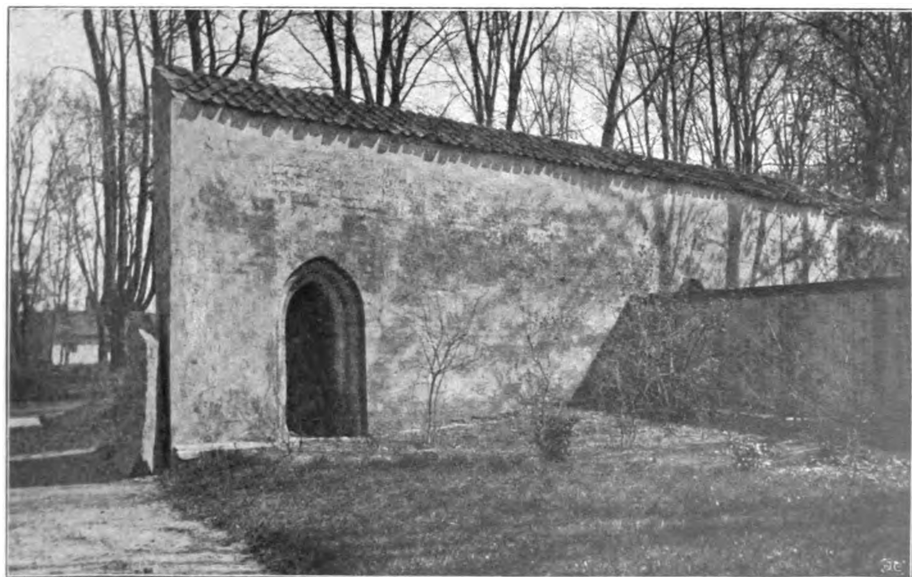

Fig. 41—42

Bilder från det inre af Vadstena kloster

Fig. 41

Interiör af Vadstena klosterkyrka mot väster, före restaureringen på 1890-talet. Efter fotografi. Vid restaureringen återflyttades koret med högaltaret från öster till sin ursprungliga plats i väster. Enligt en af Birgittas uppenbarelser skulle nämligen i Vadstena (i motsats till hvad som vanligen är fallet) koret ligga i väster.

Fig. 42

Systrarnas refcktorium(?) i Vadstena kloster. Efter fotografi.

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43—46

Diverse småsaker, funna under golfvet till Vadstena klosterkyrka

Fig. 47

Pilgrimsmärke för Vadstena kloster

Fig. 43

Fingerring af förgyldt silfver. På klacken synes bilden af Kristus på korset med Johannes och Maria. Kring ringen äro ingraverade orden: *Sancte Ber(ida?).* Sannolikt har denna ring varit ett s. k. fingerguld, som biskopen vid en novis intagande i klostren satte på dennas hand.

Fig. 44—45

Virknål och tränål af ben, resp. 7 och 10 cm.

Fig. 46

S. k. stylus eller skrifstift för vaxtaflor. 10 cm.

Föremålen fig. 43—46 tillhöra Bankkamrer O. Sundberg, Vadstena.

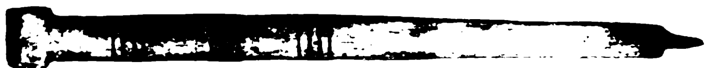
Fig. 47

Pilgrimsmärke af bly. Nedanför bilden af Birgitta, som synes nedskrifva sina uppenbarelser, läsas orden: *S. birgitta de vatzsteis.* Pilgrimsmärket är funnet i Fyrisån. Liknande pilgrimsmärken, från Vadstena äro äfven funna i Norge. Höjd 6,5 cm.

Fig. 43—47

Fig. 47

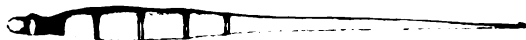

Fig. 44—46

Fig. 43

Fig. 48

Birgittabild från Vadstena klosterkyrka

Fig. 48.

Birgitta framställes här såsom en tjockkindad, godmodig äldre kvinna sittande med en bok i knäet och iförd birgittinersystrarnes vanliga dräkt: kjol, mantel eller kappa, och hvif, som omsluter panna och haka samt deröfver en s. k. vil. Ehuru det i hög grad personliga i denna bild tyder på ett verkligt porträtt, synes dock det fryntliga och nästan pussiga ansigtet föga motsvara vår uppfattning af den stränga och asketiska Fru Birgittas anletsdrag. En liknande bild finnes i det s. k. Birgittakapellet i Vadstena. Höjd 1,20 meter.

Fig. 48

Fig. 49

Birgittabild från Röks kyrka, Östergötland

Fig. 50

Birgittabild från Borgs kyrka, Östergötland

Fig. 49 o. 50

Bägge dessa Birgittabilder hafva sannolikt ingått såsom småbilder (sidobilder) i altarskåp. Särskild anmärkningsvärd är Birgittabilden från Borgs kyrka (fig. 50). På samma gång ansiktet och händerna äro karakteristiskt och väl utförda är dräkten mera detaljerad än å de föregående bilderna. På vilen (jfr. sid. 77) har nämligen Birgitta en bandkrona med 5 små röda rundlar, erinrande om Kristi fem sår liksom denna Birgittabild är utrustad med ej allenast bok utan äfven bläckhorn ock pennetui. Höjd respektive 97 och 88 cm.

Fig. 49

Fig. 50

Fig. 51

Birgittabild från Visingsö kyrka, Småland

Fig. 51

Bilden visar en kvinna i hopsjunken ställning med mot höjden riktadt anlete; de framsträckta händerna öppna omedvetet kappan och bjuda tystnad; blicken är inåtvänd och drömmande samt läpparne till hälften öppna. Konstnären har tydligen velat framställa Birgitta emottagande en uppenbarelse.

Genom den reflekterande framställningen visar bilden sitt samband med renässansen.

En på stolens ena sida målad inskrift: S. Birgitta Filia Domini Birgeri Petri Legiferi Uplandiæ et Familiæ Comitum Brahææ (Den heliga Birgitta, dotter till Upplandslagmannen herr Birger Persson och af den grefliga Braheska slägten) synes angifva att bilden är förfärdigad för att uppvisa Pehr Brahes till Visingsö släktskap med Birgitta. Såsom sådan passar den ock väl in i den lika anstolte som dugande stormannens många kulturella skapelser i sitt grefskap. Höjd 1,38 meter.

Fig. 51

Fig. 52—53

"Birgittas relikskrin", Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 52

"Birgittas relikskrin" öfverlemnades år 1766 till Vadstena kloster från statssamlingarne, dit det 1703 kommit från Husgerådskammaren. Om skrinet dessförinnan tillhört Vadstena kloster eller ej är osäkert. Ett S:ta. Birgittas skrin af silfver, tillverkadt i Stockholm år 1412 med en vikt af 429 lödiga marker användes 1573 af Johan III till rikets gagn. Konung Johan skall dock 1582 hafva skänkt klostret ett "lika godt skrin" igen. I Vadstena fanns också ett helgonskrin för Birgittas dotters, S:ta. Catarinas, reliker. Då i en äldre inventariebeskrifning det här afbildade skrinet omtalas såsom prydt med Folkkungaättens, ätternas Blå, Glysing, Puke och Grip vapenplåtar och åtminstone flere af dessa ätter veterligen hörde till Birgittas slägt, är ju högst antagligt, att skrinet, äfven före år 1766, haft något samband med Birgittas eller hennes dotters, den heliga Catarinas, reliker. Längd 1,37 meter.

Fig. 53

De i Birgittas relikskrin förvarade benen, hvilka uppgifves hafva tillhört S:ta. Birgitta och S:ta. Catarina, äro såsom sådana apokryfiska. De å fig. 53 synliga påsydda stjärnorna hafva samma karakter som stjärnorna å föremålen fig. 58 och 59 — bägge från Vadstena kloster!

Fig. 52–53

Fig. 52

Fig. 53

Fig. 54

Relikgömma för Birgitta-reliker, Statens Historiska Museum

Fig. 54

Å den delvis förgyllda silfverarmen finnas följande ord i silfverminuskler: *Mistica birgitte digitus tua — — — pro nobis ora birgitta patrona de. — — —*

I silfverarmen har förvarats det å vidstående fig. synliga benet, som efter allt döma bör anses såsom äkta. (jfr. 53). Genom den runda kristallen kunde reliken ses. Relikgömman anträffades år 1676 tillsammans med flere andra dyrbara kyrkokärl, under plöjning i den s. k. Borgmästareåkern invid Linköping, där den måhända en gång nedgräfts för att undgå Gustaf Vasas reduktion af kyrkskatterna. Skatten, som nu till större delen finnes i Statens Historiska Museum, är den största ännu bevarade kyrkliga medeltidsskatt i Sverige, och har med all sannolikhet tillhört Linköpings Domkyrka. Relikgömmans höjd, 51 cm.

Fig. 54

Fig. 55

“Birgittas ännespänne“, Uppsala Domkyrka

Fig. 55

Själfva änneprydnaden utgöres af rosettliknande figurer af äkta pärlor och stenar på ett underlag af förgyllda, tunna plåtar. Duken har sannolikt, om användningen varit den angifna, omslutit håret. Ännespännets längd 39 cm. dess bredd 8 cm.

Fig. 55

Fig. 56, 57 a, 57 b

Birgittareliker, Uppsala Domkyrka

Fig. 56

"Birgittas förkläde". Ur "förklädet" hafva bitar urklippts, sannolikt såsom reliker. Storlek 59×90 cm.

Fig. 57 a

"Birgittas nåldyna", har form af en nedtill hopsydd, platt biskopsmössa af sammet, prydd med paljetter, samt en biskopsstaf, på hvilken hänger en sköld med pärlsydda bokstäfver, af hvilka den öfversta synes vara ett s. k. Kristus-monogram. Höjd (utom snodden) 12 cm.; största bredd 10 cm.

Fig. 57 b

"Birgittas saxfodral" har å ena sidan ett M(aria) och å motsatta sidan bokstäfverna i, h. s, antingen hänsyftande på den grekiska formen för namnet Jesus: *(ΙΗΣΟΥΣ)* eller också bebetydande *i*(esus) *h*(ominum) *s*(alvator). Invändigt är saxfodralet klädt med pergament, hvilket visar en massa små hack efter något hvasst föremål. Längd 57 cm.

Några bevis för eller emot äktheten af dessa relikers (fig. 56, 57 a, 57 b) såväl som Birgittas ännespänne (fig 55) känner utgifvaren ej; samtliga föremålen synas dock vara något yngre än Birgittas dagar.

Fig. 56, Fig. 57a—b

Fig. 57a

Fig. 57b

Fig. 56

Fig. 58

"Brudpäll" (Graftäcke?), Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 58

"Brudpällen" har varit ett synnerligen framstående applikationsarbete på ursprungligen violett siden, hvilket under senare tid dock blifvit vändt, hvarvid figurerna fastsatts på ett mindre skickligt sätt. (Så t. ex. når vänstra handen nu ej korset.) Ehuru Vadstena kyrkas inventarieförteckningar angifva arbetet såsom brudpäll, synes den allmänna karaktären föga motsvara en sådan, under det att åtskilligt tyder på dess användning såsom graftäcke d. v. s. en på en grafsten lagd praktfullt ornerad duk.

Slutet af medeltiden. Höjd 2,11; bredd 1,62 meter.

Fig. 58

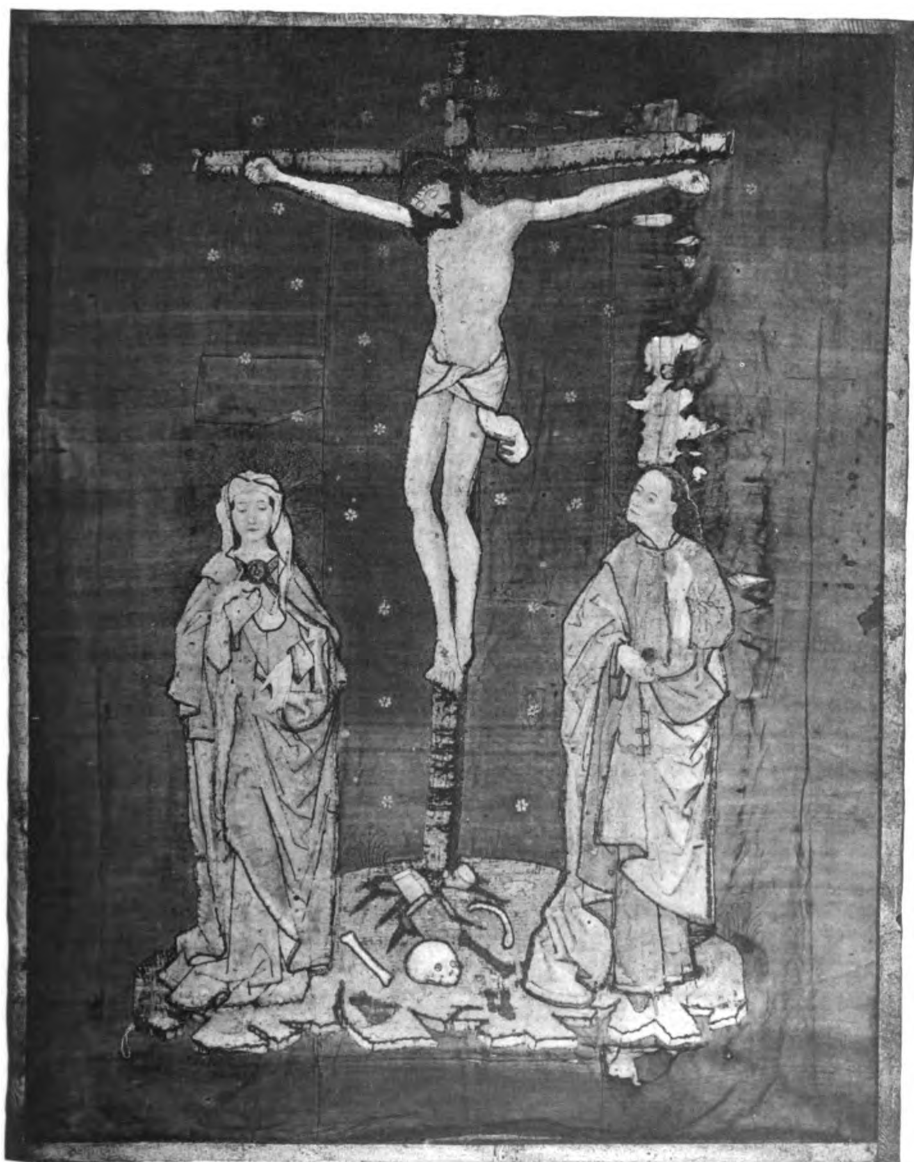

Fig. 59—60

Korkåpa med detalj, Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 59

Korkåpa af röd sammet, beströdd med gyllene stjernor och liljor. "Skölden" och den breda raka bården består af rika italienska (?) guldstickerier. På bägge finnas Sten Stures d. ä. och hans fru Ingeborg Totts senare, sannolikt i Sverige, påsydda vapen. Korkåpan skall, enligt uppgift af Biskop v. Troil, hafva blifvit skänkt till Vadstena kloster af Sten Sture d. ä. vid S:ta. Catharinas skrinläggning, som under stora högtidligheter försiggick år 1489 i närvaro af rikets andlige och verldslige stormän.

Fig. 60

Detalj af den guldstickade bården, i samma läge som å fig. 59.

Fig. 59—60

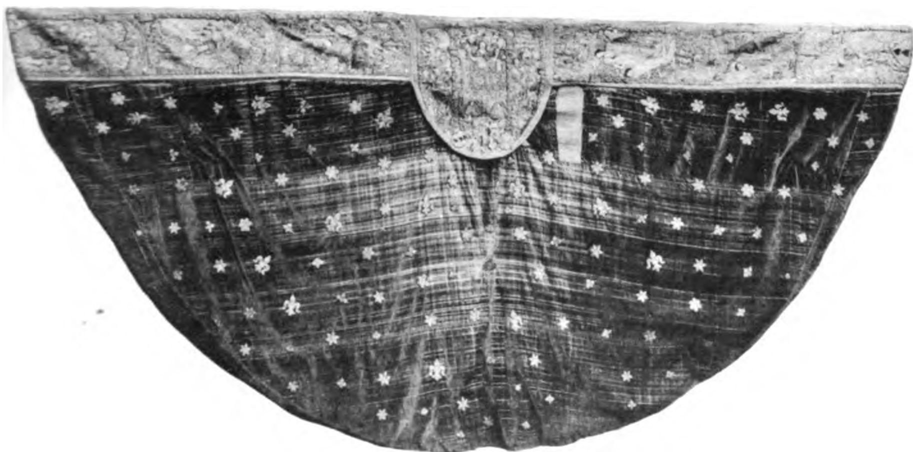

Fig. 59

Fig. 60

Fig. 61

Agraff af guld,
Statens Historiska Museum

Fig. 61

Praktfullt guldspänne, sannolikt till korkåpa. Den något konvexa skifvan är prydd med ädla stenar, med i guldbleck utförda musiserande människogestalter med djurlika underkroppar, harpyer samt heraldiska lejon, gripar och örnar på sätt som synes å fig. På spännets undersida finnes en stor nål likaledes af guld, 1300-talet. Bildens storlek är knappast 2/3 af originalet, (diameter 19 cm.) — Då en fiskare en dag i början af förra århundradet upptog sin ålref ur Motala ström i närheten af Kimstads kyrka, följde klenoden med på refven upp ur strömmen.

Fig. 61

Fig. 62

Biskopsmössa med Linköpingsbiskopen Kettil Karlssons (Vase) vapen, Statens Historiska Museum

---

Fig. 62

Mössans utstyrsel utgöres ej allenast af rika pärlstickerier med bilder af Petrus, Paulus och Bebådelsen, utan äfven af runda plattor med evangelisternas m. fl. bilder i emalj, ordnade till ornamentsband. Mellanrummen emellan de runda figurplattorna uppfyllas och prydas af för ändamålet formade emaljskifvor samt ädla stenar. Nedtill å nackbanden äro vasavapnet och den katolska kyrkans vapen sydda. Då de pärlstickade figurerna synas kunna passa in på den tid, då Kettil Karlsson († 1465) af Vasasläkten innehade Linköpings biskopsdöme, under det emaljplattorna tillhöra 1100-talet, är troligt, att Kettil Karlsson, låtit öfverflytta de dyrbara emaljplattorna från en äldre biskopsmössa till den för honom nygjorda mitran.

Fig. 62

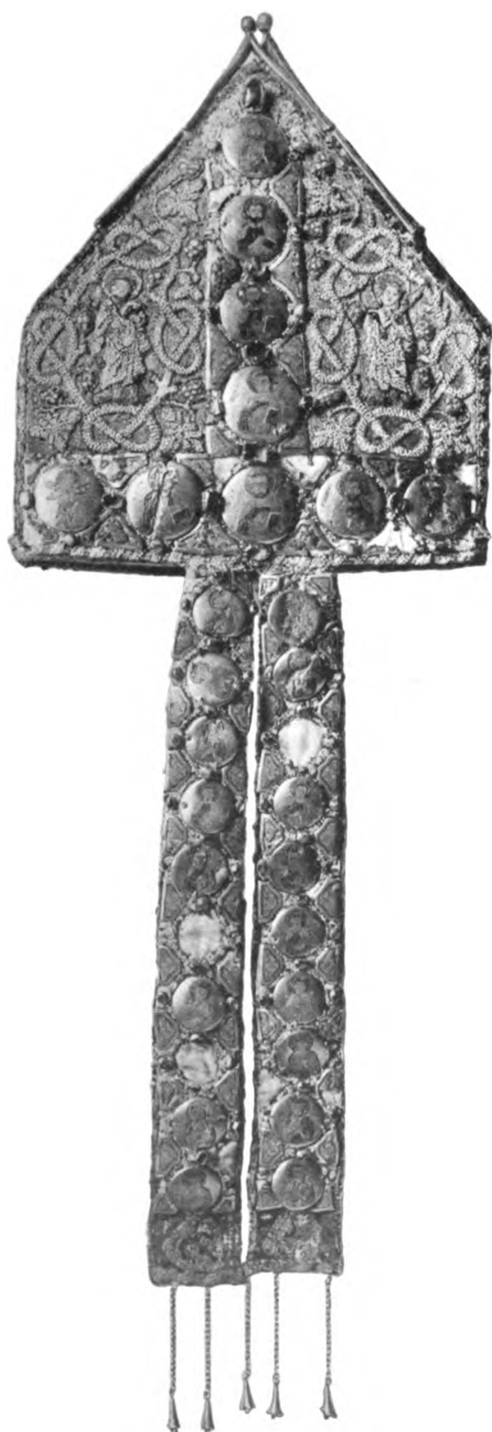

Fig. 63—64

Mässhake med Linköpingsbiskopen Kettil Karlssons (Vase) vapen, Mariefreds kyrka

---

Fig. 63—64

Mässhake af guldstickad sammet i så kalladt granatäpplemönster med påsydda helgonband i flera färger. Å framsidan finnes Petrus, (figuren som nu är urklippt är tillfälligt fästad å mässhakens baksida, fig. 64), Paulus, S:t. Göran, S:t. Johannes, de dödas uppståndelse och nederst kyrkans vapen; på baksidan synes längst till vänster bebådelsen, öfverst Maria och Elisabeth, vidare Kristi födelse, de heliga tre konungar tillbedja Kristusbarnet, omskärelsen, Kristus lärer i templet samt nederst vasavapnet. Den dyrbara mässhaken, den med emaljer och äkta pärlor prydda mitran (fig. 62) samt guldspännet (fig. 61) gifva en god föreställning om den prakt, som unionstidens politiserande och mäktiga biskopar kunde utveckla. Möjligt är att mässhaken och mitran, som bägge förfärdigats särskildt för biskop Kettil Karlsson Vase, stå i något samband med den mäktige Linköpingsbiskopens utnämning till Sveriges höfvidsman.

Fig. 63 — 64

Fig. 64

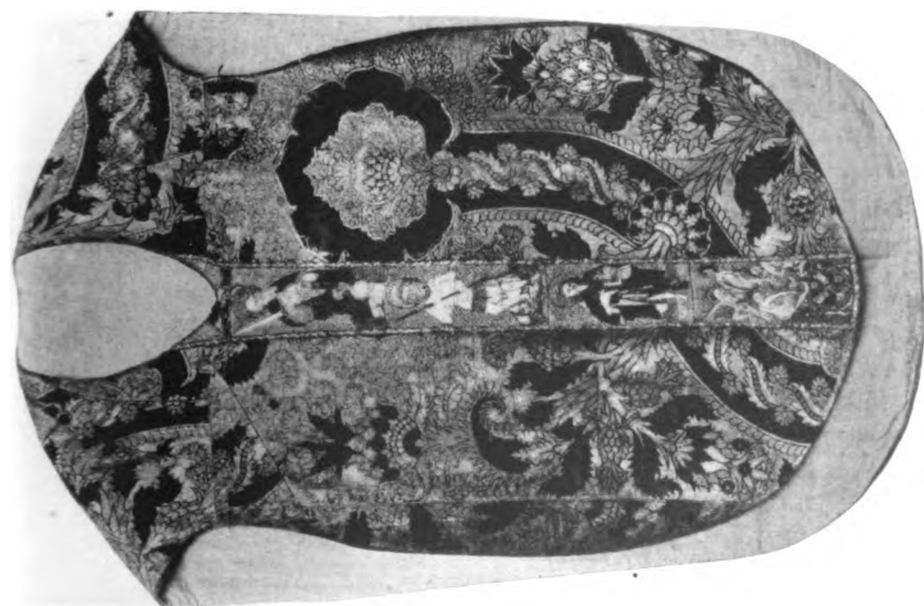

Fig. 63

Fig. 65

Mässhake från Styrestads kyrka,
Östergötland

Fig. 66

Mässhake från Vadstena klosterkyrka

Fig. 65

Mässhaken är af röd fasonerad sammet prydd med synnerligen väl utförda broderier, föreställande Kristus på korset med änglar, som i kalkar upptaga blodet från Kristi sår, samt där nedanför Maria, som afsvimmad faller i den närmaststående kvinnans armar. På korsets ändar synas de fyra evangelistsymbolerna. Slutet af medeltiden. Gruppen är sannolikt sydd efter någon målning. Ryggsida. Längd 1,15 meter.

Fig. 66

Messhake af röd fasonerad sammet med broderier föreslällande Marias himmelsfärd, Matheus och S:ta. Catharina af Alexandria. Tyskt (?) arbete från slutet af medeltiden. Ryggsida; längd 1,3 meter.

Fig. 65—66

Fig. 66

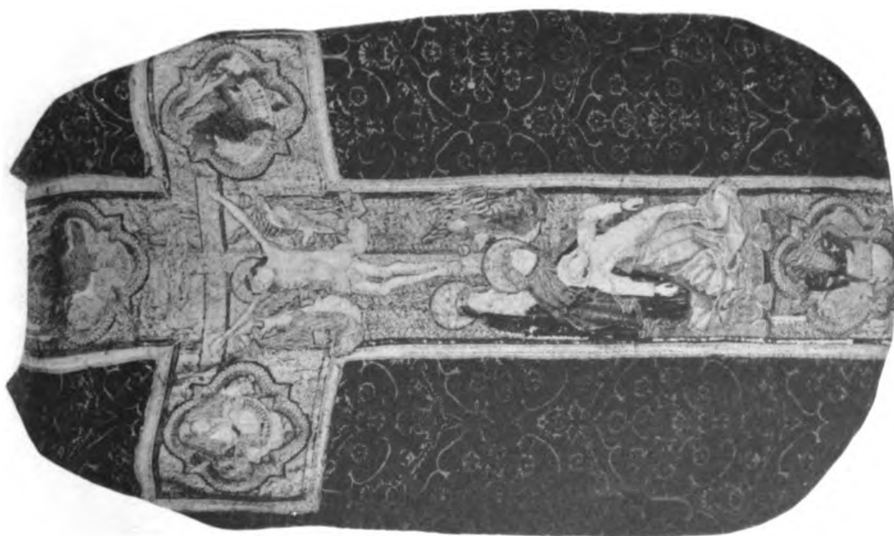

Fig. 65

Fig. 67

Mässhake, Söderköpings stads kyrka

Fig. 68

Mässhake, Kullerstads kyrka Östergötland

Fig. 67

Mässhaken är af sidenbrokad med väl utförda broderier af Kristus på korset m. m. (Ryggsidan) Italienskt arbete från första hälften af 1500-talet.

Fig. 68

Mässhaken är af mörkgrön sammet med broderade bilder af Gud Fader och Kristus, Johannes, Petrus och Paulus. De groft sydda bilderna visa renässansformer, under det att de tvänne vapensköldarne — den liljestrålska (?) och den ribbingska — äro samtida med årtalet 1721. Längd 1,14 meter.

Fig. 67 — 68

Fig. 67

Fig. 68

Fig. 69

Dalmatica, Linköpings Domkyrka

Fig. 70

“Stola“, Askeby (kloster)kyrka

Fig. 69

Dalmatican, ursprungligen ett plagg tillhörande den klassiska romardräkten, upptogs sedermera af den kristna kyrkan, där den bars af diakonen och biskopen liksom af påfven själf. Den här afbildade dalmatican — en af de få ännu bevarade — är af blåaktig sammet med påsydda ornament. Längd 1,27 meter. (Rörande de olika kyrkliga klädesplaggens inbördes placering jfr. H. Hildebrand: Sveriges medeltid III. sid. 573 ff.)

Fig. 70

När presten vigdes i den romerska kyrkan, betecknade stolan Herrans ok. Ursprungligen bars stolan af diakonen, men längre fram ingick den äfven i det lägre presterskapets och biskopens dräkt. Stolor äro i Sverige sällsynta.

Fig. 69—70

Fig. 69

Fig. 70

Fig. 71

Antependium, Östergötlands museum

Fig. 71

Antependium (ante = framför, pendere = hänga) till altarbord, af fasoneradt rödaktigt sidendamast med sydd och pärlstickad bård. De sydda figurerna framställa: längst till vänster bebådelsen, i midten en pietagrupp samt längst till höger Kristi födelse. Särskildt anmärkningsvärda äro bårdens vapen, som visa flere af de i upproret mot konung Magnus på 1350-talet deltagande stormännens sköldemärken, nämligen från vänster räknadt: ulfåsaättens vapen, sture (natt och dag) grip, sture (natt och dag) vinstorperätten, sparre. De stora bokstäfverna å antependiets midt äro i senare tid påsydda. Bården från 1300-talet, damasten från 1500-talet. Längd 3,06 meter.

Fig. 71

Fig. 72

Antependium,
Statens Historiska Museum

Fig. 72

Antependiet är af röd, fasonerad sammet, med en i hvitt, rödt, guld, blått m. fl. färger sydd bård, hvilken senare måhända är tillverkad i Vadstena kloster. 1400-talet.? Längd 0,75 meter.

Fig. 72

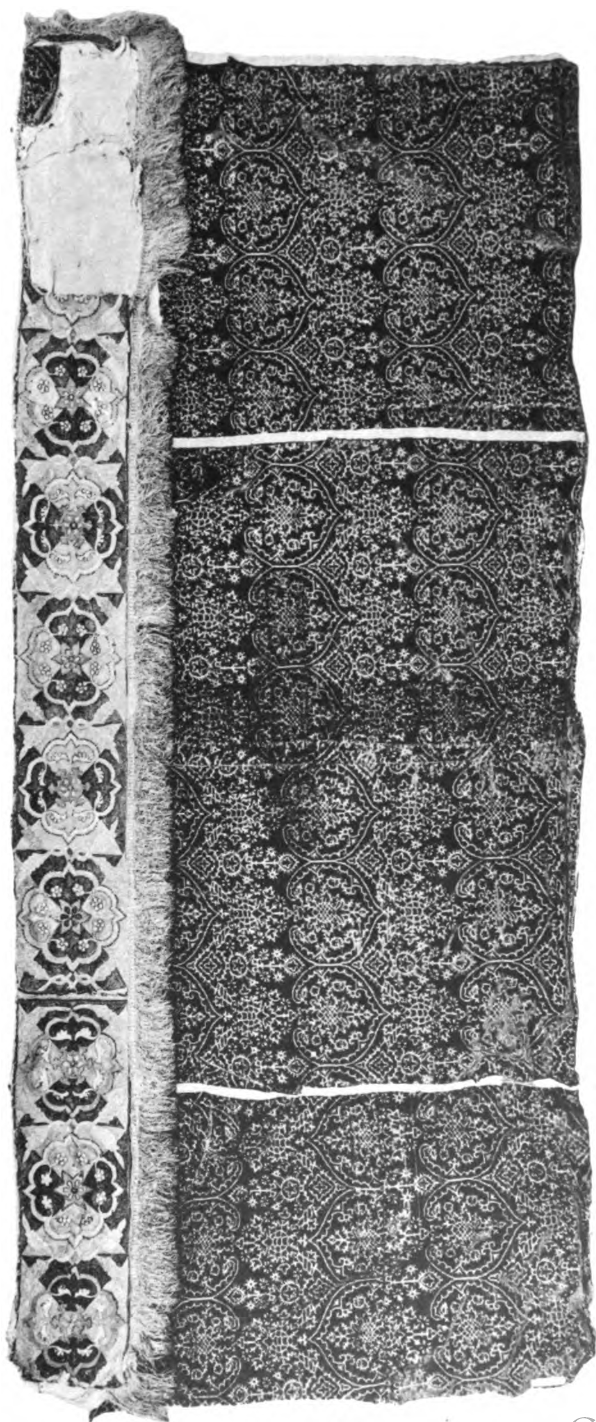

Fig. 73

Bård till Antependium,
Askeby (kloster)kyrka, Östergötland

Fig. 74

Bård till Antependium,
Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 75

Bård till Antependium,
Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 73

På bårdens midt synes ett Kristushufvud och på sidorna därom en ornamentsranka med i fälten insydda praktfulla bokstäfver, bildande orden H - I - E - L - P — M - A - R - I - A. Här och hvar äro små adliga vapen insydda. Slutet af medeltiden. Längd 1,98 meter.

Fig. 74

Å bårdens midt synes Maria omgifven af solstrålar och med bokstäfverna M(ater) N(ostra) vid fötterna. På ömse sidor om Mariabilden finnes en i guld och silfver utförd ranka med stora blommor, karakteristiska för sengotiken. Längst till höger synas tvänne i annan teknik utförda vapen.

Fig. 75

Bården är indelad i bågfält, inom hvilka synas framställningar ur Joachims och Annas samt Kristi historia.

Fig. 73 -- 75

Fig. 73

Fig. 74

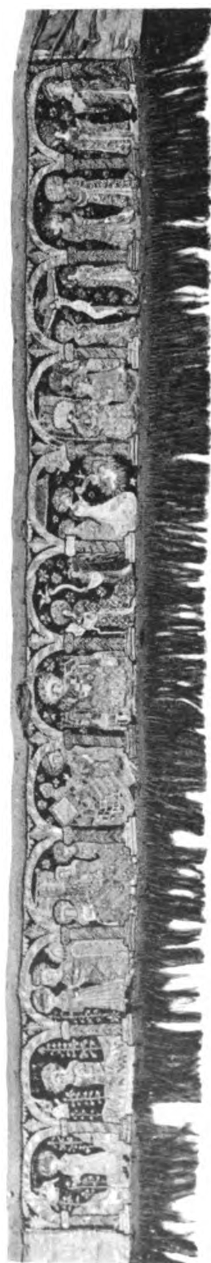

Fig. 75.

Fig. 76 a — d

Detaljer från Fig. 71, 73—75

Fig. 76 a—d

Fig. 76 a. Detalj af bården å antependiet fig. 71.
„ 76 b. Detalj af bården från Askeby klosterkyrka, fig. 73.
„ 76 c. Detalj af bården från Vadstena klosterkyrka, fig. 74.
„ 76 d. Detalj af bården från Vadstena klosterkyrka fig. 75.

Fig. 76a — d

Fig. 76b

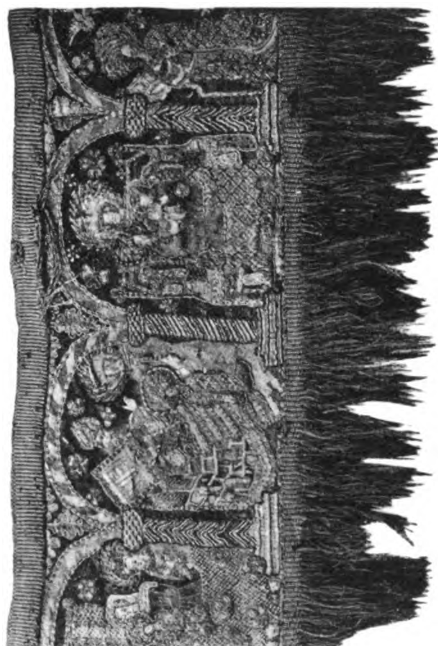

Fig. 76d

Fig. 76a

Fig. 76c

Fig. 77

Gallerdörr till s. k. Sakramentshus,
Herrestads kyrka, Östergötland

Fig. 77

Järndörren med sin ram af trä har sannolikt suttit framför någon väggnisch, i hvilken förvarats kyrkans heliga kärl eller, att döma af de nedtill sittande ljushållarne, någon den lilla landskyrkans relik, som man i fromhet velat ära och anropa genom brinnande vaxljus. Slutet af medeltiden. Höjd 0,94, meter.

Fig. 77

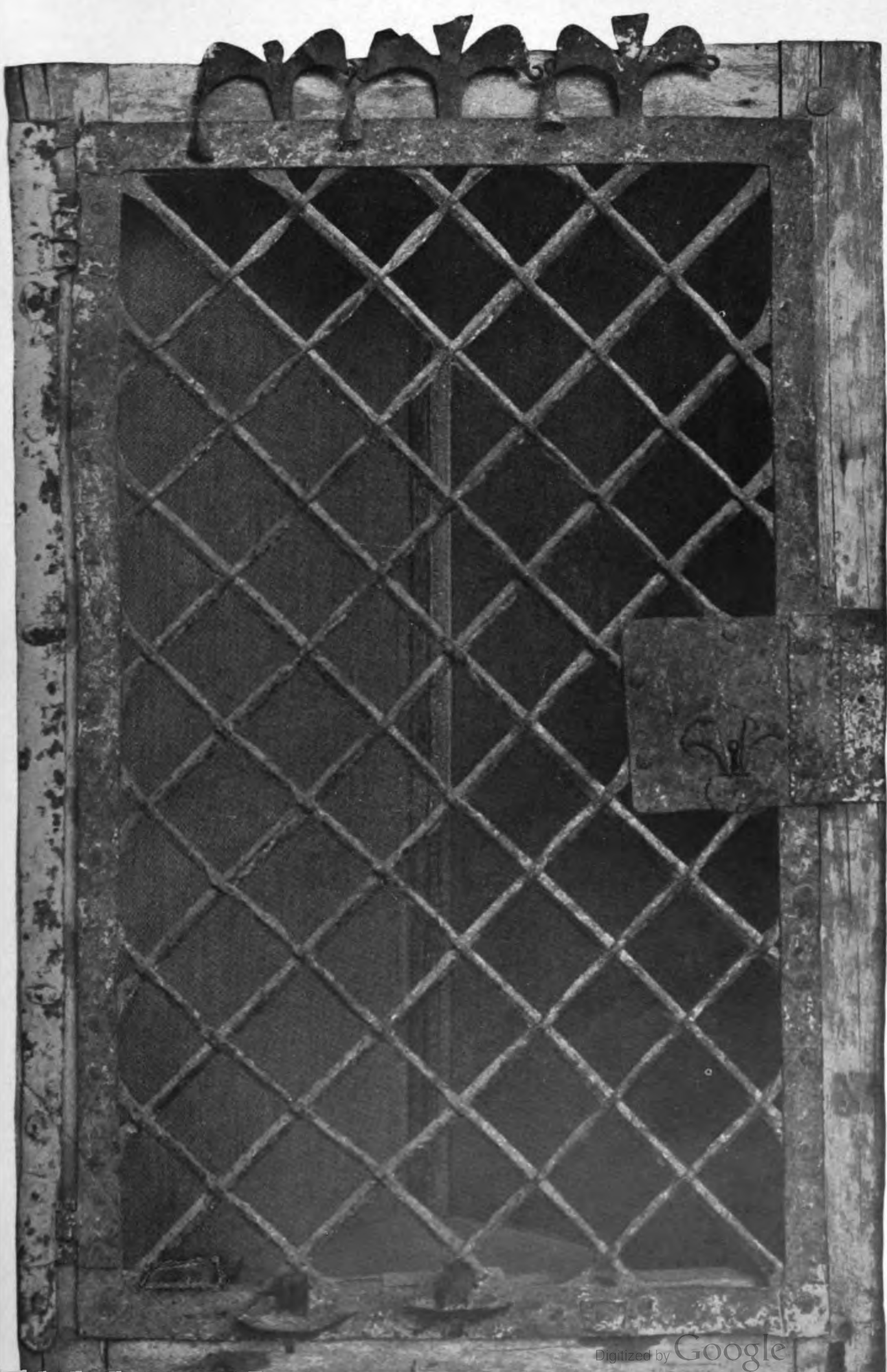

Fig. 78

Emaljeradt Krucifix,
Trehörna kyrka, Östergötland

Fig. 79

Relikskrin af emalj, Uppsala Domkyrka

Fig. 78

Kristusbildens krona och midjeskört samt den korsformiga plattan äro emaljerade. Krucifixet har suttit såsom midtparti på ett processionskors (jfr H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III. fig. 556 a.) Senromansk typ, omkring år 1200. Höjd 0,73 meter.

Fig. 79

På det ursprungligen för reliker afsedda skrinets takås har ett hål i senare tid blifvit upptaget, hvarigenom skrinet förändrats till kassaskrin. Det skall ock enligt traditionen hafva tillhört den påflige legaten Arcimboldus, hvilken under början af 1500-talet bedref aflatshandel i Sverige. Arcimboldus utfärdade aflatsbref äfven för kyrkor och enskilde i Östergötland. — Franskt arbete från tiden omkr. 1200. Höjd 0,22 meter.

Fig. 78—79

Fig. 78

Fig. 79

Fig. 80—81

Paten och Kalk, Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 80

I patenens midt synes Kristus i mandorlan. Kring yttre kanten läses i majuskelskrift änglahälsningen: AVE. MARIA. GRACIA. PLENA. DOMINVS. TECVM. BENEDICTA. TV. IN. MVLIERIBVS. ET. BENEDICTVS. FRVCTVS. VENTRIS. TVI. AMEN + Diameter 14,5 cm.

Fig. 81

Å kalkens fot finnas emaljerade bilder af Kristus- och Mariasymbolerna, lammet och pelikanen samt symbolerna af de fyra evangelisterna. Kalk och paten, bägge samtida från 1300-talet, äro af förgyldt silfver. Höjd 15 cm.

Fig. 80—81

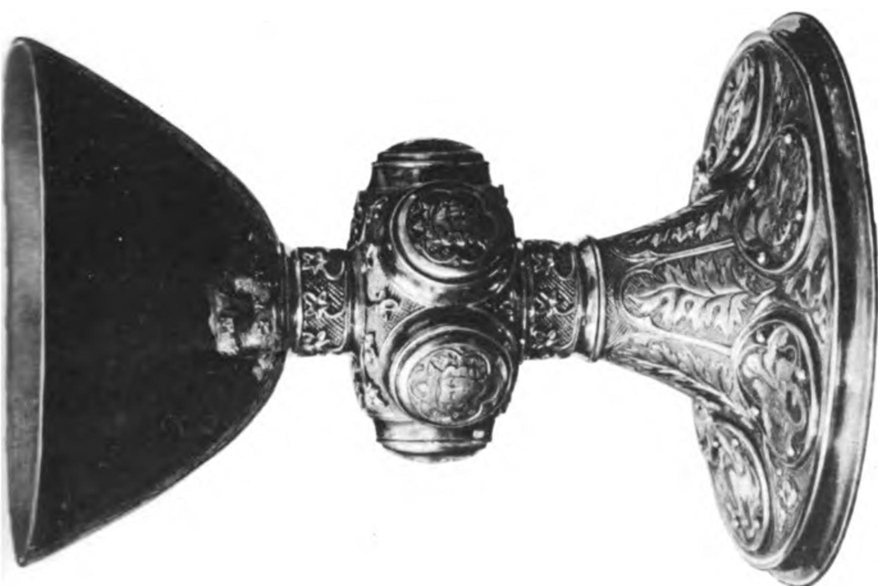

Fig. 81

Fig. 80

Fig. 82

Kalk, tillhörig Friherre Gustaf Banér, Ås, Östergötland

Fig. 83

Kalk, Vreta (kloster) kyrka

Fig. 82

Den praktfulla kalken är af förgyldt silfver och prydes å foten af ädla stenar samt af bilder utförda i emalj. Å rundlarne på skaftets knapp står bokstäfverna I H E S V S. Italienskt arbete från 1300-talet.

I bottnen äro ingraverade ägarnes vapen och initialer ända sedan 1400-talet. Den äldsta gravyren synes dock vara gjord först i början af 1600-talet. Höjd 17,5 cm.

Fig. 83

Kring kalkens skaft synas helgonbilder, ställda i nischer under baldakiner och på den sexkantiga foten finnas sköldar, af hvilka fem hafva en örn i emalj och den sjätte, Kristus på korset med Johannes och Maria i relief. Nedtill vid foten lämnas följande upplysning i minuskler: *In honore sancti viti martiris istum calicem dedit Johannes Monik prepositus in tfevena.* (Till den helige martyren Vitus' ära gaf Johannes Monik, prost i Tfevena(?) denna kalk.) Höjd 24,5 cm.

Fig. 82—83

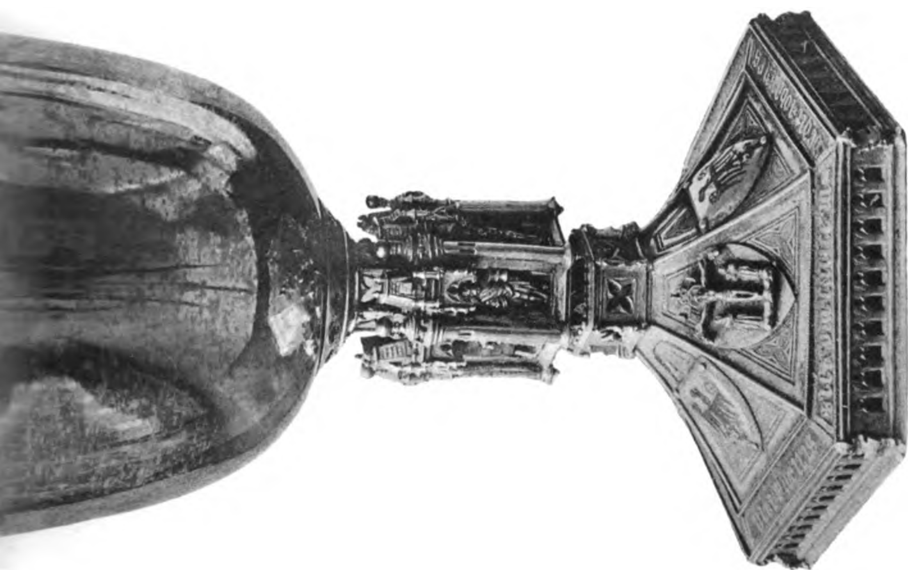

Fig. 83

Fig. 82

Fig. 84

Kalk, Askeby (kloster)kyrka

Fig. 85

Kalk, Vadstena hospital

Fig. 84

Å kalkens fot finnas ett litet krusifix, Bondevapnet samt inskriptionen: *orethe pro thordone bonde rörikxson milite qui fecit huc calicum parari ad honorem beate birgitte.* (Bed för riddaren Thord Bonde Röriksson, hvilken lät göra denna kalk till den heliga Birgittas ära.) Thord Röriksson Bonde var västmanlands lagman och dog år 1417. Kalken är af förgyldt silfver; skålen yngre än foten. Höjd 21,5 cm.

Fig. 85

Å kalkens fot synas ingraverade helgonbilder samt inskriften: *de vera vite. fert hoc vas pocula vite,* (af det sanna vinträdet, bringar detta kärl lifvets dryck). Ett bomärke angifver en borgerlig gifvare. Foten och knappen förskrifva sig från slutet af medeltiden, under det skålen är yngre, beroende därpå, att den medeltida skålen blef för liten, sedan äfven lekmännen efter reformationens införande, fingo åtnjuta vinet i nattvarden. Höjd 18 cm.

Fig. 84—85

Fig. 85

Fig. 84

Fig. 86—87

Paten och kalk, Styrestads kyrka, Östergötland

Fig. 86

Å patenens midt synes en bild af den helige Laurentius (med halstret) och å kanten bilder af Kristi hufvud, händer och fötter samt inskriften: *Agnus d(e) i qvi tolis pecata mundi* (Guds lam, som borttager världens synd). 1500-talet. Diameter 17 cm.

Fig. 87

Å kalkens fot synas bilden af Kristus på korset, S:ta. Anna och S:ta. Catarina af Alexandria. 1500-talet. Höjd 22 cm.

Fig. 86—87

Fig. 87

Fig. 86

Fig. 88—89

Paten, Linköpings Domkyrka

Fig. 88

Å patenens öfversida finnes ingraverade: i midten, lammet med korsfanan (Kristus) och å kanten, ett språkband med inskriften: ***beder vel för her nelis tursons siel af krakarum som vart ridder po te helge graf och god miskun sik over***, samt bjelkevapnet. Denna inskrift afser sannolikt Nils Turesson Bjelke, som i konung Sigismunds följe lämnade Sverige, men dock sedermera fick tillstånd att återvända till fäderneslandet. Herr Nils afled 1625 och är med sin hustru Katarina Oxenstjerna begrafven i Linköpings domkyrka.

Fig. 89

Å patenens undersida synes S:ta Anna omgifven af ett inskriptionsband, å hvilket läses: *help sancte Anna sielf triddie (lenk?) evich amen.* Om S:ta Anna, moder till Maria, Kristi moder, heter det ofta i medeltidslitteraturen "sjelf tredje." Diameter 18 cm.

Fig. 88—89

Fig. 88

Fig. 89

Fig. 90—91

Silfverkanna, Mjölby kyrka, Östergötland

Fig. 90—91

Kannan, som med sitt storskäggiga Silenusansigte starkt påminner om de tyska s. k. Bartmannakrusen af stengods, är i botten märkt med den för staden Augsburg utmärkande piniekotten.

Vikten är likaledes angifven i botten dels till $131^{1}/_{4}$ lod, dels till 133 lod. En liknande, fast något mindre kanna finnes bland kyrksilfret på Ulriksdals slott. (Se Ludvig Looström: "Det gamla kyrksilfret på Ulriksdal", meddelanden från Svenska Slöjdföreningen 1899 II). Midten af 1600-talet. Höjd 26 cm.

Fig. 90—91

Fig. 91

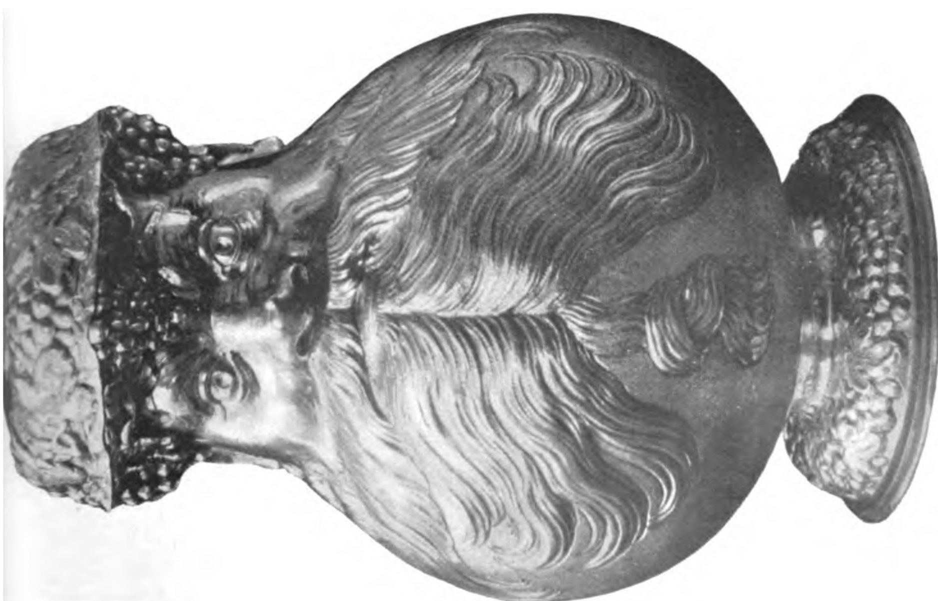

Fig. 90

Fig. 92

Mässhake, Örtomta kyrka, Östergötland (Slutet af 1600-talet)

Fig. 93—94

Skål och dryckeskanna af silfver, (omkring 1700) tillhöriga Friherre Gustaf Banér, Ås, Östergötland

Fig. 92

Nedtill på mässhaken synes ett stort och praktfullt Wellingk-Banérskt vapen. Mässhaken såväl som flere dyrbara silfverföremål med samma vapen, vägande ej mindre än $507\frac{1}{2}$ lod, äro till Örtomta kyrka skänkta af generalen Grefve Mauritz Wellingk († 1727) och hans maka Ebba Margaretha Banér; den dyrbara och vapenprydda utrustningen utgör ett präktigt exempel på den "prydning", hvarmed ofta de små landskyrkorna under storhetstiden begåfvades af socknens adliga herrskap.

Fig. 93—94

Skålen såväl som kannan, hvilka bägge hafva insatta tyska silfvermynt, till största delen thalrar från 1500-talet, synas dock ej vara tillverkade förr än inemot år 1700. Dessa silfverpjäser skola hafva utgjort en gåfva till ofvannämnde generalen Grefve Mauritz Wellingk. Skålens höjd 18,52, bredd 30 cm. Dryckeskannans höjd 25 cm.

Fig. 92—94

Fig. 92

Fig. 93

Fig. 94

Fig. 95

Uppslag i Östgötalagen

Fig. 95

Under inflytande af den förändrade rättsuppfattning, som särskildt kyrkan, genom sin ökade maktställning under senare hälften af 1200-talet gjorde gällande, tillkommo de flesta af våra s. k. landskapslagar.

Ehuru Magnus Erikssons allmänna landsdag från midten af 1300-talet officiellt skulle ersätta landskapslagarna, fortforo dock dessa, åtminstone i vissa trakter, att äga giltighet ända långt in på nyare tiden.

Fig. 95 visar ett uppslag från en handskrift af Östgötalagen i Kungl. Biblioteket, nedskrifven mellan åren 1285—1295. Denna synnerligen prydliga lagbok är i sin helhet utgifven i facsimile från Generalstabens litografiska anstalt.

Fig. 95

Fig. 96

Latinsk mässbok, Östra Stenby kyrka,
Östergötland

Fig. 96

I den nu fragmentariska handskriften, som sannolikt förskrifver sig från 1400-talet, finnas nedtill å sidorna anteckningar från tiden omkring år 1600. Å första bladet läses: Thessa öfverlefvor af thet gamla Missale Romanum, som sönderrifvit låg, lät undertecknad för åminnelse skull inbinda i thetta band. — — — —

Stenby den 2 November 1742.
Pet. O. L. Tempelman
Past. i Ö. Sten.

— —

Fig. 96

Fig. 97

Uppslag ur "Diarium Vazstenense",
Carolinabiblioteket i Uppsala

Fig. 97

"Diarium Vazstenense" är en dagbok eller s. k. tänkebok rörande märkligare händelser, särskildt sådana som rörde klostret. Boken omfattar tiden 1344—1544. (jfr Scriptores rerum svecicarum I sid. 99.) Vadstenaklostret, som var ett centrum för det litterära lifvet i Sverige under senare medeltiden, ägde ett bibliotek med ej mindre än omkring 1,400 band, en för de medeltida förhållandena högst betydande bokskatt.

Fig. 97

Fig. 98

En sida ur "Vita Catharinæ",
Kungliga Biblioteket, Stockholm

Fig. 98

"Vita Catharinæ" eller Catharinas lefnad, författad af Vadstenamunken Ulpho, är den första i Sverige (1483?) tryckta bok. Vid Catharinas translation eller skrinläggning Vadstena 1489, omnämnas bland de gåfvor, som abbedissan utdelade till några af de förnämsta bland de närvarande äfven ***eena book som stodh i*** *S. Catharinæ Historia.*

Fig. 98

sublata optate saluti restitui merebatur. Testes dñs
iohãnes ormeri. ꝛ dñs bñdictus de qwillige p̃sbiteri.

Anno dñi Mcdlxx Quidã sacerdos Sueno noie
de gokbẽ scareñ diocef volens pficisci in oplan
diam vbi celebrarent nupcie sororis sue. cũ venit skeni-
giam pes equi simul cũ crure tumuit in mira magnitu
dine/ita ꝙ nullomõ se mouere nequibat/qui ad diuinũ
auxiliũ fugit cũ humanũ nõ affuit flexis genibꝫ orans
deum et dñam katherinã. eidemqꝫ dñe katherine vouit.
suũ seruiciũ ꝛ oblacionẽ/quo facto equũ ascendit eadeꝫ
hora ꝛ resam suã sine omĩ difficultate perfecit. Testes
dñs Benedictus de qwillinge ꝛ frater Nicolaus vnꝰ
de quatuor familiaribꝫ manasterij wadzsteñ.

Anno dñi Mcdlxx. Quidam iuuenis de tiwst
captiuatus in domo patris sui ꝛ positus in tur
ri castri dicti stekaholm non pro iusta causa sed ecõtra
et ibi a festo sancti laurencij vsqꝫ ad festum sancte Bir
gitte detinebatur. et tunc emissus fuit in curia vt labo
raret ligna findendo et alia prout iubentibꝫ placeret.
et ne effugere valeret positum est quoddã calcar longũ
et grossũ de ferro circũ os eius/ꝛ qꝛ frustratus omĩ spe
suffragij hũani se erexit in sublime inuocãdo deũ btãm
birgittã ꝛ p̃cipue eius filiã dñaꝫ katherinã/eiqꝫ se ꝛ suũ
offertoriũ pmisit wadzstẽ offerẽdũ. mox tali pacto inito
ꝛ in hoc pposito firmatꝰ cũ puo lapide attẽptauit frãgẽ
dc̃m calcar ꝛ p̃mo ictu soluebat ꝛ liberatꝰ ẽ. et postmo
dũ euasit manus iniquoꝝ. venitqꝫ wadzsteñ perficiẽdo

Fig. 99

Sida i Olaus Magni "Historia de Gentibus Septentrionalibus"

Fig 99

Olaus Magni *Historia de Gentibus septentrionalibus* eller Historia om de nordiska folken trycktes först i Rom 1555. Detta arbete, som är den första mera uttömmande kulturhistoriska skildring af ett europeiskt folk, blef af banbrytande betydelse och har utkommit på latin, franska, italienska, holländska, tyska och engelska, i tillsammans 21 upplagor. En svensk öfversättning är för närvarande under utarbetning. Olaus Magnus, som var född i Skeninge (?) 1496, måste på grund af sina starka katolska sympatier lämna Sverige, men utnämndes dock af påfven till Sveriges ärkebiskop. Olaus Magnus dog 1558 i Rom och begrofs i S:t Peterskyrkan därstädes.

Fig. 99

De forma, & vsu antiquarum nauium Septentrionalium.

CAP. II.

Exteri hostes infeliciter pugnant.

PALVSTRIVM bellorum progressus & exitus in Septentrionalibus regnis, hanc sortem & vicissitudinem circa externum hostem retinent, vt rebus infeliciter (quemadmodum frequentius ob locorum ignorantiam accidit) gestis, per inuia, ac deuia, syluarumꝙ compendia ad nauigia certo loco reposita, refugium habeant duces: dumꝙ ab initio, quoties vnus alterum, aut pariter ambo alterutrum se mutuo leui forsan ratione ad prælia prouocabant, continuum iter habuerunt, vtputa propter raptas virgines, aut arripiendas (prout Saxo Danorum historicus in Aquilonaribus regnis inter potentissimos Principes frequenter meminit, etiam interueniente cruentissimo bello, fuisse factum) inglorii, & non sine clade redierunt. Porma igitur vetustarum nauium iuxta fluctuum breuem, vel spatiosum cursum, lata, vel oblonga fabricatur: veluti in mari Oceano versus Noruagianos, vbi spatiosæ, sicuti Hispanici maris, vndæ longas, latasꝙ recipiunt naues: quemadmodum in mari Gothorum, Sueonumꝙ littora

Raptus virginū

Naues iuxta vim fluminū fabricantur.

Fig. 100

Bok, tryckt 1533, Söderköpings Stadskyrka

Fig. 100

Bland de böcker och tryckalster, som förvaras i Söderköpings stadskyrka, finnes äfven en af Luthers bekante motståndare doktor Eck utgifven, i Augustæ Vindelicorum (=Augsburg) per Alexandrum Vueyssenhorn MDXXXIII (= 1533) tryckt bok med titeln:

Qvinta pars operum
Johannis Eckii, contra Lutherum et alios declamotoria.

Boken synes alltså vara ett minne från katolicismens sista dagar i Sverige.

Fig. 100

QVINTA
PARS OPERVM IOHAN-
NIS ECKII, CONTRA LV-
THERVM ET ALIOS
DECLAMATORIA.
M. D. XXXIII.
Prophetae.
Martyres.
Virgines.
Patriarchae.
Confessores.
Viduae.

FÖRTECKNING PÅ DE AFBILDADE FÖREMÅLEN OCH DERAS ÄGARE

Betydelsen af Luthers ord om ett svar »utan horn eller tänder».

Detta uttryck fälldes i det ögonblick, som vi af ålder varit vana att betrakta såsom det mest dramatiskt spännande i Luthers lif. Det var en aprildag år 1521 i Worms. Såsom en gång apostelen Paulus inför konung Agrippa stod den väldige reformatorn där, anklagad inför kejsare och riksständer. »Slutligen — heter det i en af våra senaste populära skildringar af Luthers lefnad -- uppfordrades han att gifva ett kort[1] svar på frågan, om han ville fasthålla vid alla sina satser eller återkalla något. Luther svarade: 'Jag vill gifva ett svar, som hvarken har horn eller tänder[1], nämligen: så framt jag icke med bevis ur den Heliga skrift eller med klara och tydliga grunder blifver öfvervunnen och öfverbevisad, så att mitt samvete fångas af Guds ord, så kan och vill jag icke återkalla, ty det är hvarken säkert eller rådligt att handla emot samvetet. Jag tror ej på påfve och kyrkomöten. Öfverbevisad är jag icke; återkalla kan jag icke. — Här står jag; jag kan icke annorlunda. Gud hjälpe mig! Amen.»[2]

Hvad menas nu med »ett svar, som hvarken har horn eller tänder»? Säkerligen hafva ganska vidt skilda föreställningar knutits vid detta uttryck, såsom vi kunna se vid en öfverblick af de skiftande sätt, hvarpå nyssnämnda episod återgifvits hos olika författare. Innan vi gå frågan närmare på

[1] Spärradt af förf. till denna uppsats.

[2] CARL KASTMAN. Martin Luther. Hans lefnad, berättad för svenska folket. Stockholm 1902, s. 83. Denna skrift är, såsom i förordet meddelas, väsentligen en bearbetning af Friedrich Junges »Martin Luther. Sein Leben dem deutschen Volke erzählt». Kastmans bok synes oss vara ett förträffligt arbete, som förtjänade vida större spridning bland vårt folk, än som hittills kommit den till del.

lifvet, må vi meddela ännu en typisk skildring af tilldragelsen i fråga. En författare[1] skrifver:

»Så snart Luther slutat, sade kanslern af Trier med förtrytelse: 'Du har icke besvarat den fråga, man gjort dig. Du är icke här för att draga i tvifvel, hvad kyrkomötena afgjort. Man fordrar af dig ett klart och bestämdt svar: Vill du taga tillbaka dina ord eller icke?' Luther svarade då utan tvekan: 'Emedan eders kejserliga majestät, edra kurfurstliga och furstliga nåder begära ett enkelt, enfaldigt och lugnt svar, vill jag gifva ett, som hvarken har horn eller tänder, nämligen: så framt jag icke med den heliga skrifts vittnesbörd eller klara och uppenbara grunder och skäl öfvervinnes och öfverbevisas (ty jag tror hvarken påfven eller kyrkomötena allena, emedan det är klart som dagen, att de ofta farit vilse och motsagt sig själfva) och jag sålunda af de anförda språken blir öfvertygad och mitt samvete fångadt i Guds ord, så kan och vill jag ingenting återkalla, enär det hvarken är säkert eller rådligt att emot samvetet något företaga. Här står jag; jag kan icke annnorlunda. Gud hjälpe mig. Amen.

Så talade en ringa munk inför kejsaren och denna världens väldige; och den svage, föraktade, ensamme, men på Guds nåd sig stödjande mannen syntes i detta nu större och mäktigare än de alla. Det låg i hans ord en kraft, mot hvilken dessa väldigheter ingenting förmådde. Församlingen var slagen med förvåning. Flere furstar kunde endast med möda dölja sin beundran. Äfven kejsaren glömde sitt första intryck och utbrast: 'Den munken talar oförskräckt och med tröstеligt mod'».

Medan således KASTMAN eller hans tyska källa eller båda synas hafva antagit, att »ett svar, som hvarken har horn eller tänder» närmast betyder ett »kort» sådant, förefaller det som om ULLMAN, R. THOMÆUS[2] m. fl. tolkat uttrycket såsom betydande antingen »ett klart och bestämdt» eller »ett enkelt, enfaldigt och lugnt svar» eller möjligen bådadera, då de ju

[1] ULLMAN, U. L. Kyrkohistorisk läsebok för läroverkens högre klasser. Göteborg 1883, s. 160.

[2] Kyrkans historia i ord och bild för församlingen. Sthm 1896, s. 30.

icke utesluta hvarandra. Enligt TH. STRÖMBERG[1] uppmanades Luther att afgifva ett »kort och bestämdt» svar, hvarpå han svarade: »Emedan E. K. M:t och Eders nåder begära ett rätt och slätt och ett fridsamt svar, så vill jag gifva ett, hvilket hvarken har horn, ej heller tänder». Tydligen har här hufvudvikten blifvit lagd vid horns och tänders egenskap af anfallsvapen. Saknaden af dessa skulle gifva svaret en från hvarje utmaning fri, mild, fridsam och försonlig karaktär. Men att de följande ordens verkliga innebörd eller karaktär därmed alldeles icke blifvit träffad, är för enhvar uppenbart. Den väldiga bekännelsen innebar ju genom sin blotta tillvaro ett det starkaste angrepp på hela det romerska systemet.

Hur önskvärd en tolkning af orden i fråga för den eftertänksamme läsaren än kan hafva synts vara, så ha dock våra författare, för öfrigt i likhet med de flesta tyska, i allmänhet nöjt sig med att utan någon som helst förklaring meddela desamma.[2] C. A. CORNELIUS[3] och C. W. SKARSTEDT låta oss icke ens ana någon svårighet, då de i sina framställningar helt enkelt utelämnat uttrycket.[4] Åtminstone två svenska författare hafva dock lämnat en ansats till tolkning, nämligen ALBIN HILDEBRAND och E. J. HOLMBERG. Den förre yttrar:[5] »Man uppmanade honom att utan omsvep ('utan horn och mantel') gifva ett bestämdt svar». I Holmbergs arbete[6] åter läses: »Man begärde af honom ett enkelt och klart svar 'utan horn' (det vill säga: utan tvetydighet) alltså: om han ville återkalla eller icke». — Då svarade Luther sålunda: »Emedan Eders kejserliga majestät och kurfurstliga

[1] Den heliga striden. Berättelser om troshjältar och sanningsvittnen inom den kristna kyrkan i äldre och nyare tider. Sthm 1888, s. 263.

[2] Se t. ex. C. F. LUNDIN. Kyrkohistoria för hemmet. II, 38.

[3] Såväl i sitt större arbete öfver kyrkans allmänna historia som i handböckerna.

[4] På samma sätt äfven A. G. ZIEGERT. Dokt. Martin Luthers lefverne efter Johan Mathesius. Örebro 1846, s. 30; JOHN STAUGTON, Luther ute och hemma. Öfvers. och bearbetning af P. O. STAAFF. Sthm 1881, s. 101.

[5] Lärobok i kyrkohistorien. Fjärde uppl. Sthm 1901, s. 68.

[6] Dokt. Martin Luthers lefverne. 1483—1546. Ett 400-årsminne. Efter de bästa källor beskrifvet för det svenska folket. Sthm 1883, s. 60 ff. Äfven i den tredje uppl. (Sthm 1891), s. 67 ff., återfinnas de citerade orden.

nåder begära ett enfaldigt svar, så vill jag gifva ett sådant, som hvarken skall ha horn eller tänder: med mindre det så sker, att jag blifver vederlagd och öfvervunnen genom den heliga skrifts vittnesbörd eller med klara och tydliga grunder..., så är jag öfvervunnen genom de språk, jag andragit, och bunden i mitt samvete genom Guds ord...»

Sistnämnde förf. har faktiskt gifvit en tolkning, som kan synas hafva ganska stort skäl för sig, i synnerhet om Luther ursprungligen uttalat orden på latin. Han har nämligen då användt någon form af adjektivet cornutus, men detta är ett gammalt skoluttryck inom logiken, hvilket i öfverflyttad mening fått betydelsen af »tvetydig». Men äfven antaget att det rätta härmed vore träffadt och att således ett svar »utan horn» betydde ett otvetydigt sådant, så återstår att förklara de omedelbart följande orden: »eller utan tänder». Hvad menas med detta uttryck, eller med ett otandadt, tandlöst svar?

Låt oss gå till Lutherforskningens egentliga hemland för att se till, hvad de främste författarne och forskarne där ha att säga i denna fråga.

Äfven de tyska Luther-biograferna ha — såsom vi redan antydt — nära nog undantagslöst hos sina läsare utan vidare förutsatt en sådan skarpsinnighet eller lärdom, att de lämnat den använda bilden utan hvarje tillstymmelse till förklaring. Flere förf. ha dessutom ytterligare tilltrasslat saken. Det gäller, såsom vi skola finna, icke minst de senaste monograferna. För de mest typiska framställningarna må här redogörelse lämnas.

Medan Luther enligt en författare utan skönjbar anledning lofvar att gifva »ett enkelt (»schlichte») svar, utan »horn och tänder»,[1] åstundar enligt en annan (Kolde: Luther-biografi I,

[1] BERGER. M. Luther I, 395. Anf. af R. MEISSNER, hvilkens i Archiv für Reformationsgeschichte. Texte und Untersuchungen, utg. af W. FRIEDENSBURG, n:r 12, 3 årg., h. 4, införda grundliga undersökning varit mig till största gagn vid denna uppsats utarbetande, om jag ock, såsom vid en jämförelse torde framgå, i en och annan icke alldeles oväsentlig punkt hyser en från denne förf. afvikande mening. Det material till frågans belysning, som i det följande användes, är till stor del samladt, dels af Meissner, dels och framför allt af de tyska riksdagsakternas utgifvare A. WREDE, hvarför jag en gång för alla hänvisar till deras arbeten. Endast i den mån, jag användt af dem icke direkt citerad litteratur, torde därför hänvisningar i noterna behöfva lämnas.

336) redan den kejserlige »officialen» ett »svar utan horn och utan mantel». Enligt MARTIN RADE[1] fordrar Eck »ett slutligt och korrekt svar utan horn och täckmantel» och Luther lofvar att afgifva »ett svar, som hvarken har horn eller betar». Hvad kan den gode Rade här ha menat om sammanhanget? »Täckmantel» — »betar» = god dag — yxskaft.

Men i fullständigt samma riktning går framställningen hos Luther-forskningens berömde storman JULIUS KÖSTLIN.[2] Han låter officialen fordra ett enkelt svar, »som icke bär några horn och icke är omlagdt af någon mantel» (»die keine Hörner trage und keinen Mantel umgelegt habe»), och Luther gifver sitt bekanta svar »utan horn och tänder». Något senare är också tal om Luthers »ungehörnte», slutgiltiga svar. I stället för den omlagda »manteln» visar Luther fram »tänderna». Huru hänger detta ihop?[3]

Enligt en version skulle svaret vara »ett enfaldigt, rundt och riktigt svar»,[4] enligt en annan »icke krokigt och tandadt».[5]

---

[1] Doktor Martin Luthers lif, gärningar och tankar på grund af rikliga källor. Bemyndigad öfvers. Sthlm 1894. Tredje boken, s. 124.

[2] I, 452. Jfr den af KAWERAU omarbetade 5:te uppl. I, 417, 418.

[3] Härmed kunna jämföras G. BUCHWALDS och G. PLITTS framställning. Den sistnämnde skrifver, enl. D:r A. Dehlgrens öfversättning: Martin Luthers lif och verksamhet. Sthlm 1883, s. 210, att det af Luther fordrades »ett enkelt svar, som icke hade några horn och icke var på något sätt bemantladt». Luther svarar: »Emedan eders kejserliga majestät och eders nåder begära ett okonstladt svar, så vill jag afgifva ett svar utan horn och tänder sålunda: ...» G. BUCHWALD skrifver (Doktor Martin Luther, Lpzg 1902, s. 218): Eck ... »forderte ihn auf 'eine ungehörnte und unbemäntelte' Antvort zu geben. Diese Antwort lautete also: Weil denn Eure Kaiserl. Majestät und Eure Gnaden eine schlichte Antwort begehren, zo will ich eine Antwort ohne Hörner und Zähne geben diesermaszen ...»

[4] »Eine einfältige, runde und richtige Antwort». Så enligt Walchs af Cnattingius a. st. anförda redaktion. Ehuru jag icke funnit detta uttryck i den svenska Luther-litteraturen, så är det dock ej häller i vårt land okändt. En mycket skicklig lärarinna vid en högre flickskola tolkade sålunda uttrycket just i denna riktning: svaret skulle vara utan hörn och därför rundt, d. v. s. motsatsen till spetsigt. Man talar ju om en spetsig fråga, ett spetsigt svar.

[5] D. ä. enl. Meissner en direkt eller genom ordet curvatus förmedlad tydning af cornutus och dentatus. Uttrycket skulle då syfta på den räta linjens förhållande till kroklinjerna.

Hos den senaste, mera bekanta Luther-biografen kan väl tankeoredan sägas vara drifven till sin spets. Enligt HAUSRATHS, särskildt för de »bildade» skrifna[1] *Luthers Leben* (I, 439) fordrar »officialen» ett »klart svar utan horn och mantel». Luthers svar lyder: »so will ich eine unstöszige und unbeiszige Antwort geben» d. ä. ett svar, som icke skulle väcka anstöt eller vara på något sätt aggressivt, ett svar »utan näbbar och klor» eller huru man nu må öfversätta eller återgifva Hausraths mening. Sammanhanget är i hvarje fall totalt upprifvet. Det var ju dock meningen, att Luthers svar skulle kunna på något sätt sättas i samband med Ecks uttalade önskan. För öfrigt är det ju orimligt, att Luther i denna situation, omedelbart efter sitt stora tal och före sin manliga, frimodiga bekännelse, skulle ha velat säga, att han skulle gifva ett svar, som icke skulle väcka någon anstöt hos någon. Meissner finner ock med rätta tanken »otroligt absurd». Kort förut hade ju Luther högt utropat i den stora riksförsamlingen: mihi plane omnium jucundissima facies ista in rebus est, videre, ob verbum Dei studia et dissensiones fieri. Is enim est verbi Dei cursus, casus et eventus, sicut dicit: non veni pacem mittere, sed gladium.

Mer än en har säkert vid läsningen af Luther-specialisternas på denna punkt, som vi sett, ovanligt orediga meddelanden kommit att erinra sig frågan: »hvad tänka egentligen vederbörande, då de säga och skrifva sådant?» samt det hvassa svaret: »de tänka alldeles ingenting».

Huru då få reda i all denna förvirring?

Må vi då först söka göra oss klart, huru förhandlingarnas gång den ifrågavarande dagen — det var den 18 april — egentligen varit. Förloppet, som numera, tack vare Wredes och andras forskningar, åtminstone i hufvudsak är väl och säkert kändt, var följande.

Den kejserlige »officialen» d:r Eck börjar med ett anförande, som utmynnar i frågan, om Luther vill försvara alla de böcker, till hvilka han erkänt sig vara författare, eller taga tillbaka något af deras innehåll. Luther svarar i ett utförligt, väl genomtänkt tal. Han vill återkalla om han blir öfver-

[1] Jfr K. Å. årg. 6, s. 269, 270.

vunnen genom den Heliga Skrifts vittnesbörd. Därefter aflägsnade sig furstarne för en kort stunds öfverläggning. Så tager »officialen» ånyo till orda: Luthers villfarelser behöfva ingen vederläggning, de äro Huss', Wiclif's och andra kättares villfarelser, som för länge sedan blifvit fördömda af kyrkan. Kejsaren åstundar ett klart, enkelt svar, om Luther vill återkalla eller icke: ja eller nej? Luther gifver det berömda svaret »utan horn eller tänder», som enligt tidigt uppkommen och såsom det synes af Luther själf auktoriserad tradition slutade med orden: »**ich kann nicht anders, hier steh' ich. Gott helfe mir. Amen.**»[1] Under det tumult eller den rörelse i salen, som uppstod vid den stora sammankomstens upplösning slungas korta repliker fram och tillbaka mellan Eck och Luther. Så tillropar Luther sin motståndare, att koncilierna ofta farit vill. Eck invänder, att det kan Luther icke bevisa. Luther tilltror sig dock att göra det.

Enligt denna redogörelse försiggår alltså förhöret under två, genom furstarnes särskilda öfverläggning bestämdt afskilda afdelningar. Den första utgöres af »officialens» utförligt inledda fråga och Luthers utförliga svar, den andra består af frågor, tal och genmälen, som blifva allt kortare ju längre det lider. Den första delen är en från båda sidor sorgfälligt förberedd akt, den andra »en improvisation». Denna åtskillnad mellan de båda afdelningarna måste man noggrant observera, om man vill komma till klarhet öfver den mycket omstridda frågan, huruvida Luther ursprungligen talat på tyska och därefter på latin eller i omvänd ordning. Medan traditionen enstämmigt uppgifver, att Eck först talat latin och därpå tyska, så äro däremot vittnesbörden angående Luther motsägande.[2] Meissner synes mig hafva på ett öfvertygande sätt och med stöd af Luthers egna utsagor gjort i hög grad sannolikt, att Luther under förhandlingarnarnas andra del ursprungligen uttalat sina afgörande ord på latin.[3] Om han sedan upprepat

[1] Glädjande nog synes numera icke längre bland de tongifvande Lutherforskarne någon som helst tvekan råda om dessa ords autencitet.

[2] Att Luther under förhörets första del följt samma ordning som Eck, är emellertid tydligt.

[3] Naturligtvis med undantag af slutorden: Hier stehe ich etc.

dem på tyska, veta vi icke och därpå kommer för vår speciella fråga föga an. I hvarje fall är en rekonstruktion af den ursprungliga tyska texten numera omöjlig.

Men förhåller det sig på detta sätt, hafva vi kommit ett godt stycke närmare vår hufvudfrågas lösning. Vi spörja då, hur har Eck frågat och Luther svarat enligt deras egna vittnesbörd, som väl i första hand måste tillerkännas hemul.

Enligt egenhändig uppteckning har Eck slutat sitt tal med följande ord: ut sincere et candide, non ambigue, non cornute respondeas, an libros tuos et errores inibi contentos, absque te disseminatos, revocare et retractare velis necne. Sitt korta utdrag af Ecks tal slutar Luther med orden: ideo a me peti simplex, non cornutum responsum, an velim revocare vel non.[1]

Luthers eget svar inledes enligt hans egen anteckning sålunda: quando ergo s. maiest. vestræ dominationesque vestræ simplex responsum petunt, dabo illud neque cornutum neque dentatum in hunc modum.

Ecks uttryck non cornute föreföll — i det sammanhang det fälldes — äfven samtiden något ovanligt[2] och besynnerligt. Man brukade ej tala om behornade svar, men väl om en behornad slutledning (Syllogismus cornutus). Det s. k. hornslutet eller den hypotetiskt-disjunktiva slutledningen behöfver nu för ingen del — såsom Meissner synes mena —

---

[1] I både Ecks och Luthers relationer saknas alltså uttrycket »responsionem non cornutam neque palliatam». Det »obemantlade» (non palliatam) svaret stöder sig endast på L. SPENGLERS berättelse och har enligt Meissners antagande tillkommit endast såsom en förklaring af uttrycket non cornutam, samt har då i hvarje fall betydelsen af att visa, att det af Eck använda uttrycket äfven af samtiden uppfattades såsom ovanligt och i behof af närmare tolkning. »Köstlin, Kolde und Hausrath haben — säger Meissner — wie mir scheint, mit Unrecht gegen das Zeugniss Ecks und Luther dieses Zweite Bild in ihre Vorstellungen des Vorganges mit aufgenommen». I denna punkt har jag en från M. något skiljaktig mening. Hur otympligt det genom Spengler i litteraturen införda uttrycket än må vara, så står det, om än icke till ordalydelsen, så dock till meningen i förträfflig samklang med den — som jag hoppas kunna ådagalägga — af Luther (men icke af Eck) använda bilden. Enligt min uppfattning har Spengler endast fogat ett nytt drag i den bild, som säkerligen stod klar för Luthers ögon.

[2] Jfr ofvanstående not.

vara ett felslut.[1] Det utgör ju tvärtom formen för den indirekta bevisningen; »och då skiljelemmarne eller de möjliga *konsequenserna* vända sig likasom »horn» mot den förutsatta *satsen*, som skall *vederläggas*, och genom deras *vederläggande*, såsom dess *följder*, äfven *satsen* själf, såsom dess *grund*, *vederlägges* eller likasom *omkullstötes*, så har man kallat denna slutledning ett *Hornslut*, som får namn af *dilemma* (=*två*hornadt), trilemma (=*tre*hornadt), tetralemma (=*fyr*hornadt) och polylemma (=*mång*hornadt), allt eftersom skiljelemmarne i öfversatsen äro två, tre, fyra eller flere.»[2] Det synes mig därför närmast att antaga, det Eck med sin önskan om ett obehornadt svar afsedt att undanbedja sig eller kanske rättare kejsaren eh invecklad (indirekt hypotetisk-disjunktiv) bevisföring. Sammanställda med »non ambigue» synas orden »non cornute» åsyfta — såsom Luther återgifver det — responsus simplex, d. v. s. ett enkelt svar, utan sofisteri, invecklad bevisföring eller baktanke.

I hvarje fall förde Ecks uttryck lätt tanken till de akademiska katederhjältarnes ordstrider och dialektiska spetsfundigheter.

Men kräfde Eck ett otvetydigt svar, så återstår att förklara Luthers egendomliga tillägg: neque dentatum. Hvad menas med ett otandadt svar? Här hjälpa oss tydligen icke längre de gamla logiska termerna.

Om en talare, som replikerar en annan, brukar en bild, som hans motståndare användt och tillfogar en annan, så ligger det ju närmast till hands att antaga, det han fasthåller den först nämnda bilden i samma mening, som den talare, mot hvilken han vänder sig, och blott ytterligare utför den genom den tillfogade bilden. Men det kan också hända, att genmälaren använder den framkastade bilden i en helt annan mening

---

[1] »Der syllogismus cornutus (κερατίνης) ist der alberne Vexierschluss von der Form: 'was man nicht verloren hat, das hat man noch, Hörner hast du nicht verloren, also hast du noch Hörner.'» Men öfversatsen i ett hornslut behöfver icke vara falsk och bör dessutom utgöras af ett hypotetiskt-disjunktivt omdöme.

[2] F. G. AFZELIUS. Lärobok i logiken. 6:te uppl. Ups. 1859.

än dess upphofsman afsett, måhända för att kasta ett löjets skimmer öfver bilden och den, som först användt honom.

Den mindre vackra insinuation för advokatyr eller sofisteri, som kan anses ligga i Ecks ord, har ock genom Luthers svar blifvit raskt slagen till marken.

Vid det ovanliga uttrycket om ett obehornadt svar, har Luthers lifliga fantasi kommit i snabb rörelse. Ögonblickligen såg han framför sig två-, tre-, fyra- eller månghornade vidunder, ett monstrum cornutum, såsom det hette vid de akademiska disputationerna. Men hade det horn, hvarför skulle det icke hafva tänder eller betar i munnen och kanske äfven öfriga attribut, som tillhörde det sannskyldiga »monstrum cornutum».[1] Här har nämligen uppenbarligen en annan akademisk bild än den af Eck åsyftade trädt fram för Luthers inre syn, nämligen *depositionsceremonien*. Denna urgamla sedvänja, som från de utländska universiteten öfverflyttats äfven till de svenska, skildras af ANNERSTEDT[2] sålunda:

»Denna ceremoni, som en hvar, hvilken ämnade inskrifva sig, måste genomgå, afsåg att bildlikt erinra ynglingen om all den råhet och okunnighet, hvilken han hos sig och andra hade att bekämpa, för att blifva en kunnig och sedlig människa. Småningom blef dess förnämsta uppgift att bereda åhörarne en skämtsam stund, och det är lätt att förstå, huru den sålunda, af äldre kamrater tillämpad på yngre, snart förde till plumphet, själfsvåld och misshandling. Den försiggick stundom på ett af auditorierna, men oftare, isynnerhet när det gällde mera framstående personers söner i enskilda hus; i nästa tidehvarf fanns i öfre våningen af Gustavianum en särskild s. k. depositionssal. Filosofiska fakultetens dekanus var närvarande för att tillse, att allt gick ordentligt till; slägtingar och vänner, stundom äfven professorerna, och så många af akademisk ungdom, som kunde skaffa sig tillträde, deltogo som åskådare. Ceremonins ledare, depositorn, hvilken konsistorium vanligen utsåg bland de skickligaste magistrarne, iförde däripå djäknarne allehanda af brokiga lappar hopsatta kläder, fäste horn[3] och åsneöron vid deras slokiga hattar,

[1] Så kallades »beanus» el. »gulnäbben», d. v. s. den unge recipienten vid depositionsakten.

[2] CLAES ANNERSTEDT. Upsala Universitets historia, I, 381 ff.

[3] Spärradt af förf. till denna uppsats.

satte långa svintänder i deras mungipor[1], nedsotade dem i ansigtet och kastade en svart kappa öfver deras skuldror. Själf påtog han ett vidrigt skråpukansikte och, sedan han väpnat sig med en lång staf, i hvars ända en träyxa var fastsatt, dref han med denna sina olyckliga offer in i den sal, där åskådarne voro samlade. Här fingo de först underkasta sig allehanda gäckerier för sin besynnerliga utstyrsel; därpå ställde despositor snärjande, gåtlika frågor på dem för att bringa dem i förlägenhet, och när de svintänder de hade i munnen gjorde svaren mera likt ett grymtande än ett mänskligt ljud,[1] kallade han dem svin och tuktade dem med några lätta rapp. Slutligen framtog han ur sin påse depositionsinstrumenterna. Med en stor sax eller tång af trä fattade han dem om halsen och riste de stora betarne ur deras mun, med en såg af trä låtsade han afsåga hornen och åsneöronen. Därpå framtog han en hyfvel likaledes af trä, lät dem lägga sig på golfvet och hyflade dem så ihärdigt på alla sidor. Vid en hvar af dessa ceremonier tolkade han i några ord dess betydelse. Sedan detta elddop var lyckligen öfverståndet, framfördes de till dekanus, som höll ett tal till dem, hvarpå, sedan man lagt salt på deras tunga och gjutit vin på deras hufvud, de af honom förklarades för fria studenter.»

Vi veta nu, att Luther väl känt till dessa depositionsbruk och t. o. m. själf vid mer än ett tillfälle fungerat såsom depositor. Endast genom antagandet, att Luther med uttrycket i fråga syftat på dessa bruk, synes en rimlig förklaring af neque dentatum kunna gifvas.

Det är här alltså icke fråga om ett fridsamt, lugnt, ingen anstöt väckande svar, eller om ett rundt, eller om ett djärft och trotsigt sådant o. s. v., utan om ett tydligt, enkelt svar. Luther vill alltså hvarken svara såsom en sofist eller akademisk disputator — inkrångladt, tvetydigt — ej heller såsom en »beanus» eller »gröngöling» — oklart, obestämdt, omoget. Såsom det egnar och anstår en till mognad kommen, fri civis academicus, så vill han gifva ett enkelt och otvetydigt, klart och bestämdt, men tillika frimodigt och väl öfvervägdt svar. I denna riktning böra orden tolkas.

[1] Spärradt af förf. till denna uppsats.

För öfrigt får nog icke detta uttryck pressas för hårdt. Det var tydligen fälldt endast i förbigående, ett något bizarrt infall för ögonblicket. Orden utgöra emellertid ett märkligt vittnesbörd därom, att Luther var »sig själf» i denna världshistoriska stund med dess oerhörda tryck. Icke ens i detta kritiska ögonblick förnekar sig hans kärnfriska humor. Psykologiskt sedt ligger det icke heller någon orimlighet däri, att en oerhörd spänning på detta sätt urladdar sig.

Att nu häfdade uppfattning är åtminstone väsentligen riktig, vinner en intressant bekräftelse af följande förhållande. Bland de akademiskt bildade af Luthers första åhörare har man just genom hans anmärkningsvärda stegring af Ecks uttryck kommit att tänka på depositionsbruken vid universiteten, såsom med all önskvärd tydlighet framgår af L. Spenglers samtida berättelse om ett »obemantladt» svar (»responsionem non cornutam neque palliatam»). I likhet med Meissner håller jag visserligen före, att Luther icke uttryckligen användt orden neque palliatam, men i motsats till nämnde forskare finner jag Spenglers meddelande utgöra ett i hög grad beaktansvärdt samtida vittnesbörd om, att Luthers så länge och så allmänt missuppfattade uttryck verkligen grundade sig på och afsåg att väcka en idéassociation om den akademiska depositionsakten. Recipienten var ej blott ett monstrum cornutum med åsneöron och betar, utan ikläddes ju äfven egendomliga kläder, särskildt en vid kappa eller mantel.

Herman Lundström.

Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden.

Inledning.

Förhållandena i de genom Roskildefreden år 1658 till Sverige afträdda landskapen Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän voro i mycket olika dem i det öfre Sverige. Detta gällde såväl på det kyrkliga som på andra områden. Landskapens inbyggare, som alltid utmärkt sig för en stark själfständighetskänsla, måste emellertid behandlas med stor försiktighet, så att de icke genom ett alltför brådstörtadt införlifningsarbete sattes i harnesk mot svenska kronan. I fredstraktaten tillförsäkrades också dem alla ostörd besittning af ägendom, lag och rätt, häfdvunna privilegier, fri- och rättigheter, såvida dessa ej stredo mot svenska kronans leges fundamentales, och åt hvar och en, som underkastade sig K. M:ts och svenska kronans jurisdiktion, utlofvades att med Sveriges infödda bebyggare få lika tillträde till rikets benificia och honores.

Samma år, på våren 1658, nedsändes till de skånska landskapen en kommission för att skaffa regeringen närmare kännedom om förhållandena i dessa. Kommissionen bestod af tre personer, Korfits Ulfeld, G. O. Stenbock, som också utnämndes till generalguvernör, och J. N. Gyllenstierna. I instruktionen, dat. den 15 mars, angifver konung Karl X Gustaf sina planer beträffande de nyförvärfvade landskapens försvenskning.[1] Ständerna lofvades visserligen i enlighet med bestämmelserna i Roskilde-traktaten att få bibehålla sin gamla lag, sina sedvanor och konstitutioner, såvida dessa ej motverkade Sveriges fundamentallagar, välfärd och intresse. Men konungen angif-

[1] WÄGNER S., Skånska kommissionen af 1669—1670, s. 6.

ver dock tillika, att förberedelser borde vidtagas för landskapens närmare införlifvande med det öfriga Sverige utöfver fredstraktatens bestämmelser. Kommissionen ålades sålunda att undersöka, »huru *allt* stode till att adaptera och lämpa till Sveriges stadgar och sedvana». Och den verksammaste hjälpen att genomföra försvenskningsarbetet, det såg konungen klart, hade man i kyrkan och skolan. Det gällde därför att begagna sig däraf i så måtto, att till präster och till lärare i skolorna utsågos pålitliga män med svenskt sinnelag. Det var af detta skäl, som det föreskrefs i instruktionen, att ingen skulle sättas till föreståndare för församlingar, gymnasier och skolor, såvida han icke var en infödd svensk eller född i de till Sverige afträdda landskapen. Härifrån undantogos dock de, som vid den tiden innehade en dylik befattning, hvilka skulle bibehållas i sitt ämbete till sin död, såvida de lojalt underkastade sig Sveriges krona. För att man framdeles skulle få fullt svensksinnade ämbetsmän i kyrka och skola, borde ungdomen förbjudas att idka studier i Danmark, utan detta skulle ske antingen vid det skånska gymnasiet i Lund eller andra svenska gymnasier och i synnerhet vid Upsala universitet. Vid detta borde därför stipendier inrättas för fattiga och flitiga studenter från Skånelandskapen. Medel därtill skulle anskaffas från de gods, som varit anslagna till Köpenhamns universitet, eller af andra andliga gods inom provinsen. Gymnasiet i Lund borde förses med flera lärare och andra skolor »med skolemästare till ungdomens förkofran förbättras».

På utskottsmötet i Göteborg samma vår rådförde sig Karl X Gustaf med ständerna om den plan, man borde följa vid de skånska landskapens förening med Sverige. Han ville veta ständernas mening, om man skulle låta dem regeras efter egna lagar och privilegier eller söka att lämpa dem efter svenska förhållanden.[1] Inbyggarne borde dock behandlas så, att deras »affection måtte kunna vinnas och således med K. M:ts öfriga undersåtar uti enighet och förtroende förbindas, att ingen måtte hafva något rättmätigt fog till att beklaga, det hans condition under K. M:ts regemente är vorden förvärrad».[2]

[1] FABRICIUS, K., Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, I, 58.

[2] STIERNMAN, A., Riksdagars och Mötens Besluth., II, 1300.

Ständerna öfverlämnade frågan i konungens hand, men de uttalade dock, att provinsernas inbyggare småningom med förbehåll af deras privilegier måtte lämpas efter svensk lag och konstitutioner, men det vore af nöden, att de »humant så i världsliga som i kyrkliga angelägenheter blefve trakterade».[1]

Konungens plan till uniformitetsarbetet i de skånska landskapen, sådan vi sett den utvecklad i instruktionen för 1658 års kommission, vann sålunda ständernas bifall. Det var emellertid Karl X Gustafs mening, att de skånska landskapen dock skulle i förhållande till den öfriga delen af riket intaga en viss särställning, om det än var hans syfte att införlifva dem med den svenska staten närmare, än hvad Roskildetraktaten tillät.[2] Ett par månader efter instruktionens utfärdande ändrade emellertid konungen ståndpunkt. Han förklarade nämligen i en till kommissionen afgifven resolution, dat. den 21 maj, att fredstraktatens bestämmelser om de gamla lagarna skulle upprätthållas.[3] Anledningen till denna ändring i konungens planer var säkerligen delvis den, att han ville vinna den skånska adeln i händelse af ett nytt krig med Danmark. Hos såväl detta stånd, som gick i spetsen för värnande af landskapens själfständiga ställning, som hos de öfriga stånden växte emellertid misstämningen mot Sverige alltmer. Efter fredsbrottet med Danmark 1658 återvände därför konungen till sitt förra program.[4] Nu var det emellertid icke hans mening att låta Skånelandskapen behålla sin särställning, som han tänkt sig i instruktionen af den 15 mars, utan nu ville han fullkomligt införlifva dem med det öfriga Sverige.[5] Roskildefredens bestämmelser betraktades som fullständigt upphäfda.

Genom Karl X Gustafs år 1660 timade död ändrades ställningen för en tid. Genom freden i Köpenhamn samma år tillförsäkrades ständerna i de skånska landskapen å nyo bibe-

[1] THAM, W., Bidrag till svenska riksdagarnes historia, I, 44.

[2] FABRICIUS, I, 59.

[3] Ibm, 59.

[4] Ibm, 76.

[5] I sept. s. å. yttrar han på Kroneborg: »Nu är bästa tid att bringa Skåne till conformitet med Sverige, att icke hafva statum in statu. Nu fogh med dem.» CARLSON, F., Sveriges historia under konungarna af det Pfalziska huset, II, 16.

hållande af deras vanliga rätt, lag, gamla rättigheter, privilegier och friheter, hvilka de skulle hafva »oturberade och obehindrade», så vida de icke stredo mot Sveriges leges fundamentales.[1] Äfven på det kyrkliga området bibehöllos sålunda lagar, institutioner och sedvänjor från den danska tiden. Kyrkospråket fortfor att vara det danska, liksom den danska kyrkoordningen bibehölls. Uniformitetsarbetets första uppgift blef icke att hänsynslöst ändra lagar och privilegier, utan först gällde det att vända befolkningens hjärtan från det gamla till det nya fosterlandet. För genomförande af denna uppgift var kyrkans hjälp oumbärlig på grund af dess inflytande hos folket. Bandet mellan den skånska och den danska landskyrkan måste därför slitas. Lätt förklarligt är fördenskull förbudet för kyrkans blifvande ämbetsmän att idka studier i Danmark. Ett dylikt förbud hade efter Brömsebrofreden utfärdats äfven för studenter från Halland.[2] År 1663 upprättades i enlighet med instruktionen af den 15 mars 1658 ett visst antal stipendier vid Upsala universitet för studenter från Skånelandskapen, emedan det var nödvändigt, att »ungdomen i de provincier conformerar sig mere och mere svenska språket och seder».[3]

Vid slutet af år 1660 fingo de skånska ständerna af regeringen bekräftelse på de medgifvanden, som lämnats i Köpenhamnsfreden om bibehållande af deras gamla lag och privilegier. Vid samma tillfälle begärde det skånska prästerskapet att få del äfven af de privilegier, som ståndet i den öfriga delen af riket åtnjöt. Denna begäran, som kan synas tämligen anspråksfull, grundades på bestämmelserna i den sista fredstraktaten. I denna hette det nämligen, att ständerna skulle konserveras vid deras dittills åtnjutna privilegier, men »att de ock dessförutan, där de uti deras trohet emot K. M:t i Sverige och skyldiga devotion continuerade, skola hafva att förmoda deras villkors förbättrande och sammaledes med de infödde svenske hafva lika tillträde till beneficia och honores». På denna

[1] Fredstraktaten, XII p:n.

[2] WÄGNER, s. 4.

[3] WEIBULL, M., Lunds universitets historia, I, 17.

begäran ville emellertid regeringen inte gå in, utan saken hänsköts till framtiden.[1]

Förmyndareregeringen, som öfvertog riksstyrelsen vid Karl X:s död, upptog snart också hans planer att bringa de skånska landskapen till större likformighet med den öfriga delen af riket. Detta framgår af en dess skrifvelse till generalguvernören i slutet af år 1661.[2] Denne uppmanades att undersöka de skånska ständernas privilegier, handfästningar och recesser, i hvad mån de voro öfverens med Sveriges fundamentallagar. I samma skrifvelse heter det ock, att regeringen gärna såg och önskade, att bemälda provinser som en gammal »recupererad ledamot» så småningom bragtes till likhet med andra svenska undersåtar så i det gemena lefvernet som lag och rätt och världslig regerings administration. Att utföra denna maktpåliggande uppgift var generalguvernören icke själf mäktig, utan regeringen måste, då den ville vidtaga så viktiga åtgärder, hvarom här var fråga, begagna sig af kommissioner. En sådan hade, såsom vi hafva sett, varit i verksamhet redan 1658. En ny tillsattes nu år 1662 och bestod af trenne ledamöter: generalguvernören i de skånska landskapen Gustaf Otto Stenbock, riksskattmästaren Gustaf Bonde samt öfverståthållaren Schering Rosenhane med Magnus Durell som sakkunnigt biträde.[3] Uppgiften, som förelåg för denna kommission, var att provisoriskt ordna förhållandena i de skånska landskapen. I instruktionen för densamma ålades den att »möta och handtera så adel som prästerskap, borgare och allmoge samt andra, som där vistas och varda dem behörligen ansökandes, uti deras angelägenheter med den dexteritet, ifver och allvarsamhet, att hjälpa dem tillrätta, det de görligen måtte erfara på Kongl. Maj:ts nådiga intention intet vara att tvifla».[4] Hvad särskildt det andliga ståndets villkor och de kyrkliga förhållandena i allmänhet beträffar, vore visserligen likformighet med förhållandena i det öfriga Sverige önskvärd, men några ge-

---

[1] Svar på Lunds stifts prästerskaps postulater. R. R. 30/11 1660.

[2] FABRICIUS, II, 27. WÄGNER, s. 9.

[3] Durell hade på regeringens uppfordran samlat ständernas, särskildt adelns, privilegier. FABRICIUS, II, 29.

[4] WÄGNER, s. 12. FABRICIUS, II, 33.

nomgripande förändringar borde dock ännu ej vidtagas, då det rådande danska kyrkoväsendet vore »väl beställdt och inrättadt». Det fanns sålunda ingen anledning att brådstörtadt ändra gällande lagar och institutioner, men att regeringen icke hade släppt uniformitetstanken, framgår tydligt af instruktionen, i hvilken det vidare föreslås, att hvar kommissionen funne det lämpligt och görligt att vidtaga några förändringar, skulle detta ske.

Den viktigaste episoden af 1662 års kommissions verksamhet var den landtdag, som hölls i Malmö i september månad. Resultatet af landtdagens verksamhet föreligger i den s. k. Malmö recess.[1] I denna bekräftades de medgifvanden, som lämnats de skånska ständerna i freden i Köpenhamn. Hvad det andliga ståndet beträffar, skulle det sålunda förblifva vid sin »respekt och heder och vid de stadgar och ordinantier samt lofligit bruk och sedvana, dem och deras stånd och kyrkoväsendet angående, som de härtill öfvat hafva». Biskop och prästerskap skulle fortfarande åtnjuta de beneficia och underhåll, som de för deras kall och ämbete dittills åtnjutit. Trots det att således de skånska landskapen skulle behålla den gamla ordningen på det kyrkliga området, var det dock icke meningen, att så skulle vara förhållandet för all framtid. Recessen talar härom ett tydligt språk. Prästerskapet och biskopen tillbjödo sig till »en närmare förknippelse och combination med Sveriges rikes ständer» och »sig att förenas, så mycket möjligt är, med prästerskapet i Sverige och deras privilegier, seder och konstitutioner, att *en likformighet uti kyrkoregementet och ceremonier, så väl som uti själfva läran hållas och observeras måtte*». Däremot yrkade ståndet på vissa garantier vid genomförande af denna uniformitet, hvilka skulle afse att tillvarataga det skånska kyrkoområdets särskilda intressen. Frågan skulle afgöras genom »en särskild afhandling och författning uti generalconsistorio på riksdagarna i Stockholm», d. v. s. rikets prästerskap. Då enligt recessen det andliga ståndet liksom de skånska land-

[1] Tryckt i Samlingar till Skånes historia och beskrifning, utg. af N. H. SJÖBORG, I, 1:a häftet, s. 160 ff. Tryckt äfven hos STIERNMAN, Riksdagars och Mötens Besluth, II, 1409 ff, men med några formfel.

skapens öfriga stånder skulle till riksdagen framdeles skicka representanter, hade således dessa tillfälle att vid frågans afgörande framföra sina erinringar och önskemål.

I recessen upprepas ordinantians bestämmelser rörande biskopens ämbete; han skulle hafva uppsikt öfver att prästerna skickligt och ordentligt skötte sitt kall och genom visitationer undersöka tillståndet i församlingarna; han skulle tillse, att kyrkoinspektoren, som hade kyrkornas räkenskaper om hand, väl förrättade sina åligganden. Biskopen skulle i vissa fall understödjas af generalguvernören. Förseelser mot kyrkoordningen skulle således handläggas och afdömas af dem båda i gemenskap. Då dylika mål särskildt förekommo vid de s. k. prostemötena eller landemötena, som årligen höllos vid midsommartiden i Lund, skulle generalguvernören vara närvarande vid dem.[1] Från landemötet skulle man ha rätt att vädja till hofrätten i Jönköping. Att ständerna i Skånelandskapen dock icke voro nöjda med att ha som andra instans en uppsvensk domstol, torde framgå af den begäran, de framställde vid 1664 års riksdag, om inrättande af en särskild domstol för dessa landskap. Denna begäran blef då afslagen af finansiella skäl.[2] I recessen upprepades också förbudet för blifvande ämbetsmän i svensk tjänst att idka studier vid andra läroanstalter än dem, som hörde under Sveriges krona liksom förbudet för dem, som voro födda utom Sveriges område eller blifvit uppfödda utomlands, att befordras till ämbeten i svensk tjänst.

Genom Malmö recess hade sålunda de kyrkliga förhållandena i Skånelandskapen ordnats i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de skånska ständernas vilja Hos förmyndareregeringen, som icke i allo fann recessen tillfredsställande, mognade dock alltmera tanken på att genomföra den närmare förbindelse i lag och sed, hvarom hade förhandlats vid landtdagen.

[1] Det var egentligen bestämdt genom en förordning 1/5 1618 (RØRDAM, Danske kirkelove, III. 64), att tvänne prost- eller landemöten årligen skulle hållas i stiftet, men praxis allt sedan 1658 (Hist. Tidskr. för Skåneland, II 6: 324) var, att blott ett ordinarie landemöte hölls hvart år, hvilken praxis erkändes i Malmö recess.

[2] R. R. 1/9 1664. Det var i synnerhet adeln, som önskade en särskild hofrätt för Skånelandskapen. 1662 års kommission gaf visserligen ett obestämdt löfte därom, som dock ej infriades. FABRICIUS, II, 20, 32, 36, 38.

Anledning därtill gåfvo i viss mån de misstankar, som regeringen hyste mot inbyggarnes lojalitet, bl. a. mot det andliga ståndets förman, biskop Peder Winstrup. Regeringen var år 1666 t. o. m. betänkt på att skilja honom från hans ämbete.[1] Samma år höllos också öfverläggningar i rådskammaren om genomförande af större likformighet mellan de skånska landskapen och det öfriga Sverige beträffande lag och sed.[2] Det var särskildt på det kyrkliga området, man önskade genomförande af dylik uniformitet; man trodde sig skola få prästerskapet mera svensksinnadt, om man blott lyckades få en för hela riket gemensam kyrkoordning antagen i Skånelandskapen.[3] Frågan kom också före vid följande riksdag år 1668 i sammanhang med frågan om den svenska kyrkolagens omarbetning. I en proposition till sekreta utskottet framhöll regeringen, att det vore af vikt att bereda likformighet i ceremonier, lag och rätt, friheter och privilegier mellan Skåne, Halland, Bleking och det öfriga Sverige.[4] Ombuden för det skånska prästerskapet voro dock icke sinnade att släppa den gamla danska kyrkoordningen utan framställde till regeringen en begäran att få behålla den. Regeringen förklarade sig visserligen hafva »ingen annan intention än maintenera hvart och ett stånd vid pacterna och recessen» utom i ett eller annat fall, i hvilket regering och ständer skulle ändra och förbättra.[5] Då det skånska prästerskapets ombud också framkommo med sin begäran från 1660 om rätt för ståndet att få del i det öfriga svenska prästerskapets privilegier, afslog regeringen äfven nu denna begäran. Regeringen ville hafva vederlag för ett sådant medgifvande, hvilket vederlag skulle bestå däri, att det skånska prästerskapet antoge en omarbetad för hela riket gemensam kyrkoordning. Frågan om privilegiernas förbättring uppsköts därför, till dess en sådan kyrkoordning blefve färdig, då man kunde se, »huru det ena med det andra proportionaliter bäst står till att sammanjämka»

[1] WEIBULL, a. a., s. 17.
[2] THAM, a. a. II, 1: 57.
[3] Ibm. FABRICIUS, II, 228.
[4] THAM, II, 1: 158.
[5] R. R. 26/9 1668.

Frågan om en sådan sammanjämkning var föremål för öfverläggningar inom sekreta utskottet med anledning af regeringens ofvan nämnda framställning. Uniformitetsarbetet skulle taga sin utgångspunkt, därom var man ense, i utarbetandet och införandet i de skånska landskapen af en för hela riket gemensam kyrkoordning. Det gällde därför att få denna sådan, att såväl de skånska landskapens intressen som det öfriga rikets i densamma blefvo tillvaratagna. För att detta syfte skulle ernås, föreslog sekreta utskottet i sitt betänkande, att med den kommission, som skulle omarbeta kyrkoordningen, några deputerade från de skånska ständerna måtte adjungeras, hvilka voro förfarna i dansk och norsk lag.[1] Frågan om denna gemensamma kyrkoordnings införande kunde emellertid först upptagas vid konungens myndighetsålder, och till dess borde således den gamla ordningen fortfara. Liksom regeringen i sitt svar på det skånska prästerskapets framställning förbehållit sig rätt att med ständernas samtycke inom det beståendes ram vidtaga de förändringar, den funne lämpligt, likaså förklarade sekreta utskottet, att om några förändringar tills vidare kunde vidtagas, borde detta ske, så vidt fredspacterna det medgåfve.

Förhållandena i de skånska landskapen voro verkligen också sådana, att regeringens kraftiga ingripande erfordrades. De skånska ständernas ombud klagade vid 1668 års riksdag öfver det betryckta tillståndet i landskapen. Det låg nära till hands att kasta skulden härför på regeringen; animositeten mot uppsvenskarne i de skånska landskapen var ännu stor; det fingo de uppsvenska studenter, som studerade i Lund, nogsamt erfara.[2] År 1669 klagades det i rådet, att i Skåne »sinnena äro något svåra och ej draga synnerlig affektion till Sverige».[3] Regeringen ansåg sig därför böra undanrödja, såvidt den kunde, de anledningar till missnöje, som funnos. Detta kunde lämpligast ske medelst en kommission, som skulle nedsändas till de skånska landskapen, liksom det hade skett åren 1658 och 1662. Frågan härom var föremål för regeringens behandling vid 1668 års riksdag. Med anledning af de

[1] THAM, II, 1: 179.
[2] WEIBULL, I, 68.
[3] THAM, II, 2: 62.

skånska ständernas besvär lofvade den också, att den ville »med det forderligaste förordna en kommission dit neder åt, som alla fel noga efterse och därtill nödiga böter skaffa skall».[1]

Följande år, 1669, sattes denna plan i verket. Det yppade sig emellertid svårigheter att få personer, som voro lämpliga och villiga att åtaga sig det kräfvande och grannlaga uppdraget. Först ämnade man nedsända trenne personer, men sedan nöjde man sig med två.[2] Dessa blefvo Claës Rålamb och Johan Nilsson Gyllenstierna. Af dessa sökte i synnerhet Rålamb att blifva kvitt det fordrande uppdraget, men man lyckades slutligen öfvertala honom att åtaga sig det. Generalguvernören i det skånska guvernementet, som nu var Gustaf Banér, skulle biträda kommissonen.

Rikskanslern hade i rådet framhållit, att det skulle blifva en svår kommission;[3] huru omfattande och af huru olika art dess uppgifter voro, framgår af instruktionen, hvilken liksom fullmakten utfärdades den 21 augusti.[4] Instruktionen innehåller icke mindre än 20 särskilda punkter, hvartill är fogadt ett särskildt sekret bimemorial. Den första punkten upptog särskildt kyrkliga förhållanden såväl beträffande läran, kyrkotukt, ceremonier som kyrkans och skolans ekonomiska angelägenheter. Biskop Winstrups ämbetsförvaltning och hans förhållande i andra hänseenden ålades kommissionen särskildt att undersöka. Äfven frågan om införande af en för hela riket gemensam kyrkoordning skulle kommissionen upptaga till öfverläggning med ständerna. Hvad kommissionens befogenhet beträffar, skulle den hafva »fullkomlig makt och tillstånd icke allenast att inquirera och rannsaka, utan ock att rätta, bota och remediera allt det, som i kraft och till följe af Sveriges lag, laga stadgar, recesser och ordningar samt hvars och ens ämbetes instruktion eller K. M:ts förriga resolutioner rättas och botas kunde och borde». Men i »det öfrige, som där icke

---

[1] WÄGNER, s. 28.

[2] Rådspr. 8/2, 4/5, 6/7 o. 21/8 1669. Först föreslogos Sten Bjelke, Göran Posse och Claës Rålamb.

[3] Rådspr. 8/2 1669.

[4] R. R. Tryckt hos Wägner i hans anf. arb. Afsikten är icke här att i detalj redogöra för densamma, då detta kommer att ske i de särskilda kapitlen.

finnes definieradt eller stadgadt eller af särdeles svårhet, eftertänkande och viktighet vore», skulle kommissionen icke själf fatta beslut utan »taga det ad referendum till K. M:ts eget godtfinnande och utslag».

Kommissarierna fullgjorde sitt uppdrag på så sätt, att de reste från den ena orten till den andra och samlade kring sig ständerna från kringliggande bygder. Om provinsernas tillstånd i olika afseenden fingo de så kännedom dels genom förfrågningar, ställda till ständerna, dels genom de muntliga och skriftliga suppliker, som dessa framställde. Genom resolutioner fattade antingen kommissarierna själfva beslut med anledning af de gjorda framställningarna, eller också hemställde de dem till regeringens afgörande. Det dröjde emellertid länge, ändå till följande riksdag år 1672, innan en stor del af de beslut, som kommissionen fattat, fingo regeringens stadfästelse, liksom också först då en del af de ärenden, som varit under kommissionens behandling men hänskjutits till regeringen, blefvo afgjorda.[1] Anledningen till detta uppskof var, att man ville afvakta inträdet af konungens myndighetsålder, för att denne själf skulle få pröfva och sanktionera kommissionens resolutioner.

Första sammanträdet hölls i Kristianopel den 25 sept. 1669. Därefter höllos särskilda sessioner i Ronneby, Karlshamn, Sölvesborg, Kristianstad, Ystad, Lund, Landskrona, Helsingborg och Halmstad. Det viktigaste sammanträdet hölls i Malmö den 3—23 dec. 1669, dit ständerna från alla landskapen blifvit kallade till en landtdag. Inalles höllos 150 olika sammanträden. Det sista är dateradt den 8 aug. 1670. Det blef, såsom man hade förutsett, ett drygt arbete, som hopade sig på kommissionen. Denna ådagalade dock en aldrig tröttnande ifver att öfverallt, där det stod i dess makt, hjälpa, rätta och understödja. Vissa frågor, som den hade om hand, voro dock så omfattande, att de måste öfverlämnas till särskilda specialkommissioner.

1. Om uniformitet i kyrkoväsendet.

I sekreta utskottets betänkande vid 1668 års riksdag liksom i regeringens svar på det skånska prästerskapets fram-

[1] R. R. 18/11 1672. Förklaring på skånska prästerskapets besvär.

ställning att få behålla sin kyrkoordning hade ställts i utsikt möjliga förändringar i kyrkoväsendet äfven under den tid, som den gamla ordningen tills vidare skulle gälla. Det gällde dock att gå synnerligen försiktigt tillväga vid genomförande af dylika förändringar. Allt ifrån Roskilde fred hade regeringens hållning också präglats af varsamhet, på samma gång den hållit målet fast i sikte: full uniformitet. Denna plan återfinnes också i instruktionen för kommissionen. Afsikten med denna kommission var icke att nu fullkomligt införlifva de nyförvärfvade landskapen med den öfriga delen af riket. Detta framgår till fullo af det sekreta bimemorialets ordalag. Kommissionen skulle betaga landskapens inbyggare den meningen beträffande kyrkoordningen, »liksom ville K. Maj:t, att de ändtligen det vedertaga skola, som nu uti Sverige praktiseras». Det var ej den oförändrade svenska kyrkolagen, regeringen hade för afsikt att införa i de skånska landskapen, utan efter en grundlig omarbetning och att vid denna omarbetning betjäna sig af den skånska och så åstadkomma »en sådan union, som bäst och nyttigast af alla i gemen pröfvas kan». Fastän kommissionen således icke fick i uppdrag att utföra ett fullständigt införlifningsarbete, skulle den dock arbeta hän mot det slutliga målet. Kommissonen skulle öfverlägga om, huru en utjämning af privilegierna mellan de skånska och de öfre svenska landskapens ständer liksom af världslig och kyrklig lag skulle kunna äga rum. En sådan utjämning skulle nämligen »en stor del till riksens säkerhet conferera». Då ombuden för det skånska prästerskapet vid 1668 års riksdag ville hafva del äfven af det uppsvenska prästerskapets privilegier, hade detta afslagits, då regeringen icke var sinnad att göra ett sådant medgifvande, utan att uniformitet infördes äfven på andra kyrkliga områden som vederlag. Samma mening uttalades också i instruktionen för kommissionen: »om bemälte (sc. skånska) ständer skulle njuta både svensk och dansk lag och privilegier, som likväl borde blifva vid ettdera, och alltså vore af bättre villkor än själfva svenska ständerna, det synes K. Maj:t mycket betänkligt och för sitt rike skade- och farligt, alldenstund det kunde ock lätteligen gifva andra samma lust och appetit».

Hvad stiftsstyrelsen beträffar, borde kommissionen undersöka, huru den skulle kunna bringas till större likhet med svenska förhållanden; anledning och tillfälle därtill ansåg man sig hafva, särskildt emedan domkapitlet syntes »expirera», då dess inkomstkällor anslagits till akademien.

Hade regeringen rätt enligt fredstraktaterna att genomföra uniformitet mellan de skånska landskapen och det öfriga Sverige? I instruktionen söker regeringen visa, att den ägde en sådan rätt. Det heter i denna, att landskapens ständer icke kunde med skäl pretendera annat än att mainteneras vid det, som blifvit dem lofvadt in pactis, och att annorledes icke hade blifvit dem lofvadt, än såvida det icke contrarierade riksens fundamentallagar. Detta var ett sväfvande uttryck, som intagits i såväl Köpenhamnska som Roskildeska fredstraktaten, och regeringen begagnade sig nu också däraf.[1] Den förklarade nämligen vidare, att någon mera fundamentallag funnes icke än »rikets trygghet, *som uti uniformiteten består*».[2] En annan rättsgrund, som regeringen också stödde sig på, var den af de skånska ständerna godkända och underskrifna Malmö recess. I denna hade de ju icke principiellt motsatt sig ett framtida utbyte af den gällande kyrkoordningen mot en för hela riket gällande. Man hade hänskjutit frågan därom till generalkonsistoriet på riksdagen. Ständerna hade i samma recess för öfrigt förklarat sig »önska och åstunda således att incorporeras och förbindas med Sveriges rikes ständer och invånare, att såsom de äro under ett hufvud, de ock tillika uti en kropp förenas och för inbördes ledamöter skattas och erkännas måtte.»[3]

Anledning till påskyndande af uniformitetsarbetet var den afvoghet mot regeringen och uppsvenskarne, som hystes af landskapens inbyggare. Om provinserna närmare införlifvades

---

[1] Begreppet fundamentallagar definierades af LOCCENIUS såsom de lagar, hvarpå konungamakten och staten var grundad, d. v. s. konungens och ständernas ömsesidiga förbindelser vid den förres öfvertagande af kronan. Denna uppfattning kom småningom att blifva gällande. FABRICIUS, I, 50, II, 37 och 44.

[2] Detta var en ny definition af begreppet leges fundamentales och var, som Fabricius säger, säkerligen uppfunnen för tillfället. FABRICIUS, II, 231.

[3] SJÖBORG, a. a., s. 163.

med Sverige, skulle denna afvoghet trodde man försvinna. Kanslärn yttrade i rådet, att landskapen aldrig skulle komma att konsolideras med det öfriga Sverige, förrän de fått världslig och kyrklig lag gemensamma med detta.[1] Att undersöka befolkningens stämning ingick också i kommissionens uppdrag. Den skulle underrätta sig, om några mot Sverige fientliga stämplingar förehades från dansk sida, och om inbyggarne i landskapen voro delaktiga i sådana. Upptäcktes dylika stämplingar, skulle anledningen därtill utforskas och, så vidt möjligt vore, aflägsnas. Särskildt nämnes biskop Winstrup, som regeringen misstrodde; kommissionen skulle undersöka, hvart han »med sitt förhållande intenderade och hvart han inclinerad vara kunde».

Frågan om det skånska kyrkoväsendets uniformitet med det öfriga Sveriges förekom på landtdagen i Malmö i december 1669. I kommissariernas proposition till ständerna hette det härom, att emedan det fanns någon skillnad mellan de skånska landskapen och det öfre Sverige i kyrkoväsendet, var det »K. Maj:ts nådiga intention och hälsosamma uppsåt att låta den svenska kyrkoordningen förändra och sig af den skånska betjäna och göra af dem bägge en sådan union, som bäst och nyttigast öfver hela riket måtte kunna praktiseras».[2] Detta var den mening, som uttalades i instruktionen, som i sin ordning var uttryck för ständernas och sekreta utskottets uttalanden vid 1668 års riksdag. En gemensam kyrkoordning för hela riket skulle utarbetas och i denna hänsyn tagas till de skånska landskapens säregna förhållanden.

Af ständerna vid landtdagen visade adeln och borgerskapet mest tillmötesgående mot kommissariernas proposition i frågan. Adeln förklarade sig i sitt svar på densamma vara benägen för att »en likhet inrättades i kyrkoväsendet».[3] Vid utarbetandet af den nya kyrkolagen borde ombud från de skånska provinserna medverka såväl af adeln som af de andra stånden. Denna kyrkolag skulle antagas på allmän riksdag och godkännas af de skånska ständerna. Förrän detta skett,

[1] STYFFE, Landtdagen i Malmö 1669, s. 8.
[2] THAM, II, 2: 68.
[3] Skånska komm:s handl. Vol. JJ.

borde ingen förordning, hvad namn den än hafva kunde, och under hvilken förevändning det än ske månde, införas i de skånska landskapen.

Adelns svar visar, att ståndet hyste fruktan för att regeringen skulle vidtaga ingripande åtgärder beträffande det kyrkliga uniformitetsarbetet utan att höra skånska ständernas mening. Detta kan synas förklarligt, då kommissionen i sin proposition icke nämnt någonting vare sig om tid eller omfånget af den föreslagna förändringen. Denna skyndade sig därför att rätta adelns missförstånd; den förklarade, att ståndet ej förstått K. Maj:ts intention, hvilken vore endast att göra någon likhet i kyrkoväsendet och ej skifta någon ny ordning och *den gamla alldeles kassera,* ej häller därigenom förtaga ens och annans undfångna rättighet eller någon därmed gravera.[1]

Borgerskapets uttalande gick i hufvudsakligen samma riktning som adelns, och kommissionen fann därför icke anledning att lämna något särskildt svar å detsamma. Hvad ståndet särskildt betonade var, att den föreslagna förändringen skedde »med den aktsamhet, så att en hastig ombytning icke skulle generera hos de enfaldiga något missförstånd».[2] Vid revisionen af kyrkoordningen, som borde ske i enlighet med 1668 års riksdagsbeslut i frågan, borde några kapabla män från Skånelandskapen närvara. Innan denna revision blifvit verkställd, borde den gällande kyrkoordningen »i alla clausulis» efterlefvas.

Prästerskapet och allmogen visade däremot mindre benägenhet än adeln och borgerskapet för en förändring i den gällande kyrkoordningen.[3] Beträffande prästerskapet intog detta stånd i frågan tydligen en annan ståndpunkt nu, än det gjorde vid affattande af Malmö recess. I denna hade ståndet erbjudit sig att förena sig »med prästerskapet i Sverige och deras privilegier, seder och konstitutioner, att en likformighet uti kyrkoregementet och ceremonier så väl som uti själfva läran hållas och observeras måtte». Nu däremot yrkade ståndet på status

[1] K. Pr. 15/12 1669.
[2] Sk. komm. handl. Vol. JJ.
[3] Ibm.

quo i kyrkolagsfrågan; det begärde att få behålla »den gamla i Skåne vanliga kyrkoordningen utan förändring, som af Luthero själf med flit är genomsedd och rekommenderad».[1] Den hade 1662 blifvit genomsedd och befunnen alldeles god och godkänts på 1664 års riksdag. Någon »reell varietet» mellan den svenska och skånska kyrkoordningen funnes nämligen icke enligt ståndets mening; de kommo väl öfverens »in essentialibus, särdeles i lärdomen och religionen». Beträffande artiklarna »de ritibus et ceremoniis ecclesiasticis, item disciplina ecclesiastica et confessione» kunde de icke ändras, eftersom hvart lands och landskaps proprietet och egenskaper särskick utkräfver.

Då prästerskapet emellertid kände till såväl riksståndernas som regeringens mening om skiftande af ny kyrkoordning i de skånska landskapen, en mening, som tydligt framgick af förhandlingarna vid 1668 års riksdag, kunde ståndet näppeligen hysa något säkert hopp om, att dess begäran till kommissionen skulle villfaras. Detta framgår också af senare delen af ståndets svar. Här framhöllos de villkor, på hvilka ståndet ansåg, att förändringen, om den skulle vidtagas, borde försiggå. Sålunda borde intet »de ritibus et ceremoniis» ändras; prästerskap, kyrkor, skolor och hospitaler borde behålla sina rättigheter. Kombinationen mellan den svenska och den gällande kyrkoordningen borde försiggå så, att båda trycktes i ett »corpus sub communi titulo». Innan denna kombination utginge från trycket, borde den föreläggas biskopar och prästerskap i generalguvernementet, för att dessa skulle till regeringen få inkomma med sitt betänkande.

Adeln och borgerskapet hade yrkat, att vid sammanjämkningen deputerade af skilda stånd från de skånska landskapen borde medverka. Då vid 1668 års riksdag frågan om den svenska kyrkolagens omarbetning varit före, hade rikets adel haft samma yrkande, under det prästerskapet då helst velat förbehålla denna omarbetning åt representanter ur dess eget stånd.[2] Det skånska prästerskapet uttalade vid landtdagen

[1] Prästerskapets svar, dat. 10/12, är underskrifvet af Peder Winstrup, Zach. Klingenstierna och som ombud för menige prästerskapet Ol. Baggerus, teol. professor, Laur. Johannis, prost i Varberg, och Trugotius Berill, prost i Kristianopel.

[2] THAM, II, 1: 147.

visserligen icke något om de personer, som skulle företaga sammanjämkningen mellan svensk och dansk kyrkolag, men höll dock före, att endast prästerskapet behöfde granska sammanjämkningsförslaget.

På prästerskapets framställning gaf Rålamb å kommissionens vägnar delvis samma svar som å adelns utlåtande, nämligen att regeringen icke ämnade beröfva någon hans rättigheter. Vidare svarade han, att hvad kombinationen mellan kyrkoordningarna beträffar, vore ståndets svar likmätigt med K. Maj:ts intention. Då prästerskapet i detta svar uttalat sig för båda kyrkoordningarnas förening till ett »corpus sub communi titulo», menade dock säkerligen Rålamb därmed icke alldeles detsamma som prästerskapet. Att döma af dess utlåtande menade detta stånd, att bägge ordningarne skulle bestå hvar för sig tämligen ograverade, under det Rålamb icke kan hafva tänkt sig detta »corpus sub communi titulo» annat än som en sammanarbetning enligt de grunder, som uttalats såväl i 1668 års riksdagsbeslut som i regeringens instruktion för kommissionen och i den af denna till landskapens ständer aflåtna propositionen.

Allmogen förklarade sig vilja förblifva vid den kyrkoordning, »som landet är uppdraget med» och Kristian IV:s recess; vidare uttalade ståndet en önskan, att det andliga ståndet måtte nöja sig med de rättigheter, som recessen föreskref.[1] Ståndet uttalade sig icke alls om någon uniformitet i kyrkoväsendet, hvilket gaf kommissionen anledning till det svaret, att ståndet icke uttalat sig om själfva saken, d. v. s. kommissionens förslag till en sådan uniformitet. Allmogen var för öfrigt det stånd, som allra segast höll fast vid den gamla ordningen i kyrkoväsendet; äfven vid andra tillfällen uttalade sig ståndet för att den måtte bibehållas.[2] Om gången af underhandlingarna mellan ständerna veta vi ingenting; hvarken landtdagsakterna eller kommissionens protokoll nämna någonting därom. Det blef emellertid den mening, som adeln och borgerskapet uttalat, som segrade. Liksom fallet hade varit vid 1668 års riksdag, öfverlämnades frågan om kyrkoordningens omarbe-

[1] K. Pr. 16/12 1669.
[2] K. Pr. 16/4 1670.

tande till regeringen.[1] Med dem, som skulle verkställa denna, borde deputerade från de skånska landskapen, adel och oadel, adjungeras, så att »alla de requisiter, som hörde till självva landskapens egenskaper och enskilda beskaffenhet, måtte därvid ihågkomna och oförgätne blifva». Sedan revisionen blifvit verkställd, borde frågan underställas ständernas pröfning på en allmän riksdag. Till dess detta skett, borde den gamla kyrkoordningen fortfara att gälla.

Med detta beslut hade kommissarierna skäl att var nöjda. De skånska ständerna hade lagt frågan om genomförande af uniformitet i kyrkoväsendet i regeringens hand. Af beslutet framgår, att det var ständernas mening, att den svenska kyrkoordningen skulle införas i de skånska landskapen, dock efter en sådan omarbetning, att tillbörlig hänsyn toges till förhållandena i dessa och den där gällande gamla danska kyrkoordningen. Frågan kom visserligen att länge förblifva olöst, då det dröjde med omarbetningen af den svenska kyrkolagen.[2] Det betydelsefulla resultatet var emellertid nu vunnet, att när denna en gång blifvit omarbetad och det med iakttagande af nyss nämnda synpunkter, skulle dess införande i Skånelandskapen icke möta något motstånd hos deras inbyggare.

Att emellertid redan förut förberedelser vidtagits för genomförande af större likformighet i kyrkoväsendet mellan de nyförvärfvade landskapen och det öfriga Sverige, har ofvan blifvit visadt. Regeringens förbud för studenter från dessa landskap att studera utomlands liksom dess beslut att tillsätta infödda svenska präster i de skånska gällen voro ju steg i den riktningen. En annan dylik förberedelse för uniformitetsarbetet var regeringens bemödande att i landskapen sprida svenska religionsböcker.[3] Det synes mig, som regeringen icke heller saknade lägligt tillfälle att sprida sådana. De skånska kyrkorna voro lagenligt ålagda att hafva vissa böcker såsom ordinans, handbok, graduale, psalmbok och framförallt bi-

[1] Beslutet dat. 23/12 1669. Tryckt hos Styffe, a. a. s. 17 ff.

[2] Vid 1672 års riksdag upprepade de skånska ständerna sin begäran att få hafva ombud vid kyrkolagens revision. ANJOU, Svenska kyrkans historia från Uppsala möte år 1593 till sjuttonde seklets slut, s. 371.

[3] WEIBULL, a. a. I, s. 17.

beln.[1] Det hände emellertid, att en eller flera af dessa böcker på ett eller annat sätt kommo bort; och vid midten af det sjuttonde århundradet var kyrkornas bokförråd ofta defekt. Huruvida regeringen tog den danska lagens bestämmelser som stöd för sina åtgärder, är ovisst, men säkert är, att i kyrkornas bokförråd påträffas ofta böcker på svenska språket. Främst är här att märka den svenska bibeln, en af de böcker, som kyrkorna lagenligt skulle hafva. Upplysande i detta hänseende är en bland kommissionens handlingar befintlig förteckning på landtkyrkornas i Skåne, Halland och Bleking inventarier och bokförråd.[2] Denna visar, att flerstädes funnos svenska biblar, som ersatt defekta danska exemplar. Där ordinantian eller andra af de ofvan nämnda böckerna saknades, såsom ofta var fallet, hade regeringen ännu intet motsvarande svenskt arbete att sända i stället. Däremot hade regeringen kompletterat de flesta kyrkornas i Skåne och Bleking bokförråd med ytterligare ett arbete på svenska språket, nämligen Confessio Augustana. Förekomsten af denna kan förklaras dels däraf, att regeringen ville fylla kyrkornas bokförråd med den evangelisk-lutherska kyrkans härliga trosbekännelse; med den bör också förklaras på samma sätt som förekomsten af svenska biblar, nämligen att regeringen ville vinna det dubbla syftet att göra prästerna bekanta med svenska språket.

Man kunde icke vänta någon synnerlig framgång i försvenskningsarbetet, så länge biskop Winstrup hade stiftets ledning i sina händer. Han var ju dansk till språk och börd och uppfostrad i det danska kyrkoskickets anda; för en man vid hans ålder var det icke så lätt att lösgöra sig från det fäderneärfda. Tiden efter Roskilde-freden hade han visserligen ådagalagt ett visst nit för uniformitetsarbetet, men detta slappades med tiden. Han, som motsatt sig, att skånska studenter idkat studier vid Köpenhamns universitet, sände längre

[1] KOCH, Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen. Kirkehist. Saml., Fæmte Række, I, 33. RØRDAM, Danske Kirkelove, I, 349, 470.

[2] Vol. Q. Denna förteckning är uppställd af kyrkoinspektoren Tobias Nauman och utmärker sig för stor redighet och prydlighet. Den inlämnades till komm. den 8 maj 1670.

fram sin egen son till detta lärosäte; han anklagades för att äfven hafva motarbetat regeringens bemödande att sprida svenska religionsböcker i Skånelandskapen.[1] Fastän hans förhållande till regeringen vid den tid, hvarom nu här är fråga, var betydligt bättre, än det var i medlet af 1660-talet, kunde man dock icke vänta, att han skulle blifva någon synnerligen nitisk befrämjare af uniformitetsarbetet. Någon fart i detta arbete kom det först ett årtionde senare, då den kraftfulle Knut Hahn kommit på Lunds biskopsstol.

Att tiden ännu icke var mogen för ett genomgripande försvenskningsarbete, insågo äfven kommissarierna själfva. Att döma åtminstone af den i kommissionens handlingar befintliga defekta berättelsen till regeringen framställde de icke något annat positivt förslag till större uniformitet i kyrkoväsendet, än att regeringen borde låta för de skånska landskapen trycka de förordningar, som denna utfärdat om böndagars hållande o. s. v., och hvilka äfven gällde dessa landskap. Denna framställning föranleddes af en prästerskapets begäran härom, hvilket stånd förklarat, att obekantskapen hos de flesta med dessa förordningar hindrade deras efterlefnad.[2] Kommissionen framhöll också det nyttiga i en sådan åtgärd, ty eljest skulle »i många hänseenden den frukt hindras, som sådant med sig hafva kunde». Samma måtta och klokhet, som svenska regeringen dittills iakttagit, och hvarifrån kommissionen ej afvek, ansåg denna böra iakttagas äfven framgent. Detta uttalades också i dess berättelse, där det hette, att »själfva provinserna böra med den mildhet och rättvisa handteras, så att de kunna erkänna sig hafva om intet bättre ju så goda villkor under detta som under det danska regementet, hvaraf kärleken och troheten oundgängligen lärer följa, och man sedan icke lärer behöfva visa mot dem ett sådant uppenbart misstroende som härtill».

2. Det kristliga och sedliga lifvet.

Tidens nitälskan för predikan af en sann evangelisk kristendom tog sig uttryck äfven i förhållandet mellan rege-

[1] WEIBULL, a. a. I, s. 17.
[2] K. Pr. $^{21}/_{1}$ 1670.

ringen och Skånelandskapens inbyggare. I Malmö recess gåfvo de hvarandra sålunda ömsesidiga försäkringar om upprätthållande af en sådan. De skånska ständerna lofvade arbeta för, »att icke det ringaste tillfälle till någon irring, split och missförstånd i religionen yppas måtte, utan att de stadgar och ordinantier, som där öfver i Sverige och Skåne för dessa gjorda äro, måtte därefter granneligen observeras och vidmakthållas».[1] Det vore nämligen »till en förtrolig combination och förknippelse icke det ringaste medel och vinculum att lefva uti samma religion och gudstjänst». Regeringen lofvade å sin sida i samma recess att i alla K. M:ts länder hålla »en pur och ren gudstjänst».

Samma nitälskan för predikan af den sanna evagelisk-lutherska läran kännetecknade regeringens instruktion för 1669 års stora kommission. I dess första punkt ålades kommissionen att först och främst noga efterspörja, »huru den rena och rätta evangeliska läran till följe af den oförändrade Augsburgiska confessionen med samt kyrkoväsendet och allt dess tillbehörige i dess rätta öfning underhållen blifver», och om allt därvid ordentligen tillgick. Den skulle tillse, »om några kätterska lärdomar och förargligt lefverne lidas och tillstädjas emot det, som K. M:t eller dess förfäder, Sveriges konungar, uti dess utgångne religionsstadgar och plakater hafva befallt och påbudit».

I enlighet med denna uppmaning begärde kommissionen vid olika sessioner upplysning af ständerna i landskapen, huruvida några från den rena lutherska läran afvikande meningar förkunnades i stiftet. Öfverallt, där denna fråga framställdes, förklarades emellertid, att alla »kätterska lärdomar» voro bannlysta; skulle sådana visa benägenhet att insmyga sig, förklarade man sig vilja på allt sätt söka att hindra det.[2] Det märkliga inträffade visserligen, att stiftschefen själf, biskop Winstrup, anklagades af sina vedersakare vid universitetet, professor Josua Schwartz och prokanslern Bernt Oelreich, dels för att själf hysa villfarande meningar och dels för att hafva ordinerat irrläriga präster. Mot sanningsenligheten af

[1] SJÖBORG, a. a. s. 163.

[2] K. Pr. 1/10, 7/10, 21/10, 19/11 1669 i resp. Kristianopel, Ronneby, Kristianstad och Ystad.

denna beskyllning måste man emellertid ställa sig skeptisk redan af det skälet, att Oelreich och Schwartz voro personliga ovänner till biskopen. Då det akademiska konsistoriets medlemmar 1669 hördes i saken, kunde dessa ej heller bestyrka beskyllningens riktighet.[1] Schwartz var ju känd för sitt till ytterlighet gående ortodoxa nit och hade samma förmåga som sina meningsfränder inom den högortodoxa skolan att ur de obetydligaste småsaker framtrolla de farligaste villoläror. Att någon eller några af de studenter, som, bördiga från Danmark, vid denna tid uppehöllo sig i Skåne, haft någon lutning åt t. ex. kalvinismen, har man visserligen ingen rätt att absolut förneka. I Danmark hade man vid denna tid lifliga meningsutbyten med personer af den philippistiska riktningen. Om biskop Winstrup rekommenderat någon sådan person, som kommit öfver till Skåne, till någon tjänst, har det säkerligen varit utan vetskap om hans från den lutherska läran afvikande åsikter.[2] Ett kraftigt vittnesbörd till Winstrups förmån i denna sak framförde stiftets präster, som förklarade sig i honom hafva ett godt föredöme, då han beflitade sig om »religionens rätta bruk med mera, som predikoämbetet vidkommer och angår».[3] Äfven om det sålunda är möjligt, att en eller annan person af annan läroåskådning verkat i stiftet, har han dock icke kunnat göra någon propaganda för sina åsikter. Det kraftigaste beviset härför är ständernas uttalande inför kommissionen. I denna tid, då man var så misstänksam gent emot främmande läromeningar, skulle dylika icke hafva hemlighållits. Landemötenas akter för denna tid innehålla icke heller några mål, som beröra afvikelser från den evangelisk-lutherska tron.

I Halland, som vid denna tid dock icke tillhörde Lunds stift, synes icke öfverallt samma enighet i lära och tro hafva varit rådande som i de öfriga skånska landskapen. I vissa socknar i Wiske och Fjäre härader förspordes nämligen sedan flera år tillbaka en judaiserande riktning delvis af samma art

[1] AHNFELT, Lunds Universitets historia, s. 174.

[2] Vid det omtalade konsistoriesammamanträdet förklarade prof. Nordeman, att han hört en af Winstrup rekommenderad student, Daniel Bruchstedt, »disputera med professor Schwartz de omnipresentia corporis Christi, den studenten förnekade, item att animas humanas non propagari per traducem sed creari». Ibm. s. 175.

[3] K. Pr. 21/10 1669.

som de, hvilka gåfvo sig tillkänna i åtskilliga landsorter af öfre Sverige.[1] Dess anhängare här i Halland helgade lördagen genom några »apparationes diabolicæ»; de ville på den dagen icke förrätta det ringaste arbete åt sig själfva, men märkvärdigt nog drogo de ej i betänkande att arbeta åt andra. Söndagen däremot använde de till eget arbete och försummade därigenom gudstjänsten. Det enda, kommissionen kunde uträtta för att stäfja denna missriktning, var att anbefalla landshöfdingen i länet att med lämpliga medel förkväfva densamma. Huruvida några tvångsåtgärder med anledning af denna resolution vidtogos mot separatisterna, har ej kunnat utrönas. Äfven om detta skett, fingo de emellertid icke åsyftadt resultat, ty vid 1672 års riksdag kvarstodo klagomålen öfver den judaiserande riktningen. Regeringen förklarade då visserligen, att det var en fråga, som egentligen angick prästerskapet ensamt;[2] men att bekämpa häretiska riktningar med helt och hållet andliga vapen var något, som var alldeles främmande för tiden. Det syntes därför vara helt i sin ordning, då regeringen i sin resolution öfver de anförda klagomålen anbefallde landshöfdingen att jämte biskopen anställa rannsakning och att låta straffa de skyldiga med kyrkoplikt eller annat straff efter sakens beskaffenhet.

Hvad gudstjänstens anordning beträffar, synas i allmänhet icke några afvikelser hafva ägt rum från den vanliga ordningen. I Kristianstad var detta dock fallet i ett afseende, firandet af den heliga nattvarden. Denna skulle enligt ordinantians bestämmelse i vanliga fall begås vid högmässan. Dess firande var dock tillatet äfven vid »fropredikan», morgongudstjänsten, men detta endast i utomordentliga fall.[3] Det blef ej heller i allmänhet brukligt, att nattvarden begicks vid denna gudstjänst, utan det skedde vid högmässan.[4] I Kristan-

---

[1] K. Pr. 14/6 1670.

[2] R. R. 10/12 1672.

[3] »Dog skal der wære skinbarlig nodtørfftighed paa ferde, paa det at den menige Naduorde ey maa siunes at foractis der med». RØRDAM, Danske Kirkelove I, 53.

[4] KOCH, Gudstjenesten i den danske kirke etc. Kirkehistoriske saml., V R., I, s. 166.

stad var det emellertid vanligt, att folket gick till nattvarden i »fropredikan». Denna sed, förklarade kyrkoherden därstädes, var emellertid olämplig dels på grund af det vintertiden rådande mörkret, dels emedan till denna gudstjänst så få åhörare brukade infinna sig. Enligt hans mening borde därför nattvarden begås antingen vid högmässan eller vid fredags- och onsdagspredikan.[1]

Den renhet och enhet i lära och tro, som utmärkte denna tid, ortodoxiens tidsålder, motsvarades icke alltid af ett lika djupt och innerligt andligt lif hos folket. Det sedliga tillståndet var mångenstädes allt annat än godt. Gudstjänsten blef för mången ett opus operatum. Många voro »i den forfengelige Meening befundne, at den sande Guds tienist fornemligen oc alleene bestaar udi udvortis Kirckegang, Sacramenternis udvortis Brug, Siungen, Beden oc desslige; wanseet deris Liff, Leffnit oc omgengelse icke befindis Guds Ords Villie oc Befalning lijg oc enformig».[2] Tidens skötesynder voro många och svåra: förakt för gudstjänsten och helgdagsbrott, svärjande och bannande, oenighet mellan makar, föräldrar och barn, lättfärdighet och dryckenskap o. s. v.[3]

Sådant var i början af det sjuttonde århundradet det sedliga tillståndet i Danmark öfver hufvud taget, och detta gällde äfven de skånska landskapen. Att förhållandena åtminstone på många håll icke hade förbättrats vid den tid, hvarom nu är fråga, visar kommissionens undersökning. Mest högljudda voro klagomålen i mellersta och västra Bleking samt i norra delen af Skåne. I Medelstads härad i Bleking klagade man öfver att folket försummade gudstjänsten och Herrens nattvard; otuktslasten florerade, svordomar och helgdagsbrott voro vanliga.[4] Ett tidens lyte var äfven den öfverhandtagande dryckenskapslasten. I det öfriga Sverige hade man visserligen sökt att skydda gudstjänsten för densamma, men för öfrigt var den icke belagd med straff vare sig i kyrkoordning eller landslag.[5]

[1] Prästersk. suppliker. Vol. R. Kyrkoherden i Kristianstad till kommiss. 4/11 1669.

[2] Forordning om Kirckens Embede etc. 27/3 1629. RORDAM, III, 140.

[3] Ibm, s. 146.

[4] K. Pr. 8/10 1669.

[5] ANJOU, a. a. s. 331.

Så var förhållandet äfven i Danmark. Såväl under 1500-talet som i början af 1600-talet hade där visserligen förordningar utfärdats, hvilka afsågo att skydda gudstjänsten för dess vanhelgande genom denna last. Den präst, som var så beskänkt, att han icke kunde förrätta sitt ämbete utan förargelse, skulle utan vidare dömas förlustig sitt kall.[1] Såväl köpande som säljande af rusdrycker under gudstjänsten var belagdt med straff[2], och magistraten i städerna ålades att tillse, att det icke förekom »Sværen, Banden og Helligbrøde ..... med Arbeyden under Prædiken, saa og at Viin, Brændeviin eller anden Drik ey tilstædes at udtappes, før Hoymessen er ad Ende».

Att förhållandena i detta fall ännu voro desamma, visar redan instruktionen för kommissionen. Denna ålades att arbeta för det »själfvilliga» krögeriets afskaffande, som förrättades i nästan hvarje by på landet, i synnerhet vid tingsställen, mot gällande lag, hvarigenom allmogen föranleddes till stor lättja och dagligen till »deras ägendoms förminskelse». Att svartmålningen i instruktionen var sann, fick kommissionen erfara. De ofvan anförda klagomålen från Bleking gällde äfven dryckenskapslasten. Det var i synnerhet dess föröfvande under gudstjänsten, som väckte mycken anstöt, och som man begärde måtte stäfjas.[3]

Kyrkotukten kunde icke få bukt med alla missförhållandena. De straff, som kyrkolagen stadgade, vägrade de skyldige att underkasta sig. Förmaningar hjälpte icke, och bannlysningen, som var det kraftigaste medlet, var alltför besvärlig för den långvariga procedurens skull. Besvärlig var också denna procedur. Det var en förordning af år 1629, som innehöll bestämmelser om densamma[4], och enligt denna förordning skulle den felande först varnas enskildt och, om detta ej hjälpte, instämmas för församlingsrådet. Därefter skulle han kunna utestängas från nattvarden, lysas i kyrkans bann, från hvilket han skulle kunna lösas, först när han stått uppenbar skrift. Om detta ej skett inom ett år, skulle han stämmas inför landemötet och öfverlämnas till den världsliga makten för att för-

[1] Krist. IV:s recess 1643, Cap. I, § 2?. RORDAM, III, 293.
[2] RORDAM, I, 321, 552, III, 102, 293.
[3] K. Pr. 8/10 1669.
[4] RORDAM, III, 140 ff.

visas ur riket. Dock skulle den bannsatte hafva rätt att vädja till konungen och riksrådet. Följden af denna omständlighet och i synnerhet af den sista bestämmelsen, att saken i sista instans blef en process mellan prästen och den bannlyste, blef den, att hela denna lag i verkligheten icke kom att praktiseras.[1]

I fråga om osämja i äktenskap var prästerskapet i Bleking i ovisshet, huru därmed skulle förfaras. Äktenskapslagstiftningen ansåg ståndet ofullständig. Den hade visserligen ordnats genom 1582 års stadga,[2] men bland anledningar till skilsmässa stod där icke upptaget något om oenighet mellan äkta makar; det var emellertid just sådana fall, som föranledde prästernas ovisshet. I kyrkotuktsstadgan af år 1629 var visserligen »ond forligelse imellem Ectefolck, som wchristelig uden billige Aarsager sig imod huer andre forholde», upptagen bland de förseelser, hvilka skulle beifras enligt nämnda förordning,[3] men som icke minst i detta stycket var olämplig att tillämpa. Äfven i Sverige var äktenskapslagstiftningen i detta fall obestämd. 1571 års kyrkolag upptog lika litet som den danska stadgan oenighet i äktenskap som en giltig grund till skilsmässa. 1619 års kyrkolagförslag upptog dock denna sak, och enligt detta förslag skulle oeniga äkta makar förmanas af prästen, och om detta ej hjälpte, undervisas af domkapitlet, dömas till fängelse och skilsmässa till säng och säte.[4] Huruvida detta tillvägagångssätt kom att tillämpas under den följande tiden är mig obekant, men i 1686 års kyrkolag inkom en liknande bestämmelse.[5] Det var just en sådan, prästerna i Bleking önskade för de skånska landskapen, om »divorsia skulle ske quo ad tempus eller in perpetuum temporis». Biskop Winstrup hade visserligen i sina kyrkliga ordningar för stiftet föreslagit, att i dylika fall kunde de äkta makarna tillåtas vara skilda en viss tid, om de själfva samtyckte därtill, men detta betraktade han som ett blott råd och ej som en uttrycklig befallning.[6] Kommissionen afgaf emellertid med anled-

[1] Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reform. I, 356.
[2] Rørdam, II, 339.
[3] Ibm, III, 146.
[4] Anjou, a. a. 338.
[5] 1686 års kyrkolag, kap. XVI, § XI.
[6] Ahnfelt, Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17:de århundradet, Kirkehist. Saml., 5 R, I, 218.

ning af prästerskapets framställning den resolutionen, att alla äktenskapsmål hörde under domkapitlet, där prästerskapet skulle angifva alla »exorbitantier» i detta hänseende.[1] Det var prästens plikt att förmana dem, som lefde i osämja i äktenskap. Och så tillade kommissionen, att om detta ej hjälpte, skulle de skyldiga dömas till skilsmässa »per menses et annum och så consequenter, som man märker beskaffenheten af saken».

För afhjälpande af dessa olika missförhållanden begärde prästerskapet »brachii secularis adsistence». Detta åskådningssätt, att upprätthållande af kyrkotukten tillkom den världsliga makten, banade sig väg såväl i Danmark som i Sverige. Detta visar sig, hvad det förra landet beträffar, i 1629 års kyrkotuktsförordning, i hvilken den borgerliga myndigheten ålades att vid bannlysningen stödja prästen och verkställa det högsta straffet, som lagen stadgade. Så var, som bekant, förhållandet äfven i Sverige, och kommissionen förklarade också, att det världsliga och andliga ståndet borde hjälpas åt för upprätthållande af god kyrkotukt. Knut Hahn uttalade samma mening öfver ett årtionde senare, att »Brachii Secularis handräckningh böör wahra Gudfruchtighetenes protection».[2] Genom 1686 års kyrkolag togs steget fullt ut, då det bestämdes, att all kyrkoplikt skulle ådömas af världslig domstol.[3]

Befolkningens slappa religiösa intresse visar sig äfven af prästerskapets i Medelstads härad klagan öfver allmogens likgiltighet att begagna sig af den undervisning, som erbjöds genom de så kallade socknedegnerna. Dansk lag inskärpte visserligen vikten af denna undervisning; voro barnen försumliga, skulle de straffas af prästen och föräldrarna förmanas att icke hålla barnen därifrån.[4] Barnen fingo ej begå nattvarden, förrän de tillgodogjort sig denna undervisning; det var nämligen kristendomens hufvudgrunder, som i densamma meddelades. Dessa bestämmelser hade inskärpts särskildt för Lunds stift

---

[1] K. Pr. 8/10 1669.

[2] Samlingar till Skånes historia, 1871, s. 131.

[3] CORNELIUS, Svenska kyrkans hist. efter reform. I, 247.

[4] 1629 års förordning. RØRDAM, III, 162.

af biskop Winstrup.[1] Då nu denna lag icke efterföljdes, ansåg prästerskapet, att barnens föräldrar borde tvingas att sända sina barn till degnerna. Då öfvertalning och förmaning ej hjälpte, borde de försumlige straffas med böter. Ett härmed likartadt förhållande gällde de visitationer, som höllos af häradsprosten i församlingarna. Vid dessa visitationer var det bestämdt, att allmogen, gammal och ung, skulle infinna sig för att blifva förhörd i sin kristendomskunskap. Det hände emellertid ofta, att hushönder hindrade sina tjänare och underordnade från att infinna sig vid nämnda förhör.[2] Uteblifvande från prostvisitationer var emellertid ingenting nytt, då prosten hade svårt att häfda sin myndighet såväl gentemot sockenprästen som socknemännen.[3] Man hade lagstiftat mot detta uteblifvande, som skulle straffas som »hellig brøde», men, som det synes, utan synnerlig påföljd.[4] I Sverige rådde samma missförhållande, i det adeln med underlydande äfven där höll sig borta från visitationerna.[5]

Att äfven vidskepelse och öfvertro ännu voro djupt rotade hos folket är säkert, ehuru visserligen kommissionens handlingar lämna högst få direkta vittnesbörd därom. Så var det på folkets vidskepelse zigenarne ockrade, hvilka ströko omkring på landsbygden i stora följen; de beskylldes för att med sina spådomar, signerier och lättfärdighet förföra folket.[6] Biskop Winstrup hade visserligen sökt inskrida däremot, då han bestämt, att de, som läto spå sig af »taterer», skulle stå uppenbar skrift.[7] Trolldomsväsendet, som vid denna tid florerade i vissa delar af både Danmark och Sverige, spårades sporadiskt äfven i de skånska landskapen.[8] Äfven mycket af katolsk öfvertro och katolska skick höll sig länge kvar på danskt

[1] Synodalia Lundensia 1646—1663, utg. af C. G. WEIBULL. Hist. Tidskr. för Skåneland, II, 6, s. 317.

[2] K. Pr. 21/1 1670.

[3] KOCH, a. a. Kirkehist. saml. 5 R., I, 186.

[4] RØRDAM, III, 284, 293.

[5] ANJOU, a. a., 201.

[6] K. Pr. 15/12 1669.

[7] Hist. Tidskr. för Skånel. II, 6, s. 299.

[8] Ett sådant fall omtalar prof. HYLTENIUS i en skrifvelse till Rålamb den 6/9 1670. Ink. missiver. Vol. S.

kyrkoområde, och hvad Skånelandskapen beträffar, var detta fallet ännu i midten af det 17:de århundradet.[1]

Befolkningen i de skånska landskapen lefde vid denna tid på sina håll i stort ekonomiskt betryck; därom vittnar det vidt utbredda tiggeriet. Detta var delvis en följd af de föregående krigen. Man kan emellertid icke säga annat, än att försörjandet af de fattiga alltid hade legat den danska kyrkan varmt om hjärtat. Redan i ordinantian funnos bestämmelser därom, hvilka sedan kompletterades gång efter annan. Särskildt anmärkningsvärd är den stora tiggareordningen af år 1587.[2] Hvar socken och hvart härad på landet och hvar stad skulle enligt denna underhålla sina fattiga. Dessa skulle hålla sig vid bettlandet inom hvar sitt område och skulle därför af sockenprästen och magistraten förses med socknens tecken; stränga bestämmelser funnos ock mot friskt och arbetsfört folk, som löpte omkring som bettlare. 1643 års recess innehöll förordning om att också en fattigstuga skulle byggas för hvar socken.[3] Dessa åtgärder tystade emellertid icke klagomålen öfver bettleriet. Anledningen därtill var delvis den, att det icke alltid var verklig nöd, som tvang personer att gå omkring och tigga, utan att det ofta var lättja, som därtill var orsaken. Man klagade öfver, att starka och friska karlar löpte omkring på vägarna och antastade de resande. De ofvan nämnda zigenarne drogo bettlande omkring. Äfven i det öfriga Sverige förspordes under hela förra hälften af århundradet samma klagomål öfver det öfverhandtagande tiggeriet som i de skånska landskapen. Fördenskull hade därstädes år 1642 en tiggareordning utfärdats.[4] Enligt denna skulle de fattiga så vidt möjligt upptagas i fattigvårdsanstalter, men behöfde någon bettla, skulle han på kyrkoherdens rekommendation ha prostens tillåtelse därtill. Kommissionen ålades nu af regeringen att söka ordna förhållandena enligt gällande bestämmelser i de skånska landskapen. Den skulle efterse, huruvida »några lättingar antingen i städerna eller å landet lidas, som sitta på

[1] Koch, a. a., Kirk. saml. 5 R., I, 175.
[2] Rordam, II, 420.
[3] Rordam, III, 309.
[4] Anjou, a. a., 362.

deras eget och icke uti tjänande sig inlåta, men på vissa årstider, allenast som det dem till pass kommer, för daglön arbeta, om driftefolk och lösgångare tolereras».[1] Frågan kom före vid landtdagen i Malmö. Alla stånden yrkade på, att gällande lag och författning skulle efterlefvas, och prästerskapet framhöll särskildt, att fattiga skulle stanna inom sin egen socken eller åtminstone inom häradets gränser, om socknarna icke själfva kunde underhålla sina tiggare; alla bettlare skulle hafva loci pastoris testimonium samt socknens tecken. Ingen, som icke vore verkligen behöfvande, skulle ha rätt att erhålla något sådant. Allt detta var egentligen ett inskärpande af bestämmelserna i 1587 års tiggareordning, men denna var emellertid föråldrad, och därför medgaf landtdagen i dess beslut, att bestämmelser lika den uppsvenska tiggareordningen måtte tillämpas i landskapen.[2]

I sammanhang härmed kan nämnas de stora anspråk, som ställdes på folket genom det ofta förekommande upptagandet af kollekter i kyrkorna. Ändamålet med dessa kollekter kunde vara olika: uppbyggande och underhåll af gamla kyrkor, understöd åt behöfvande präster och fattiga prästänkor o. s. v. Vid synoderna framställdes ofta såväl från biskop Winstrup som från den världsliga öfverheten till präster och församlingar begäran om dylikt understöd.[3] Men under svensk tid önskade man emellertid därvid få bättre kontroll införd; generalguvernören G. O. Stenbock ville, att innan någon finge rätt att upptaga en kollekt, skulle han visa sitt testimonium för landshöfdingen och begära hans tillåtelse.[4] Äfven G. Banér uppmanade biskopen att ej utan urskiljning utdela tillståndsbref till upptagande af kollekter i kyrkorna.[5] Kommissionen för sin del var emot allt upptagande af dylika kollekter och föreslog, att det skulle alldeles afskaffas.[6] Så afslog den bland annat kaplanens i Vä begäran att få upptaga en kollekt i

[1] Instr., 11:te p:n.

[2] STYFFE, a. a. s. 26.

[3] Acta synodalia 1646—63, Hist. Tidskr. för Skåneland, II, 6: 302, 304, 306, 308, 309, 310, 314, 319, 320, 324, 326.

[4] Gen. guv. skr. 23/6 1663.

[5] CRONHOLM, Skånes polit. hist., II, 136.

[6] K. Pr. 27/11 1669.

generalguvernementets kyrkor.[1] Någon genomgripande ändring i detta afseende genomfördes dock icke ännu på lång tid. År 1681 framkom den dåvarande generalguvernören R. von Ascheberg med klagomål öfver det myckna kollektupptagandet.[2] Han menade likväl icke, att det skulle alldeles afskaffas utan tillåtas endast med »expresse tillstånd».

I samband med tiggeriet synes vid denna tid tjufveriet äfven hafva varit en formlig landsplåga. Bönderna på somliga orter beröfvades sitt husgeråd, sina redskap och t. o. m. sina kreatur, så att mången därigenom blef alldeles utarmad. Det var i synnerhet de svenska soldater, som voro inkvarterade hos allmogen, som gjorde sig skyldiga till dylik framfart.[3] Värst synes norra delen af Skåne, Göinigehäraderna, hafva varit utsatt för detta onda, där tjufband och stråtröfvare hade lätt att dölja sig i de stora skogarna. Såväl adeln som prästerskapet klagade däröfver jämte allmogen.[4] Kommissionen kunde emellertid endast hänvisa till den världsliga myndigheten, som skulle uppsöka de brottsliga och laga, så att de straffades enligt lagen.

Öfver allt var icke det andliga och sedliga lifvet i sådant förfall, som den ofvan gjorda skildringen antyder. Så synes det hafva varit bättre ställdt i den östra delen af Bleking i detta hänseende än i de mellersta och västra delarna. Kyrkotukten hölls där vid makt enligt gällande ordning, och man såg där icke genom fingrarna med syndares och synderskors bestraffande.[5] I norra delen af Skåne klagades det visserligen öfver att folket förde ett ogudaktigt lif och var trögt att anamma salighetsmedlen,[6] men från öfriga delar af Skåne förspordes icke några klagomål af denna art. Häraf kan man sluta, att det var sämre ställdt i afseende på andligt och sedligt lif i de mera obebyggda delarna af stiftet. Ett lands naturförhållanden utöfva ju i sin mån inflytande på dess inbyggares andliga ståndpunkt. Den södra delen af Skåne med sin tätt befolkade slätt-

[1] K. Pr. $^{15}/_{1}$ 1670.

[2] Ascheb. till K. M:t $^{4}/_{5}$ 1681.

[3] Fabricius, II, 196.

[4] K. Pr. $^{22}/_{10}$ och $^{23}/_{10}$ 1669, $^{4}/_{2}$ 1670.

[5] K. Pr. $^{1}/_{10}$ 1669.

[6] K. Pr. $^{21}/_{10}$ 1669.

bygd var mera berörd af tidens kultur än de skogiga, glest befolkade bygderna i norr; i sådana ha alltid andlig förvildning och oseder lättare att rota sig in hos folket och stanna kvar. En annan omständighet, som medverkade, var nog biskop Winstrups tilltagande ålder, som hindrade honom från att längre själf förrätta visitationer i församlingarna. Synnerligen saknade man i de aflägsnare delarna af stiftet det välgörande inflytande, som en kraftig stiftschefs personliga närvaro kunde utöfva. Biskopens myndighet representerades visserligen af häradsprosten, som skulle förrätta visitationer en gång om året i församlingen. Han kunde dock icke uppträda med den auktoritet som biskopen och kunde icke heller alltid skaffa lydnad för kyrkolagens föreskrifter.

För att få alla dessa missförhållanden afhjälpta hänvisade kommissionen städse till den världsliga myndigheten, som skulle bistå det andliga ståndet med att upprätthålla tukt och ordning inom kyrkan. Det är emellertid klart, att alla den världsliga myndighetens maktmedel skulle vara tämligen värdelösa för framkallandet af ett sundt andligt lif inom kyrkan, såvida de icke möttes af folkets egen önskan och understöd. Den bästa vägen var därför den, att folket uppfostrades till aktning och kärlek för kyrkans ordning, och att det själfmant utan yttre tvångsmedel åvägabragte bättre förhållanden. Det var därför, som kommissionen vädjade till folket själft, till alla af världsligt och andligt stånd, som nitälskade för god ordning inom kyrkan, att de hvar och en i sin stad måtte medverka till att sådan upprätthölls i de skånska landskapen.[1]

Om prästerskapets befordran och ämbetsförvaltning.

Prästernas befordran var såväl i den danska som i den svenska kyrkoordningen grundad på socknemännens fria valrätt. Enligt den danska ordinantian skulle »de bæste aff Kircken, huilcke det samme behore» på sockenallmogens vägnar utvälja präst.[2] Denna bestämmelse visade sig emellertid icke fullt

[1] K. Pr. 8/10 1669.

[2] RØRDAM, I, 75. Det var tydligen ordinantians mening, att det i synnerhet ålåg kyrkovergerne att vid ledighet skaffa präst. Ibm, 115: Prostarne skulle

lämplig; tvister uppstodo ofta vid prästval bland socknemännen, och man tog icke alltid hänsyn till prästens förtjänst; det hände ofta, att den, som hade mest vänner eller släkt i socknen, blef kallad, oafsedt hans duglighet. Det var därför, som man i Ribeartiklarne af år 1542, hvilka voro ett tillägg till ordinantian, bestämde, att valet skulle öfverlåtas åt en sjumannanämnd »af the ellesthe och actisthe mendt» i socknen.[1] Denna nämnd skulle med prostens råd och samtycke utvälja sockenpräst. I staden var valet öfverlåtet åt magistraten.[2] För församlingen skulle enligt en senare bestämmelse två eller tre kallas att profpredika, och om nämnden ej kunde finna lämpliga sådana, skulle hvilken präst som helst i stiftet få predika för kallet.[3] Efter valet skulle prästen, som blifvit kallad, sändas till biskopen för att af honom examineras. Om biskopen funne honom lämplig, skulle han sända honom till länsmannen och i svensk tid till motsvarande svensk ämbetsman för att af honom söka tillståndsbref eller s. k. collats, hvarvid han medhade biskopens rekommendation.[4] Om dylik collats beviljades, skulle han därefter af biskopen ordineras till sitt ämbete enligt i ordinantian föreskrifven ritual och sedan af vederbörande häradsprost installeras i sitt kall. I patronella gäll hade patronus kallelserätt, men äfven den af patronus kallade prästen skulle examineras af biskopen.

Det var således ett rätt omständligt förfarande, som enligt den danska kyrkolagen iakttogs vid besättande af lediga prästlägenheter. Församlingens rätt att kalla präst, som egentligen skulle vara grunden för prästernas befordran, blef betydligt kringskuren genom biskopens och den världsliga myndighetens

vid ledighet påminna kirkevergerne, »huilcke det synderlig tilhør, at de hoess Bispen oc Raadet ligge seg effter at faa saadan een» (sc. sognepræst).

[1] RØRDAM, I, 196.

[2] Praxis blef emellertid åtminstone i vissa städer den, att äfven stadens borgare utöfvade rätt att deltaga i kallelse af präst. RØRDAM, I, 503 och 504.

[3] Forordning om Prestekald, 12/9 1621. RØRDAM, III, 83.

[4] »Eftersom Jag hannem dyctig kiender, førmodendes hannem saaden at skulde befindes, som med Guds hielp kunde wære tienlig til sligt kald at forrestaa med daglig lesning udi Guds Ord och Alworlig Bøn til Gud om den Hellig Aands Bistand dertil», motiverar biskop Winstrup sina rekommendationsbref. Div. handl. 1669—1670. Guv. ark.

rätt att kontrollera denna kallelserätt. Hvad biskoparne beträffar, öfverträdde de stundom ordinantians bestämmelser, i det de ordinerade präster till lediga kall, utan att socknemännen fått uttala sin önskan, och stundom äfven utan att de af biskopen ordinerade fått collats af landshöfdingen. Regeringen måste också under den danska tiden upprepade gånger tillhålla dem att iakttaga kyrkolagens föreskrifter om prästernas befordran.[1] På en nationalsynod i Antvorskov 1546 hade man till och med uttalat, att när socknemännens elektorer icke blefvo eniga eller patronus icke fullgjorde sin plikt, man borde lämna åt »superintendenti cum præfecto potestas constituendi illis idoneum ministrum, quia omni jure devolvitur potestas prospiciendi ecclesiæ ad superiores, quando inferiores suum officium debito tempore non faciunt».[2] Att biskopens kontroll emellertid var nödvändig är tydligt, och fall inträffade, då socknemännen kallade olämplig person och deras val sålunda måste kasseras.[3] Äfven mot Winstrup framkommo klagomål öfver att han bröt mot lagens bestämmelser om tillsättande af präst. Så hade socknemännen i Fridlefstad i Bleking kallat en Peder Skov, men biskopen tillsatte en annan, Anders Bager.[4] Likaså hade han i Kärrstorps församling arbetat för en annan än den socknemännen ville ha. Hvad Skov beträffar, så förbigicks han af biskopen, dels därför att han »affecterat» kallet utan biskopens förskrifvelse, dels emedan han var gift och sålunda ej kunde konservera företrädarens änka. Biskopen hade nämligen befallt sina prostar, att inga utan hans vetskap och förskrifvelse skulle tillstädjas att »affectera» prästkall dels af den myndighet, han hade med Sveriges biskopar, och dels därför

[1] Biskopen i Fyens stift fick 16/1 1581 uppmaning att icke kränka socknemännens kallelserätt. RØRDAM, II, 325. Biskoparne i allmänhet fingo 1/4 1606 befallning att icke kränka vare sig länsmannens eller socknemännes rätt. RØRDAM, III, 22. Samma uppmaning upprepades i 1615 års recess. RØRDAM, III, 43.

[2] RØRDAM, I, 248.

[3] Ibm, III, 279. Belysande för prästerskapets befordringsförhållanden äro Rørdams undersökningar och aktstycken: Aktstykker til Provste- og Præstevalgets Historie i ældre Tid (Kirkehist. saml. II B. Köpenh. 1853—1856, s. 205), Præstevalget i den danske Kirke (Kirkehist. saml. VII, Köpenh. 1869—71, s. 433, 657).

[4] Peder Winstrup till generalguvernören 3/3, 2/4, 24/8 1660. Anders Bager anklagades sedan för att ha haft förbindelse med Corfitz Ulfelt. FABRICIUS, I, 90.

att allmogen icke var Sveriges krona väl bevågen. Han ansåg sig därför böra se till, att den icke fick sådana präster, som kunde samarbeta med den mot regeringen. Det vore visserligen en afvikelse från kyrkolagens bestämmelse men vore dock nödvändig af nämnda skäl. Samma förklaring afgaf biskop Winstrup öfver sitt förfarande vid besättande af Kärrstorps kall.[1] Dessa klagomål öfver Winstrups förfarande upptogos i en generalguvernörens skrifvelse till regeringen.[2]

Hvad den världsliga myndighetens inflytande på kyrkoväsendet beträffar, gällde detta icke blott befordringsväsendet genom dess rätt att utfärda stadfästelsebref åt den af socknemännen valde och af biskopen examinerade prästen. Mycket betydelsefull var också länsmannens rätt att presidera vid de årliga landemötena och att tillsamman med biskopen utöfva en väsentlig del af den kyrkliga domsrätten. Anledningen, hvarför i 1539 års kyrkoordning den världsliga myndigheten fått rätt till ett så stort inflytande på kyrkoväsendet, var den, att man fruktade, det superintendenterna i annat fall icke skulle hafva kunnat göra sin myndighet gällande.[3] Att regeringen genom denna sin myndighet på det kyrkliga området också ville få en hämsko på biskoparna, hålla dem »med betsel och uti tvång», såsom Knut Hahn trodde, är ej heller otroligt.[4] Den katolska tidens biskopar hade ju genom sin stora maktbefogenhet ofta vållat statsstyrelsen stora svårigheter; särskildt biskoparne under reformationens genombrottstid hade som bekant hårdnackadt motarbetat de reformatoriska sträfvandena.

Att den världsliga myndigheten utöfvade inflytande på kyrkoväsendet var ju visserligen i öfverensstämmelse med reformationstidens åskådningssätt och motsades icke heller af kyrkans män. Men frågan är, om man icke i Danmark gick för långt i detta hänseende. Lika godt och välsignelsebring-

[1] Fabricius, II, 122.

[2] 10/2 1666. Rationes mot biskopen.

[3] Det heter i det första utkastet till kyrkoordningen: »*efther thii superintendenterne ikke faa (sunderlig saadane tingestte saa fornyes) thend tiillborlig agth och mynddighedt hoess faalckett, thaa siuness thet raadeligt, at Konninglig m:t gaaffue sine leensmendt befalling*» etc. Thulin, Samling af Urkunder rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, s. 16.

[4] Knut Hahn till Erik Lindsköld 17/11 1684.

ande som ett statens måttliga ingripande på kyrkans område ofta visat sig vara, lika skadligt kan alltför stor maktfullkomlighet från statens sida öfver kyrkoväsendet blifva. Den världsliga myndigheten faller så lätt för frestelsen att låta dess egna intressen gå före kyrkans och befordra personer till ämbeten inom denna, hvilka väl kunna vara ypperliga befrämjare af statens intressen men dåliga befordrare af kyrkans. I sådana fall kan det kyrkliga lifvet råka i stor fara. Ett sådant öppet fält för ett egoistiskt tillgodoseende af statens intresse på kyrkans bekostnad lämnade den danska kyrkolagens föreskrifter om den världsliga maktens stora rätt i kyrkliga frågor.

Denna fara minskades icke under svensk tid. Den svenska regeringen var visst icke sinnad att uppgifva något af det inflytande på kyrkoväsendet, som den danska kyrkolagen medgaf den världsliga myndigheten. Efter Roskilde fred öfvertog generalguvernören den rätt, som den danske länsmannen haft att presidera vid landemötet och att tillsamman med biskopen afdöma mål rörande förseelser mot kyrkoordningen. Denna generalguvernörens plikt inskärptes i Malmö recess; om han själf var förhindrad att utöfva den, skulle han förordna ombud i sitt ställe. I instruktionen för 1669—1670 års kommission ålades denna att undersöka, om generalguvernören hvar gång bevistade och presiderade vid landemötena, »*hafvandes däri ett behörligit inseende*».[1] Rätten att meddela collatser sökte Winstrup strax efter freden i Roskilde få den svenska myndigheten fråntagen. Vid den första stiftssynoden efter nämnda fred i april 1658 föreskref han nämligen för sina prostar att utelämna i sina kallelsebref förskrifningen till konungens länsman.[2] Detta biskopens försök medförde dock ej några följder. Att den svenska statsstyrelsen icke ville uppgifva något af sin rätt berodde därpå, att denna rätt för regeringen innebar en värdefull garanti, visserligen af annan art än under dansk tid. Den blef nu ett medel för befrämjande af försvenskningsarbetet i de skånska landskapen.

[1] Vid 1672 års riksdag inskärptes ånyo, att landshöfdingen skulle presidera vid landemötena. STIERNMAN, II, 1676.

[2] Hist. Tidskr. för Skånel. II, 6: 323.

(Forts.)

August Hallenberg.

Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar.

Bland frihetstidens många intressanta, men af den kyrkliga häfdateckningen hittills så godt som obeaktade gestalter intager SAKARIAS WESTBECK ett ingalunda föraktligt rum. Ehuru han icke tillhör de myndige riksdagsprostarnes och politiserande biskoparnes krets eller veterligen på något sätt ingripit i sin tids kyrkopolitik, är han ur mer än en synpunkt värd vår uppmärksamhet. I främsta rummet är han det på grund af sin egendomlighet såsom predikant, men äfven och i icke ringa mån till följd af sin oförnekliga egenskap af typisk representant för vissa af sin samtids såväl praktiska som vetenskapliga sträfvanden. Så omfattar han med lifligaste intresse den vetenskap, som liksom i en brännpunkt enade dessa sträfvanden, jag menar: *nationalekonomien.* Till detta område måste väl framför allt Westbecks vetenskapliga förtjänster räknas. Äfven om de i vår tids ögon möjligen skulle befinnas skäligen obetydliga, så är visst, att hans egen samtid icke skattade dem så. Vi äga ett oförtydbart bevis därpå i det förhållandet, att den enkle landtprästen tidigt erhöll utmärkelsen att vid sidan af självfe LINNÉ intaga ett rum i den nyinrättade vetenskapsakademien i Stockholm.

Den yttre ramen till Sakarias Westbecks lif är snart tecknad. Han föddes den 1 juni 1696 i Västerås. Föräldrarne voro dåvararnde »tullnären» därstädes ANDERS ERSSON WESTBECK och hans hustru ELISABET SCHILSTRÖM.[1] Vid 9 års ålder

[1] Uppgifterna äro hämtade ur Öster Löfsta kyrkoarkiv och *Wälförtiänt Äreminne uti twänne christeliga likpredikningar öfver framledne probsten, Herr Magister Sacharias Westbeck och dess Fru, Fr. Apollonia Kohlbeckia.* Tr. i Sthlm 1766. Dessa likpredikningar erinra stundom om Westbecks egen predikostil, såsom då det heter: "År efter Christi börd 1696 den 1 juni öpnade Sal. Herr Probsten första gången i jämmerdalen sitt öga och propheterade då med tårar".

insattes gossen i stadens trivialskola. Minnestecknaren i vetenskapsakademien[1], som lämnat denna uppgift, fogar därvid följande förnuftiga reflexioner. »Ehuru man medgifver, att vett och lärdom ej äro bundne till vissa lärostållen, har man dock af erfarenheten rönt, att de föräldrar göra försiktigast, som då de hafva tillfälle låta sina barn, jämte enskild information, besöka de allmänna läro-husen, hvarest de hafva lättare för att nyttja flere lärdas dagliga umgänge, hvarest tillsynen är ordenteligare, hvarest vetenskaperne hållas i största helgd och lika som i eget klimat få andas sin egen luft, hvarest täflan medlärjungar emellan uppväcker större upmärksamhet och flit och hvarest ändteligen det stundom är högst nyttigt, at de späda sinnen få vänja sig vid at vara skilde ifrån sina uppammare, som ej sällan äro för svage att kunna se och för ömme att hos dem rätta de fel, som då de kommit undan deras åsyn, med mindre hinder låter sig göras». Om den unge Sakarias fick röna alla dessa fördelar af sin skolgång, är icke kändt. Emellertid är tydligt, att han varit en vetgirig och begåfvad gosse. Framför allt synes han ha varit utrustad med en god iakttagelseförmåga, ett ypperligt minne och fallenhet för språkstudier. År 1711 uppflyttad till gymnasium, ansågs han fem år senare mogen för universitetsstudier. Försedd med ett hedrande »testimonium» af gymnasiets dåvarande rektor Magister Olof Sundén styrde nu den unge mannen kosan till Uppsala. Under teologie professor Daniel Djurbergs rektorat inskrefs han vid akademien den 5 maj 1716 samtidigt med fyra andra »Wesmanni».[2]

Om Westbecks akademiska studier meddelar Högström[3], att han träget åhörde »de berömdaste professorers föreläsningar» i flere vetenskaper, men framför allt egnade uppmärksamhet och flit åt teologiens studium. Ett tydligt vittnesbörd om hans framsteg inom de humanistiska lärdomsgrenarne utgör hans

---

[1] Åminnelsetal öfver framledne probsten och kyrkoherden i Östra Löfstad samt Kongl. Vetenskaps-Academiens Medlem, Herr SACKARIAS WESTBECK, hållit uti stora Riddarehussalen den 3 decembar 1766 på Kongl. Academiens vägnar af dess ledamot PEHR HÖGSTRÖM, Probst i Skellefta i Västerbotten. Sthm 1767.

[2] Album studiosorum. Upps. Univ:s Konsistoriearkiv.

[3] A. a. s. 9.

år 1722 förvärfvade filosofie magistergrad.[1] De båda disputationsafhandlingar, som för denna grads vinnande offentligen ventilerades, uppgifvas vara af honom själf »väl sammanskrefne och med heder försvarade». För den första presiderade dåvarande professorn i logik och metafysik, sedermera ärkebiskopen JOH. STEUCHIUS[2], för den senare professorn i praktisk filosofi ANDREAS GRÖNWALL[3]

Medel till uppehållet vid akademien hade Westbeck liksom så många andra ynglingar före och efter hans tid förvärfvat genom att åtaga sig undervisning och handledning af »hederliga mäns» barn. Redan i Västerås var han lärare för yngre kamrater, och i Uppsala innehade han s. k. akademisk kondition.

Efter afslutade examensstudier erhöll Westbeck år 1722 anställning såsom informator för dåvarande universitetskansleren, riksrådet grefve GUSTAF CRONHJELMS söner. Redan påföljande år kallades han till dennes huspredikant och blef på grund af denna kallelse prästvigd för tjänstgöring inom Västerås stift.

Länge skulle han dock icke verka såsom privatlärare och greflig »hofpredikant». Redan i början af år 1724 mottog han en apologistbefattning vid S:t Klara skola i Stockholm, och före årets slut utsågs han till rektor vid samma läroverk. Han

---

[1] Promotionen ägde rum den 12 juni 1722. Promotor var ISRAEL NESSELIUS. HÖGSTRÖM a. a. s. 10 uppgifver oriktigt, att W. redan år 1721 blef magister.

[2] Dissertationernas fullständiga titlar lyda så: Q. F. F. S. Exercitium academicum DE LOQUELA, quod indulgente Ampliss. Ord. Philos. in incluto Upsal. Athenæo sub præsidio Adm. Rever. atque celeberrimi viri Dn. JOANNIS STEUCHII, SS. Theol. Doct. Log. et Metaph. Profess. Reg. et Ordin., publice ventilandum proponit SACHARIAS WESTBECK, Westmannus. In Aud. Gust. Maj. ad diem 19 juni Anno MDCCXXI, horis ante meridiem consuetis. Upsaliæ Literis Wernerianis. S. a.

Q. B. V. *Axioma: Finis dat amabilitatem mediis*, cum consensu ampliss. Facultatis Philos. in Reg. Upsal. Academia, præside amplissimo atque celeberrimo viro Mag. ANDREA GRÖNWALL, Phil. Pract. Prof. Reg. et Ordin. Publicæ eruditorum censuræ, dissertatione graduali modeste submittit SACHARIAS WESTBECK, Westmannus, In Audit. Carol. majori d. 30 Maji An. MDCCXXII horis ante meridiem consvetis. Upsaliæ literis Wernerianis, (38 sid.) S. a.

[3] Icke eloquentie prof. Törner, såsom understundom plägar uppgifvas.

synes emellertid snart ha kommit i rop såsom predikant, enär han 1725 uppvaktades af en deputation från Katarina församling, hvilken framförde en önskan, att han vid den dåvarande komminister-ledigheten i församlingen ville låta »höra sina ämbetsgåfvor» i församlingens kyrka. Så skedde ock med den påföljd, att han vid valet erhöll så godt som enhällig kallelse. Under den korta tid af två år, som Westbeck verkade såsom komminister i Katarina, synes han i ovanlig grad hafva förvärfvat sina åhörares förtroende och kärlek. Församlingen sökte ock sedermera, ehuru utan framgång, återbörda honom såsom kyrkoherde.

År 1726 mottog Westbeck patronell kallelse till Öster Löfsta pastorat i ärkestiftet af herr CARL DE GEER till Leufsta.

Med mycket oblida ögon såg dock Uppsala domkapitel denna kallelse. Efter mottagandet af de Geers kallelsebref beslöt domkapitlet att före fullmaktens utfärdande af honom inhämta bestyrkt afskrift af det kungliga bref, hvarpå han grundade sina anspråk på patronatsrätt.[1] Sedan Kungl. Brefvet af den 26 juni 1722, hvarigenom de Geer tillförsäkrades den ifrågavarande rätten, i vidimerad afskrift blifvit företedt, företog sig domkapitlet att pröfva själfva sakfrågan eller, såsom det heter, »vokationen». Resultatet blef, att man beslöt låta en ny skrifvelse afgå till de Geer, hvaruti följande synpunkter gjordes gällande. Först och främst hade Westbeck så nyligen erhållit kallelse till den plats, han f. n. innehade, att han icke lämpligen borde nu transporteras. Vidare hade han befunnits vara »utaf ett annat och främmande stift, uti hvilket han både född och ordinerad är». Framdeles kunde han väl tänkas vinna en »anständig befordran» utan att därför behöfva uttränga eller vara till hinder för någon prästman inom ärkestiftet, i hvilket redan många nog, synnerligast under krigsåren »på det sättet inkommit». Domkapitlet höll också före, att K. M:ts vilja vore, att »de, som infödingar äro i stiftet, skola hvar efter lärdom, merit och lefverne hälst och framför andra ihågkomna blifva». På grund af dessa skäl ville domkapitlet, innan det företog ärendet till slutligt afgörande, först och främst försöka,

[1] DE GEERS bref af 21/7 1726; domkap:s svarsskrifvelse 9/8 s. å. B. I, 18. U. D. A.

om icke de Geer kunde »stå att vinna och öfvertala att vända sina tankar till någon utaf stiftets barn, af hvilka en stor del finnas oförsörjde och vänta med lägenheter att hugnade blifva». Domkapitlet tog sig därför friheten föreslå trenne andra namngifne prästmän till erhållande af pastoratet.[1]

I denna domkapitlets skrifvelse finnes ej minsta antydan, om att den kallade själf skulle på något otillbörligt sätt hafva utverkat patroni kallelse. På ryktets väg synas emellertid insinuationer i denna riktning ha kommit fram till DE GEERS öron. I sitt svar af den 15 sept.[2] betonar han nämligen, att Magister Westbeck icke ens vetat om kallelsen, än »mindre därtill sig med ett ord eller fjät själf anmält». Skälen till kallelsens utfärdande voro Westbecks »berömliga både lefverne och gåfvor i predikande, med hvilka han genom Guds nåd otvifvelaktigt lärer blifva församlingen till önskelig och i närvarande dess tillstånd högst nödig uppbyggelse». På grund häraf fann han det icke väl anstå sig att återkalla sin en gång »efter fullkomligt moget betänkande» lämnade kallelse, utan anhöll om fullmaktens ofördröjliga utfärdande.

Så skedde dock icke. Domkapitlet hade nu fått ett särskildt skäl att tills vidare dröja med saken. Westbeck hade nämligen blifvit »fiscaliter anklagad» för ovarsamma utlåtelser i en predikan, som han hållit i Västerås domkyrka den 8:de söndagen efter Trefaldighet. Först den 18 november 1726 utskrefs fullmakten, som dock icke förr än i slutet af februari eller någon af de första dagarne i mars påföljande år tillställdes vederbörande.[3]

---

[1] Skrifvelsen är aflåten den 6 sept. 1726. B. I, 18. U. D. A.

[2] Öster Löfsta sockenband. U. D. A.

[3] I ärkestiftets Herdaminne a. st. uppgifves, att domkapitlet icke »utfärdat» Westbecks fullmakt förr än år 1727. Enligt Uppsala Domkapitels utgående skrifvelser eller konceptbok för år 1726 (B. I, 18 sid. 1084, 1085 i U. D. A.) har dock fullmakten utfärdats den 18 november 1726. I samma arkiv förvaradt visitationsprotokoll från Öster Löfsta af den 6/3 1732 omtalas, att vid visitationsförrättningen upplästes Magister Sak. Westbecks kyrkoherdefullmakt, dagtecknad den 29 dec. 1726. I hvarje fall utfärdades den sålunda före nämnda års utgång, om också W. först senare fick den i handom. Den 2 Mars 1727 skrifver DE GEER till domkapitlet och tackar för den då nyss erhållna fullmakten för Westbeck. Öster Löfsta sockenband. Se ock Upps. Domk:s prot. 31/8, 24/9, 12/11 1726. U. D. A.

Inom Öster Löfsta församling, som tillträddes 1727, skulle nu Westbeck lefva och verka under en lång följd af år ända till sin lefnads slut. Nämna vi, att han redan år 1740 erhöll kallelse att inträda i Vetenskapsakademien, att han vid prästmötena i Uppsala fungerat både såsom opponent (1728) och præses (1746) samt att han år 1759 utnämndes till kontraktsprost i Örbyhus kontrakt, så hafva vi uppräknat de viktigaste data i hans lif. Dödsdagen var den 14 maj 1765. I ett fyrtioårigt äktenskap var Westbeck förenad med HEBLA APPOLONIA KOHLBECKIA, dotter till kyrkoherden Kohlbeckius i Svedvi af Västerås stift. Efter sin första hustrus död d. 26 jan. 1764 ingick han den 21 mars 1765 nytt gifte med RACHEL COLLIN. Med sin första hustru hade han tio barn, af hvilka åtta öfverlefde föräldrarne.[1]

Under de första åren af Westbecks verksamhet inom ärkestiftet synes en viss spänning mellan honom och hans förmän i domkapitlet hafva varit rådande. Af de senare misstänktes han för pietism, såsom särskildt framgår af förhandlingarna angående den svärmiske ERIK MOLIN.[2]

Samma år, som Westbeck hade besök af Molin, var han utsatt för en obehaglig angifvelse från Västerås stift. Komministern i Skedvi ERIK SERNANDER ingaf nämligen till sitt

[1] De voro enligt Ö. Löfsta församlings dopbok, förhörsböcker och bouppteckningarna efter Sakarias och Apollonia Westbeck (förvarade i Uppsala landsarkiv), genom hvilka herdaminnets uppgifter betydligt rektifieras och kompletteras, följande: 1) *Gustaf*, f. 1725 8/6 i Stockholm, kungl. hofpredikant, fil. mag. 2) *Caisa Lisa*, f. 1727, g. 22/10 1749 med sedermera kyrkoherden i Himmeta Nils Anagrius. 3) *Jonas*, f. 27/3 1728 i Öster Löfsta (tydligen samme man, som Herdaminnet oriktigt kallar *Nils)*. Vid faderns död var han bokhållare vid »Kongl. Hofjaktvarfvet i Stockholm», blef troligen sedermera direktör vid »Sillcompagniet i Göteborg». 4) *Hedvig*, f. 26/5 1729, † 8/5 1730. 5) *Petrina*, f. 2/7 1730 g. m. »förste pastorn vid kungl. lifgardet hr Mag. Anders Hedengren». 6) *Christina*, f. 11/9 1731, g. m. »handelsmannen och bisittaren vid det lofliga garfvare-ämbetet i Stockholm Petter Lindh». 7) *Sophia*, f. 28/1 1733, g. m. sedermera kyrkoherden i Tillberga Lars Wretling. Enligt Muncktells Herdam. var hennes dödsdag 20/8 1767. 8) *Margareta*, f. 31/9 1735, g. m. »handelsmannen och hattstofferaren Johan Clarin i Stockholm». 9) *Hedvig*, f. 10/11 1736, † före 2/1 1765. 10) *Apollonia*, f. 14/6 1740, g. m. Notarien uti Stockholms stads justitiekollegio och förmyndarekammare, sedermera ekonomie-intendenten Johan Norlin.

[2] Se K. Å. årg. VII, s. 173 ff.

domkapitel en skrift, hvari han framställde grava anklagelser med anledning af Westbecks beteende vid ett 1733 gjordt besök i Svedvi.[1] Besynnerligt nog öfversände icke Västerås domkapitel själfva anklagelseskriften, utan nöjde sig med att lämna ett — som det synes — tämligen kortfattadt referat af densamma. På de sålunda meddelade beskyllningarna svarade Westbeck i en för kännedomen af hans personlighet säkerligen ganska karaktäristisk skrifvelse.

Den första något egendomliga anklagelsepunkten synes ha varit, att Westbeck af »egen och själftagen myndighet» dels efter en af honom hållen predikan i Svedvi kyrka anställt predikoförhör för att utröna, »hvad församlingens ledamöter hade behållit i minnet af predikan», dels ock därutöfver talat något ytterligare till förklaring af såväl dagens evangelium som af predikan. Den anklagade erkände nu, att han handlat så, som uppgifvits, och detta i fullständig öfverensstämmelse med första paragrafen i K. M:ts nådiga resolution på prästerskapets allmänna besvär år 1731. »Men — tillägger han — att jag af egen och själftagen myndighet det gjort, är intet sannt. Makt till att lära offentligen har Gud och Venerandum Consistorium i Westerås, som vigt mig till prest, gifvit mig, hvilken makt jag ock brukar efter det nådesmått, som mig gifvet är, ehvarest jag är, och vill gärna lära och förmana hvar människa, på det jag skall ställa [en] hvar fullbordad i Kristo Jesu, där jag ock på arbetar, såsom Paulus ock eftertryckligen lärer. — Ja, hjälp mig ock alltid söka, Ditt rike att föröka! — så vidt man nånsin kan. —

Ytterligare makt att lära där i församlingen har jag alltid haft af den församlingens pastor, min högt ärade herr svärfader, och [har] fördenskull ofta där talat och predikat Guds ord». På sin sjuklige svärfaders uppdrag hade Westbeck vid sin afresa träffat aftal med Sernander själf om att han såsom vice pastor skulle sköta dennes åligganden, så att sålunda blef komministern då först satt i pastors ställe.

---

[1] Västerås domk:s skrifv. till Uppsala domk. är dagtecknad 27 febr. 1734. Westbecks svaromål, dagtecknadt i Österlöfsta den 18 mars 1734, finnes i E. III. 6 a) U. D. A.

För det andra hade påståtts, att Westbeck med sitt prediko-förhör m. m. velat »förklena» komministern i församlingen. Westbeck försäkrar på ett verkligen i hög grad trovärdigt sätt, att detta var tvärt emot all hans »intention och samvete». Och han fortsätter: »allt ifrån min barndom har aldrig varit oss ett ondt ord emellan; vi hafva varit mycket bekanta, men aldrig ovänner, det han ock själf vet, därföre jag ock alltid bedit min svärfader att komma ihåg herr komministern med välvilja för herr komministerns knappa villkårs skull. Huru skulle jag nu komma till en sådan arghet? Vare det långt ifrån mig! Herr komministern själf tog det ej heller då upp som någon förklening...» Antagligen hade Sernander varit utsatt för påtryckningar från personer, som »för vissa orsaker skull» icke menade Westbeck godt. »När nu sådana yrkat på herr komministern, då undrar jag intet, om min bästa intention och hjärteliga kärlek får namn af idel galla. Men om Herren unnar mig lifvet, vill och skall jag ännu i självfva verket visa, att jag lika fullt älskar herr komministern».

Men den kanske svåraste anklagelsepunken var, att Westbeck bland sina anstötliga uttryckssätt också användt följande: »*Att det vore ett djäfvulens evangelium, om någon, som vill bli salig, allenast litar på Kristi förtjänst*». Westbecks förklaring öfver denna punkt är så betecknande, att den må i sin helhet meddelas.

»Långt bort — med en sådan osanning! En så grufvelig, kättersk och heterodox mening, min herr kommi-nister, kläder kappan af oss endera och det med rätta. Då höga, opartiska ögon få se, att detta är en så grof osanning, så faller här intet fingret emellan. Denna sak håller jag väl uti, under skyggd af Gud och ett godt samvete. Nog har jag varit med i både ondt och godt rykte, men ännu aldrig så groft tilltaget. Dock, det skadar intet. Min Frälsare har fått höra't gröfre. Jag är ännu värre värd än han, ty han var utan synd. Nej! Så var och har alltid varit min tro och lära i den saken och så föllo mina ord: *Om du, under fortfarande i synd och obotfärdighet, menar dig lika fullt igenom Kristi förtjänst blifva salig, så diktar du dig själf ett evangelium, som aldrig är Kristi, utan djäfvulens,* och sannerligen är

icke detta en djäfvulens snara, hvaruti de obotfärdiga fångna hållas efter hans vilja, och är denna deras visdom icke ofvan efter kommen, utan är jordisk, mänsklig, djäfvulsk. Så talar Paulus och Jakob. Så har Luther och andra Guds männer och vänner talat. Så talar, strider ock jag emot den djäfvulska tanken hos mig [1] och hos andra, som djäfvulen dageligen och idkeligen predikar, nu besynnerligen i sin bittra vrede, efter han icke lång tid hafver. Är i denna läran något galet, så är jag sakfälter. Eljest står jag igenom Guds nåd fast som berg».

För det fjärde anklagades Westbeck för att hafva misstydt den johanneiska utsagan om dem, som äro födda af Gud, att »de synda intet» och »tagit det helt simpliciter». »Men — svarar den anklagade — min goda herr komminister nämner icke ett ord om det språket, som jag strax därpå hade fram och allra mest utförde såsom förklaring öfver det förra. Herr komministern såg väl, att om det språket komme i hans skrift, så skulle det göra hans sak om intet. Så hette det då och så heter det ännu: *icke att jag alla redo fullkommen är, men jag far fast där efter; jag sträcker mig efter, jagar efter.* Härvid sade jag så: Var intet Paulus fullkommen, huru skulle vi vara fullkomne? Men si här ha vi likväl ett lefvande mönster och föreskrift, huru vi sku vara beskaffade och känna oss igen, att vi stå i nya födelsens nåd. Si på Paulus, huru han ligger till, jagar, kämpar, sträcker sig efter och är så angelägen i den saken, att han glömmer bort det till rygga är. Kära vänner! Efter vi se, huru folket nästan öfver allt handterar denna sysslan såsom alldeles onödig, så låtom oss då därför bli därutinnan högst angelägne och sorgfällige. Gifven Eder ro hvarken natt eller dag, innan I fån igen dessa kännetecken, som Paulus hade och Guds och Kristi anda allestädes så högeligen yrka. Si, så lydde mina ord af det språket och äfven så är ännu min tro och lära i det stycket, och jag vet genomväl, att jag aldrig kan för mycket drifva den saken, efter djäfvulen ligger mig [1] emot och predikar dagligen bara tredska och ljumhet i människiornas hjärtan, och jag själf hos mig själf har mycken strid mot sömnens anda i detta stycket.»

---

[1] Hdskr.: *meg.*

Slutligen upptager Westbeck till bemötande påståendet, att han skulle hafva »haft något att tadla på det ordet *lön* i anledning af lärjungarnas fråga och Jesu svar i evangelio». »Hvarför — frågar han — nämner icke herr komministern, hvad min tadlan var? Nej! Det herr komministern nämner *tadla på det ordet lön,* om min talan och intet tadlan därom kommer rätt fram, så faller hela herr komministerns tadlan, som omröres i den 3:dje § om Kristi förtjänst, där jag beskylles hafva talat den för nära. Nej! I dagsljuset med min talan eller tadlan på det ordet *lön.* Dock, efter herr komministern intet rörer, hvad min tadlan vara skulle, vill jag ock för denna gången lämna det och allenast säga detta, att just i den så kallade tadlan utförde jag grundligen, huru *egenteligen sagdt lön oss ingalunda tillkommer,* emedan den oundvikligen præsupponerar vår förtjänst och vi förtjäna i våra bästa gärningar intet annat än straff, ty mera äfja hänger vid våra gärningar än det, som dåger. Därför få vi lof med Paulo att bucka oss och intet tänka på vår rättfärdighet, som kommer af lagen; till nåden i Jesus måste vi falla.»

I sina slutord uttalar Westbeck den säkra förhoppningen, att hans förmän icke skola hafva något att invända mot hans tro och lära. »Jag arbetar inför Gud — tillägger han — att skaffa Kristo en ren brud, och det gör mig själf ondt, att jag intet ä' så angelägen, som jag borde och igenom Guds nåd kunde vara, därpå jag likväl genom Guds nåd vill och skall arbeta.»

Dessa ord voro utan tvifvel fullt ärligt menade. Den frimodighet och rättframhet samt något grofhuggna originalitet, hvarom svaromålet i öfrigt bär vittne, voro för Westbeck synnerligen karaktäristiska egenskaper. Med vanlig oförbehållsamhet gaf han sålunda några år senare (1740) tillkänna sin önskan att slippa bidraga till underhållet af »consistorii fullmäktig» vid riksdagarne, dels emedan »tiderna» voro »mycket knappa», dels ock därför, att landshöfdingarne plägade på egen bekostnad uppehålla sig vid riksdagarne. Konsistoriets fullmäktig skulle nämligen vid nästa riksdag infinna sig i stället för ärkebiskopen, som af sjuklighet var förhindrad. Domkapitlet fann skäligt att lämna kontraktsprosten Lohman

i Tierp[1] i uppdrag att »anmoda» och »vänligen erinra» Westbeck att domkapitlet med skäl förmodade, att han vid sakens mognare eftersinnande måtte falla på en annan tanke. Domkapitlet erinrar först och främst om att Riksdagsordningen 6 och 7 §§ uttryckligen ålade biskopen eller en annan skicklig man från hvarje konsistorium att infinna sig vid riksdagarne, medan hvarje motsvarande stadgande för landshöfdingarne saknades. De senare voro ej heller såsom de förre representanter för ett helt stift, konsistoriefullmäktigen vore att betrakta som »ett helt stifts fullmäktig», hvadan rätten till underhålls- och res-penningar icke borde honom bestridas. Det vore obilligt att handla på annat sätt. En sådan »orättvisa» förmodade kapitlet, att icke »någon, åtminstone ganska få af detta stiftets prästerskap skulle vilja emot alla tiders och alla stifts enhälliga bruk» vilja begå, och detta så mycket mindre, som stiftets dåvarande »fromme förman», ärkebiskopen, med oförtruten möda och mycken sorgfällighet under sin snart sagdt stadigvarande sjuklighet vid riksdagarne låtit sig vårda om prästerskapets bästa, hvarför han ock med skäl kunnat vänta att af prästerskapet snarare hugnas än bekymras. Slutligen ansåg sig domkapitlet böra uttala sin förvåning öfver, att Westbeck »kunnat skrida till en så eftertänklig och anstötlig utlåtelse, *sed transeant*, förmodligen *cum ceteris erroribus,* såsom ordasättet lyder, där dock ingen grund härtill är». Westbeck hade gjort väl i att förut öfverväga saken, innan han framträdt på ett sätt, som ej kunnat annat än gifva anledning till missnöje.

Hur Westbeck upptagit denna konsistoriella skrapa, som att döma af stilen i domkapitlets koncept till hufvudsaklig del härrör från den utmärkte Olof Celsius, är icke bekant. Emellertid synes förhållandet mellan pastor i Öster Löfsta och domkapitlet i Uppsala, åtminstone efter midten af 1740-talet, ha blifvit mer och mer förtroendefullt. Man får dock ej allt för mycket förundra sig öfver, att kapitlet till att börja med ställde sig något tveksamt med afseende på fördelen af ärkestiftets nya

---

[1] Domkapitlet vände sig således icke till Westbeck direkt »med ett vidlyftigt bref till honom» såsom i Herdam. II, 192 uppgifves. Hela det där förekommande referatet af brefvets innehåll är också oriktigt. Brefvet till prosten Lohman af 4/9 finnes bland Upps. Domk:s utgående skrifvelser. U. D. A.

förvärf från Westerås stift. Den uppseendeväckande predikan, som Westbeck höll inför sina förmän i Westerås domkyrka den 31 juli 1726, som var den 8:de söndagen efter trefaldighet, är nämligen sådan, att äfven det mest toleranta domkapitel måste hafva frågat sig, om ej den unge predikanten borde erhålla en admonition att icke så »uthäfva sina passioner» från predikstolen. Frimodighet är en god sak hos en predikant, men den måste vara förenad med verklig ödmjukhet och stark själftukt. Det finnes ett nit, som ej är rent. Folklighet hos en ung predikant är ju också prisvärd, men den får ej slå öfver i drastisk grofkornighet.

Ämnet för denna predikan var *de falska profeters art och egenskap samt deras frukt* Till följd af sin ur mer än en synpunkt märkliga beskaffenhet, må denna hittills veterligen otryckta predikan såsom bilaga i sin helhet meddelas [1]. Det är af ganska stort intresse att med ordalydelsen i detta alster af Westbecks homiletiska konst jämföra ett af några åhörare i Westerås den 16 augusti 1726 utfärdadt intyg om samma predikan [2].

Intygsgifvarne säga inledningsvis, att, ehuru de hata all split och oenighet, hvartill ifrågavarande predikan syntes gifva anledning, de likväl icke velat undandraga sig att lämna en samvetsgrann redogörelse för samma predikan, sådan som de nu efteråt (d. v. s. 17 dagar senare) erinrade sig densamma »vara af Magister Westbeck verkeligen utsagd».

Predikans gång och innehåll voro följande. Sedan predikanten efter Frälsarens ord i Johannes 10:de kap.: *den som ingår genom dörren till fårahuset, han är herden,* visat hvilken och hurudan ingång rätta lärare böra hafva till herdeämbetet, företog han sig att utmärka dessa tiders fyrahanda slags dörrar, genom hvilka lärare komma till herdaämbetet, nämligen:

»Den första dörren var en konungs, hög herres eller församlings vokation, och den dörren duger intet, sade han, ty han släpper in allt för många ulfvar och vargar bland hjorden.

Den andra dörren är mutor och skänker, och den dörren

[1] Se Bil. s.

[2] Intyget i orig. i riksarkivet.

är allt för vid, hvarigenom ganska många ulfvar och vargar intränga sig bland fåren.

Den tredje dörren är en biskops och några prästmäns händers påläggande. Den dörren duger intet, ty han släpper allt för många ulfvar och vargar in. Finna de man sig hafva någon privat nytta däraf, så viga de den till präst, som sedan intet hafver mera prästerligt än allena kappan och kragen, och, enär hälst de äro borta, är ock hela prästen borta.

Den fjärde dörren är, när gamla mor i huset eller dottern kunna gifta sig, då får man se en student som några få år gått vid akademien, sitta vid ett pastorat [för] att göra en rätt herdes tjänst, hvilken för sin ovålighet icke en gång borde vara svinaherde.

Sådana äro denna tidens präster, för hvilka man måste taga sig till vara, att, man icke dem betror sin dyra själs dyra själavård». Dessa nu uppräknade dörrar äro alltså orätta. Hvilken är då den riktiga? Ingen annan än Jesus själf. Honom skall en lärare likna. När han har »tron på Kristus och bevisar sig uti en sådan ödmjukhet, som han vandrade, si, då skall den stela Adams nacksena brytas etc., förande [predikanten] allt detta således an, som kunde icke de, som på de uppräknade sätten eller dörrarne, hvilka han höll före vara alla lika orätta», hafva kommit på rätt väg till herdaämbetet och således vara rätta lärare.

Väl vet man denna läran om de falska profeterna nu för tiden »som salt i surt öga, efter man däruti kommer att tala om präster. Men hvad hjälper det? Efter Jesus har framställt denna lära och den vördnadsvärda forntiden lämnat oss en gång om året denna lektionen, så få vi icke gå densamma förbi, och si, så hjälper det intet, hvad det svider, men förmodar, att de goda lärare låta af lärdom lära sig».

De åhörare, som afgifvit intyget, återgifva predikans ämne och delar sålunda: 1:o *Om falska profeter och deras egenskaper;* 2:o *om deras frukter.*

Bland de falska profeternas uppräknade egenskaper hade åhörarne särskildt fäst sig vid en, »nämligen, att de komma til Eder». Westbecks uttalanden öfver denna punkt refereras sålunda. »Jo, jo men, nog komma de. Man behöfver intet bjuda

dem. Ty, när ett prästgäll blifver ledigt, får man strax se ett dussin långkappor komma till språngs etc.», hvarefter den i den fullständiga predikan [1] intagna anekdoten relateras.

Orsaken till de många synder som »i landet gå i svang», sades »ingen annan vara» än prästerna. De göra icke »sitt ämbete rätt». Väl ha de Guds ord i munnen, men förkunna det icke i sin ordning, som sig bör. Somliga äro för flata, andra »för bittre och heta som en bakugn».

Sedan Westbeck bestraffat prästernas girighet och på samtidens präster tillämpat åtskilliga domsutsagor ur Gamla testamentet, uppkastade han frågan, om »de (d. ä. församlingarna eller åhörarena) hade att förmoda att kunna blifva salige och rätt anförde på salighetens väg af sådane herdar». Härmed var han inne på den framför andra brännande pietistiska tvistefrågan, om en opånyttfödd eller ogudaktig präst kan lära rätt. »Han sade, att man nu hafver sig mycket bemödat denna tiden att bevisa, det en ogudaktig präst kan rätt lära, därtill man hade upptäckt en distinktion emellan *dona administrationis et sanctificantia,* därmed man menar dem kunna äga de förra, fast de senare voro borta, och — säga de — att korpen var en oren fogel, men förde likväl ren spis till profeten Elias, så kunna ock desse, som äro så syndige, föra själens spis, därvid han [Westbeck] med leende mun frågade, om det var något barn, som ej kunde se, huru galit detta var samt sade, att af hela den Helga Skrift aldrig skall bevisas, att en ogudaktig präst någonsin omvändt någon människa. Låtom oss därför, sade han, höra Jesu ord om ogudaktige lärare, som visa, huru denne saken är: *kan en blind leda en blind, falla de icke båda i gropen? Item* Syrachs: *En ogudaktig kan icke rätt lära.*»

Slutligen omnämndes hurusom de, »som gå tillsammans denna tiden, att läsa», förföljas, hållas för dårar o. s. v., medan de, »som i det stället sitta vid ölkoppen hållas för goda kristna». Väl lära prästerna, att man skall lefva gudfruktigt och vara endräktig i böner och lofsånger, men när någon gör efter deras lära, så hata de och förfölja en sådan.

Predikan afslutades med maningen till bön, att sädens herre ville sända trogna arbetare i sin skörd.

---

[1] Se Bil.

Om Westbeck bland denna djärfva predikans frukter äfven inhöstat en varning för ovarsamt och olämpligt predikosätt, har jag icke varit i tillfälle att förvissa mig. Säkerligen finnas bland Westerås domkapitels arkivhandlingar ett eller annat dokument, som härom kunde gifva upplysning.

Några andra otryckta predikningar af Westbeck har jag icke påträffat, men ett fåtal tryckta.[1] I sin inträdespredikan i Katarina kyrka den 19:de sönd. efter trefald. år 1725 varierar han delvis samma tema, som i sin Västerås-predikan. Med utgångspunkt från Jer. 20: 7. *Herre, Du hafver dragit mig och jag hafver mig draga låtit* låter han en inledning af icke mindre än tio, tättryckta, stora oktavsidor föregå »ingången». Största delen af denna oproportionerliga »ingång» före ingången upptages af ett tillämpande af profetens anförda utsago på den närvarande situationen. »I djupesta ödmjukhet — säger han — understår jag mig at låna desse Jeremiä ord och tala dem i dag till min Gud i allas Eder åhöro och närwaro... Gud hafwer dragit mig och det genom Eder kallelse. Gud hafver dragit mig så, att han först dragit Edra hjärtan till åtanke på en person, som I för 3 år sedan en enda gång på eder predikstol sett och hört. Han har dragit mig utan all min begäran så, att jag efter eder begäran är dragen worden. Gud har dragit mig nästan mot all min wilja och altså oförmodeligen fört mig till Eder; ty då jag satt vid rectoris beställning i S:t Clara församling, där jag hade födo och kläder, och det — Gud ware ära! — med nöje tänkte där förblifva, tills på landsbygden Gud vorde mig något tillfälle beskärandes, där jag kunde hafva någon utrymd (!) från detta intet särdeles roliga, dock på visst sätt nyttiga Stockholmsbullret. Därföre ock när jag litet före valakten blef af några denne församlings ledamöter vänligen tillfrågad, om jag hade lust att komma till denna beställning, svarade jag rent af nej och kom just intet ihåg, hvad Gud hade därvid i sinnet. Nu finner jag efteråt,

[1] Första Samlingen af några christeliga predikningar, hvilka vid besynnerliga tillfällen äro hålne och efter fleras åstundan till almän upbyggelse i Gudelig wälmening utlemnade af SACKARIAS WESTBECK, probst och kyrkoherde i Ö.-Löfstad församling. Tryckt på egen bekostnad af Direct. och Kongl. Boktr. i Storförstend. Finnland Jacob Merckell, 1755.

att intet min tanke var min Guds tanke, min vilje, icke hans vilje; men nu är jag nöjd med Hans nådiga välbehag och förtror mig i hans sköte». Kort efter denna, trots sin svulstighet eller åtminstone naiva bredd, säkerligen uppriktiga självbekännelse kommer predikanten in på samma föreställningsled, som vi erinra oss från Västerås-predikan. Icke har han gått »obuden hit». »Därför — tillägger han — vet jag ock, att jag icke skall gå otackad härifrån». Äfven om han från de »illviljandes» sida skulle få endast »skam till tack», så vore Gud hans arf och ganska stora lön. Hvarpå han fortsätter: »Nådige Gud! Af dig är jag dragen. Själf har jag intet löpt och rännt hit. Intet har jag trängt mig hit, intet tiggt, intet köpt och mutat, intet friat mig hit. Därför står jag så mycket friare på min vakt, sedan jag intet stulit mig fram genom de falska lönn- och bak-portar, där djäfvulen hafver nyckelen till och släpper in så många jumma och ljumska hundar. Nej, min Gud! Själfver Du, Du själf har dragit mig, dragit mig af nåd. Jag har följt af kärlek. Intet har jag följt dig hit för ro skull, ty jag kan understå, att det icke lärer bli särdeles roligt här... icke heller har jag följt Dig hit för slem vinning skull, ty efter människoutsikt tyckes min jordiska båtnad här icke synnerligen växa... Intet har jag följt Dig hit för högre stånd och ära skull, icke för bättre rekommendation skull; ty det hade jag efter människoräkning snarare vid mitt förra att förvänta än här. Men, min Gud, jag har följt Dig hit för Din skull och för de själars skull, som mig hafva åstundat...»

Enligt vår uppfattning har Westbeck allt för utförligt utvecklat nu afhandlade sida af sitt ämne, men vilja vi vara rättvisa, måste vi tillägga, att han ännu mycket utförligare utlägger också syftet därmed, att han »låtit sig draga», nämligen: att — som han säger — »jag ock skall draga Er till Honom». »Så är jag då i Herrans namn — heter det bl. a. i denna afdelning — hit dragen, intet för ro skull, att jag skall roa mig med dig, du gudlösa och onda människa och göra mig delaktig uti dina synder.» »Intet att jag skall vara en mjuker smiler hos dig, du stolta och högmodiga Anda» o. s. v.

»Jag är dragen och hit kommen till dig, du säkra ande och trolösa framhärdande syndare, intet allenast att jag här

skall säga dig, att det intet är rätt, som du gör och med Elia säga: kära barn, görer intet så. Och sedan jag det sagt, vara lika god vän med dig och låta dig vandra som förr. Nej, därmed är intet mitt dyra ämbete fullgjordt, utan jag är hitkommen att ständigt rubba och oroa dig, dra täckelset af dig med Guds ord och därmed plåga dig så länge, tills du antingen blir en omvänd Guds människa eller ock en förföljande djäfvul. Du ska intet få bli i fred för mig. Jag skall kasta dig svidande salt i sura [1] ögonen och bära ljus i dina mörka vrår och dolda syndavinklar och bedja Gud, att du må omvändas från mörkret till ljuset...» Ämne för denna predikan blef: *kristna människors inbördes dragande af hvars annars bördor.* Delarne: 1. Hvem skall bära? 2. Bördan som skall bäras: »*hvarandras* börda». 3. »Se och för det tredje, huru världen är sig alltid lik», frågar ej efter den fattige och eländige, men gifver rum och heder åt den, som är »frisker, lyckliger och riker». 4. Huruledes vi skola draga hvarandras börda.

Predikanten får i denna afdelning bl. a. tillfälle att tala om kärleken och huru den i de sista tiderna skall enligt Jesu ord blifva förkolnad hos många »eller närmare efter ordet: förfrusen. Igenom stark is och frost måste ofta uti stridaste strömmar det bästa vattenhjul och verk alldeles stanna och alla liljor och plantor dö ut och bucka sig till jorden. Men då himmelsk solewarma kommer, orna de alla wid, koxa opp och hele naturen kommer uti ny rörelse. När kärleken är förfrusen i mångas hjärtan, hjälp Gud, huru allt för många därigenom komma i lidande och huru många goda verk både i andlig och timlig måtto stanna då kaf och kvaf utaf. Men då kärleken tändes af himmelen och blir lefvande och brinnande. O min Gud, hvad saliga och stora ting uträttar icke kärleken.»

Äfven i sin afskedspredikan återvänder han till sin älsklingstanke från Västerås domkyrka. »Herren hafver nu kallat mig, det är jag viss uppå — heter det i afskedstalet. — Jag har, Gudi lof, intet själf bångats, ränt och brutit mig lös ifrån eder, utan Herren har själf spänt mig utur oket och lagt mig

[1] Orig.: *såra.*

ett annat uppå efter sin nådiga vilja. Det är min tröst här vid at så visst, som jag vid min hitkomst utan någons Eder gensago kunde säga: *Herre Du hafver dragit mig och jag hafver mig draga låtet,* så visst kan jag ock nu trygga mig vid samma ord: *Herre, Du hafver ock nu dragit mig.* Jag är viss därpå, att ingen själ hvarken nu eller den dagen, då alla lönliga konster och skalkstycken skola fram i dagsljuset, skall kunna säga, det jag med mun, fot eller med penna gifvet någrom anledning att tänka på mig vid denna kallelsen. Herren vare evinnerlig lof och ära, som bevarat mitt samvete obesmittadt i denna sak, som angår själar». Skulle någon i de anförda orden finna en bismak af självberöm, så bör å andra sidan icke förtigas, att Westbeck i starka ordalag beklagar sin »försummelse och tröghet vid den rätta själaskötslen af åhörarena». Han säger sig »med invärtes tärande sorg allt för ofta varit allramest missnöjd» med sig själf, med sin »tröghet, kallsinnighet och ofullkomlighet» i sitt ämbete just då, när många som allra mest rosat hans arbete, ty han hade känt, hur mycket, som fattats o. s. v. »Visst är det, att vi äro så få präster och fåren så många uti Stockholms församlingar, så att vi knappt hinna räkna dem, [än] mindre känna dem alla.» Men så är »ett ock visst, att vi ofta intet med den flit sköta dem, såsom får med Guds Sons blod löste och köpte, och altså intet bruke fullt allvare i saken att rycka dem såsom en brand utur eldenom och ett lamb utur ulfvens käftar och strupa med sådan ifver, som vi skulle rycka vårt barn utur vådelden».

Denna afskedspredikans ämne på grundvalen af Joh. 16: 16 var så formuleradt: »*Huru vi skola bära oss åt, om vi med vår frälsare Jesus rätteligen och verkeligen skola gå till Fadern*». Lika litet som för pietisterna i allmänhet ligger Westbecks styrka som predikant i predikoämnets uddiga eller antitetiska formande. Däremot äro många enskilda uttryck i hög grad intrycksfullt affattade, såsom då han i nyssnämnda predikan säger: »Skall du med din Jesus rätt gå till Fadern, så måste du intet pruta och träta emot att gå, hvart din goda och gamla Fader dig skickar och sänder. Så gjorde och gick din Jesus: *Fader, icke som jag vill, utan som du vill.*»

Ingenting torde hafva beredt [redacted]örre namn-
rosten E. J.
igen på fri
ꝺta i littera-
ma här för-
och ämnet:
uds vänner
'rna dö och
:kanten vid
å». — »Nu
l vid Pauli
tanken, att
hälst som
t dö hafva
ort honom
.å vi efter-
friare, dem
hjärta, att,
valet, han
huru Re-
kära barn,
ꝺdslopinan
; i moder-
Efter mig
ən. 25: 22.
ꝫ fast lika
ɔm lif och
. kollision
rhäftigste
saken uti
en fader
bara om
ŋgalunda,
ängarnes
ångt, att
ɪn skulle

Kungl. Direktionen

öfver

Vadstena Hospital och Asyl

sammanträder Måndagen den 29 Juli 1907 kl. 5 e. m.

ett annat uppå efter sin nådiga vilja. Det är min tröst här
vid at så v
gensago k
hafver mig
vid samma
är viss dä
alla lönliga
skall kunn
någrom a
Herren va
obesmittad
de anförd
andra sid
klagar sin
af åhörare
för ofta v
het, kallsi
många sc
hur myck
få präste
så att vi
alla.» Me
sköta de
och altså
en branc
strupa n
vådelden
Der
16 var s
vår fräls
Lika lite
styrka s
formand
trycksfu
säger: »
intet pr
Fader d
Fader,

Ingenting torde hafva beredt Westbeck större namnkunnighet än den likpredikan, han höll öfver prosten E. J. LOHMAN.[1] Då tämligen besynnerliga och tydligen på fri hand konstruerade uppgifter om denna predikan möta i litteraturen, torde några utförligare utdrag ur densamma här försvara sin plats. Predikotexten var Fil. 1: 21 ff. och ämnet: *Heliga orsaker, hvarför trogne lärare och andra Guds vänner gärna vilja här blifva kvar och lefva och ändå gärna dö och skiljas hädan.* Med särskildt intresse dröjer predikanten vid apcstelens ord: »*båda delarne ligga mig hårdt uppå*». — »Nu — säger han — under ett sådant hiskeligit kval vid Pauli lofliga val skulle man lätteligen komma på den tanken, att kvalet måtte ju kunnat vara så alldeles betydande, hälst som båda delarne, såväl till att lefva som ock till att dö hafva varit honom lika angenäma, lika om hjärtat och gjort honom alldeles lika, hvilketdera, som ske kunde. Men, då vi eftertänkom, att en mö och jungfru, som hafver tvänne friare, dem hon lika vördar och älskar, finner visserligen i sitt hjärta, att, svenska ordspråket är sannt: den som kommer i valet, han kommer i kvalet. När vi ock desslikes betänkom, huru Rebecka, Isaks hustru, var hafvandes med tvenne lika kära barn, Jakob och Esau, och hon utöfver den vanliga födslopinan kände med ännu större smärta, huru barnen stöttes i moderlifvet, så att hon enkom däröfver nödgades skria: *Efter mig så gå skulle, hvi är jag då vorden hafvande?* Gen. 25: 22. Så kan man ock allerbilligast tänka, att när tvänne fast lika kära delar, men af den allerstörsta vikt i världen, som lif och död är, när dessa komma in i hjärtat till sin största kollision och sammanstötande, så måste de orsaka en den allerhäftigste hjärtats rörelse och förbråkande. Att ännu sättja saken uti mera ljus, så hör en historia! Fienden hade gripit en fader med dess bägge vuxne söner. Alla tre skriade de bara om *Pardon* och att få behålla lifvet. Fienden ville ingalunda, utan idel mördande. Men gamble faderns och drängarnes idkeliga och täta skri, rop och tårar brakte det så långt, att fadern tillika med en son skulle få lefva. En son skulle

[1] Tryckt i Uppsala 1759.

mördas. Men fadern skulle själf peka ut, hvilkendera han själf ville dödenom lefverera. Mera vill jag icke säga, utan bara lämna på ditt ömmaste hjärta, du kristliga fader och moder, hvad du i sådant fall ville göra vid dina tvänne älskeliga barn. Fadern stod alldeles rådlös. Hvilkendera han såg uppå, ville honom hans hjärta brista. Han stod så länge i tårar, jämmer och tvekan, tills de alla tre obarmhärtigt blefvo nedsablade. Hör du det, min kristen? Förstår du nu då, hvad det är: '*båda delarne ligga mig hårdt uppå?*'» — Längre fram utvecklas, huru världsmänniskorna hälst för beständigt önska kvarblifva i denna världen. Men midt i sitt öfverdåd måste de »i sitt hjärta kännas vid den handen, som Belzazar förskräckte och intet annat vara kunna än trälar under dödsens räddhåga i alla sina lifsdagar. Hebr. 2: 15. De kunna ej bli af med den lömska hunden, som ligger uti deras innandöme och immer oroar dem och ligger dem i hälarne, de må taga vägen hvart de vilja.

Så är det då alldeles ingen förundran värdt — heter det vidare — att de ogudaktige ändteligen vilja bli kvar och om möjligt vore göra sig här en evighet. Men att äfven gode Guds barn och äkta lärare hafva längtan efter att här förblifva och lefva, si, det är allt förunderligt! De hafva ju alltid och allestädes haft, hafva ock ännu världen till sin hårdaste styfmoder, som intet unnar dem rena vattnet, utan hällre blandar deras dryck med deras egna tårar, ja ock ofta med deras eget blod så fast, att hon ock blifvit drucken utaf Helgonens blod. Apoc. 17: 6.... Så sträng och ogin världen är mot Guds vänner att därmed köra och drifva dem härut, så alldeles gladlynt, sött och vänligt vinkar himmelen åt dem på andra sidan och ber med öppna famnen dem vara välkomna.»

Karaktäristisk är »applicatio», där det bl. a. heter:

»Medan han [Lohman] var här, var han en man.

1. En ganska nitisk lärare och flitig prästman, som aldrig dragit sina skuldror undan bördan, själf varit lat och försumlig och skjutit dyra sysslan uppå andra, utan, hälst i förriga dagarna outtröttligen arbetat, predikat, skrifvit, examinerat, att man haft högsta fog sig på honom at förundra och intet hinna efterfölja... Han har intet varit en smiler och

väderhane, som för att vinna människogunst förhållit sanningen i lögnen och dragit kappan på bägge axlar. Han har intet låtit stoppa sig munnen till och allenast straffat de ringa; utan han har ock sagt rena och ofärgade sanningen dem förnäma i synen, som eljest vilja självsvåldas och dock ostraffade varda. Och till allt detta ären I mina käraste åhörare, bästa vittnen till.

2. Han har varit en man, en förträffelig böne- och andelig speleman. Han har icke blygts för både hemma och borta till att med höga röst tillbedja på Herrans fotapall utan att låta hindra sig af främmande. Men han har ock med lika röst sungit och spelat Herranom med visor och psalmer, dem han själf till större delen sammansatt.

3. Han var en man, en berömvärd, tålmodig man som i alla sina lifsdagar under många andra sorger och åkomma aldrig knorrat, jämrat sig och låtit illa, utan alltid visat sig glad och munter... Prof af tålamod gaf han bäst uti sin långvariga sjukdom. Aldrig såg man annat än gladt och vänligt ansikte, i stället för det att vi då ofta äro tväre, trumpne och ogene.

4. Han var en man, en rättfärdig sanningsman. *Unicuique suum tribuebat:* ingom ville han vara skyldig och orätt göra och just så ville han ock hafva tillbaka af androm; och om han efter vårt tycke däri gått för vida är en sak, som ej hörer hit. Visst är det att man på hans ord kunde trygga och bygga. Hans löfte var alltid: *dictum, factum* — var det sagdt, så blef det ock gjordt och hållet: ett nymäre och villebråd, som i våra genomhala tider är ganska rart att träffa.

5. Han var en man, en förträffelig ordningsman, så uti församblingen som ock en vaksam probst och uppsyningsman uti sitt kontrakt.

6. Han var en man, en hedersman och en grundlärd man... ett hederligt lärdomsljus uti fäderneslandet [= teol. d:r]...

7. Men han var ock en man, en genomärlig, vänlig, förtrolig och ljuflig umgängesman. Aldrig var han en haler ål, krokig orm, konstig och illsmidig räf, foster, som våra tider eljest hafva mycken god råd uppå. Intet var han häller

tvär, trumpen och butter, intet grof och plump. Intet var han häller singulier och besynnerlig, intet högdragen att där med hålla folk ifrån sig. Men han var ljuflig och vänlig vid hvar man; med ett ord: han kunde ganska väl skicka sig både med höga och låga, rika och fattiga, så att han var en ganska älskelig, hyggelig och beskedelig umgängesman och förtrolig granne. Hvad jag nu så har talat, hoppas jag, att alla som honom kände, skola där säga ja och amen till uti deras egna hjärtan.

Eljest var han en människa som vi alla, icke utan sina fel och lyten. Icke gaf han häller sig själf ut för annat, ty han läste sitt *jag fattig syndig människa* med den devotion, erkänsla och andakt, som någon annan. Men det är visst, så långt människoöga kan se och döma, att om vi göra skörte och täckelse af hans förmåner, förtjänster och dygder, »breda öfver och täcka hans brister, så blir han en nog dygdig man, som i många delar tjänar oss till exempel och efterdöme. Men den, som aldrig vill föra sin spittälska hand i egen barm, utan bara med svarta färger teckna andra, honom kan Gud i himmelen ej vara till lag och oklandrad. Hören fördenskull I hädare, äreskändare och tungotröskare, som med besatte mannen Marc. 5: 23 hållen till i grifter och gnagen de dödas ben, ett styggt nidingsverk; hörer ock ett minnesord och Guds ord: *En tjuf är en skändlig ting, men en belackare är ännu mycket slemmare.*

Om den aflidnes äktenskap och barn yttrar sig predikanten så: med sin hustru hade »han uti 41 år fört en kärlig sammanlefnad och under samma tid genom Guds välsignelse sett sin äkta örtasäng grönskande af 12 lifsplantor, 6 söner och 6 döttrar.»

I valet af egendomliga bilder och drastisk åskådlighet öfverträffas denna likpredikan måhända af den, som Westbeck höll år 1735 vid direktören GEORG D. SVEBILIUS' begrafning.[1] I inledningen, som söker utreda apostelen Pauli ord om skådandet genom en spegel uti ett mörkt tal, 1 Kor. 13: 12, är talaren i det hela tämligen måttfull och flere uttryck och bilder måste anses såsom ganska lyckade. »Här — heter det bl. a.

[1] Finnes intagen i anf. samling.

— känna Guds vänner och se Gud, såsom han är, i en spegel. I spegelen är brudgummens bild, men intet själfva person. Bruden kan väl en stund fägna sig däri öfver hans bild och porträtt, men hennes hela hjärta står på brudgummen själf. Hon ser bilder i spegeln, men ropar: *Ack, när skall jag därtill komma, att jag måtte se ditt ansikte?* Ps. 42: 3. Hon är intet nöjd med spegelansiktet. Hon vill ändteligen hafva själfva Guda-ansiktet. Dukadt bord i spegel ser väl ut och [för-]nöjer ögat, men aldrig magen. Denna spegel är:

1. Hela naturen och allt det, som skapadt är. Rom. 1: 19, 20.

2. Hela den Heliga skrift...»

Till text för denna predikan låg ps. 17 v. 15, och ämnet blef »*Guds ansiktes sälla åskådande*». Predikan indelades i två hufvudafdelningar: åskådandet 1) i tiden 2) i evigheten.

Äfven under detta ämnets afhandlande lämnar Westbeck prof på, hvad jag skulle tro vara kanske den starkaste sidan af hans predikokonst nämligen ett ofta träffsäkert val af folkliga bilder. Den himmelska härligheten beskrifves sålunda: »Till exempel: ett litet bondebarn, som bor långt upp i skogen och intet varit utom knuten eller hört annan musik, än huru får bräka och oxar böla, aldrig sett mera ståt än en passlig vadmalströja, som fadern kastar på sig, då han skall gå till kyrka, intet sett mer *equipage* än oket och selan, som bonden hänger på sin oxe, intet sett mera gull och ädla stenar än kattgull, som fattigt folk och barn pläga hofvera med och skryta. Så litet som en sådan bondegosse kan af andras berättelse beskrifva eller så litet du kan för honom med ord så tydeligit göra, att han skall kunna fatta och begripa det ogemena ståt, prakt, musik, *equipage* och dyrbare grannlåt, som är i konunga-hofvet; så litet och än tusende gånger mindre kan jag säga för dig brudens osägeliga härlighet, triumf och eviga glädje. Si, så måste jag tala och slå omkring, tala hvad jag kan, då jag för sakens öfversvinneliga höjd ej tala kan, det jag ville och borde.» — Då predikanten längre fram vill belysa tanken, att ju längre de saliga få vara med Herren, desto mer lära de känna honom och desto högre och djupare växer saligheten, sker det på följande sätt. »Då vi här umgås

med en from och redlig man, så älska vi honom, efter det vi känna honom. Men ju längre vi med honom umgå och ju mera vi få känna många dygder, i hög grad, hos honom, ju mera blir vårt hjärta honom, tillbundet och ju högre älska vi honom. Förer dig en man i ett slått eller präktigt hus och byggnad och han stannar med dig uti första gemaket en lång stund, där ledsnar du, vare hur präktigt det vill. Men om han allt fort förer dig från det ena rummet till ett annat, som alltid är ju präktigare och med flere rariteter uppfyldt, så kan du med förundran gå där hela dagen, glömmer bort maten och nästan att gå dädan. Uti osägelig hög grad måtte där så stå till i de saligas himmel.»

Ej alltid lyckas predikanten så väl, som de nu anförda citaten kunde ge vid handen. Mångordigheten blir ofta tröttande, beskrifningen så detaljerad, att intet eller åtminstone ytterst litet lämnas öfver åt åhörarens fantasi att utfylla. Detta är för öfrigt ett drag, hvilket som bekant möter äfven i senare tiders s. k. folkpredikan. Månne ej just denna omständighet utgör en af de viktigaste förklaringsgrunderna därtill, att den bildade åhöraren ofta finner den s. k. kolportörspredikan platt och trivial, trots det religiösa och sedliga allvar, som *kan* uppbära äfven en sådan. Från det öfversvinneliga nedsjunker Westbeck understundom ohjälpligt i det platta och osmakliga för att icke säga sliskiga. Eller hvad säges, om följande utläggning af orden: *»jag vill mätt varda»*. »Mätt heter människian intet just då, när magen är full och orkar ej mera taga emot, utan mätt och rätt förnöjd är en människa, då hon fått fullt foder och spis för alla sina begärelser och stillat sin appetit, hvilket aldrig låter sig göra här, ty de säga aldrig det är nog, men där, som glädje är tillfylles och ett lustigt väsende på Guds högra hand evinnerligt, där blir David mätt. När han hungriger vaknar, står bordet dukadt för honom, för bruden Jesu käresta. Där blir ett ljuft gästabud för utsvultna och uthungrade tiggare, som mästadels här i kapp med hundarna legat huka på golfvet och slekt med all begärlighet och fägnad de nådesmulor, som fallit af deras himmelska Faders bord. Det blir roligt att se i Herrans rolighet, när de här allihop i så stor skock och hop komma tågandes, intet i sletna

kläder som *Gibeoniterna*, intet i slarfviga kläder som Lazarus, utan alla klädde med härlighetens siden, krönte med kronor. Det blir roligt att se, huru alla dessa sättias till bords, få obemängdt vin, att se med hvad brinnande *appetit* de äta, att se huru brudgummen med egna värdaste händer dem matar och mättar, att höra en ljuflig klang af ängla sång, som höres, att tiden ej blifver lång för glädje. Det blir visserliga roligt att både se och höra. Väl är den, som där får vara deltagare uti den söta harpolek, klang, ton och sång, som ingen kan lära eller höra, *utan de, som äro köpte af jordene.* Det blir roligt att vara med, att se och höra, ännu roligare blir det att få smaka. Men allerroligast[!] att bli mättad af detta välsignade Guds husets allerrikesta håfvor och rätter. Då, just då *skall du få se din lust och utbrista eller utflyta och ditt hjärta förundra och utvidga sig.* Es. 60: 5.»

Inom vissa kretsar gick och gällde antagligen denna predikostil, som icke ens i våra dagar torde vara helt utdöd, för just det rätta »Kanaans tungomål». Till ett sådant skattande åt en förskämd andlig smak gör sig dock Westbeck jämförelsevis sällan skyldig. Vid sidan af sådana utgjutelser, som den nyss anförda möta verkligt förträffliga icke blott enskilda uttryck utan genomförda homiletiska grepp. Man öfverser ock lätt med öfverdrifterna, upprepningarna och förlöpningarna, då man märker slagen af ett hjärta, som brinnande klappar för sina åhörares eviga och timliga väl.

Ett drag, som visserligen ej framträder så ofta, men däremot synnerligen tydligt i Westbecks tillgängliga predikningar, är hans natursinne eller kärlek till Guds uppenbarelse i naturen. Såsom Linné önskar äfven han på sitt vis »koxa in i Guds hemliga rådkammare». »Här i tiden — säger han på ett ställe[1] — se vi Gud i kreaturen så ljufligen, så *att himlarna förtälja Guds ära och fästet förkunnar hans händers verk,* så härligen, att ock hjärtat kan väckas till det eviga väsendets lof och beröm, *ty man hörer foglar sjunga med många handa ljud, skall intet då vår tunga lofsäga Herran Gud?* Det är intet grässtrå, intet löfblad, intet barr på barrskogen, ingen fluga eller minsta mygg och kräk, hvaruti vi icke klarligen blifva varse den fromme Mästarens stora mästerstycke.»

[1] Första samlingen ... predikningar s. 51.

Framför allt intresserade sig emellertid Westbeck för naturens nationalekonomiska betydelse. Titlarne på hans viktigaste arbeten och bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar må jämte några korta anmärkningar här meddelas.

Westbecks kanske mest berömda arbete inom nämnda område utgöres af afhandlingen. *Oförgripeliga Landt-Mans Tanckar om den förmån eller skada Geta Creaturen kunna Riket tilskynda, til alla opartiskas mognare ompröfvande uti ljuset satte under ett samtal* PHILANDER och ASCANIUS emellan, det är mellan en Fader och des Son Af En som träget önskar och söker *Fädernes-Landetz Sälla Wältrefnad.*[1]

Medan getterna kunna — säger förf. — i det närmaste både vinter och sommar föda sig själfva ute på marken, hvarpå åtskilliga märkliga exempel anföras, och sålunda kostnaden för deras uppfödande är obetydlig, så skall deras afkomst vara så lönande, att de endast för mjölk skola afkasta fem gånger sitt värde. Låt vara, att den gode förf:n härvidlag sett saken något för optimistiskt, så lärer — enligt hvad en med norrlandsförhållandena förtrogen man sagt mig — hans yrkande på allmännare införande af geten såsom husdjur i vårt lands nordliga delar vara välbetänkt och mycket behjärtansvärdt äfven i våra dagar.

Om Skogars och Bränsles Fulla Besparning wid All Spanmåls och andra tings torkande och wid åtskilliga Wåningsrums wärmande samt om rökegångars förbättrande och bästa inrättande.[2]

Genom denna titel torde skriftens innehåll vara tillräckligt tydligt angifvet.

I vetenskapsakademiens tryckta handlingar åren 1740—55 har han behandlat rön och frågor om åkerbruket, om »källarehvalf af smedje-kol» samt »huru man af ett slags små fisk, som kallas skötspigg, hvilken till stor myckenhet kan fångas, men af ingen nyttjas, kan tillreda en duglig olja eller tran» o. s. v.

[1] Tr. i Sthlm hos Lars Salvius s. a. En annan upplaga »nu för dess förträffllghets skuld å nyo til trycket befordrad och förbättrad» trycktes i Sthlm hos And. Jac. Nordström 1775.

[2] Tr. i Sthlm hos Peter Hesselberg, 1760. Som Westbecks medarbetare till denna skrift uppgifves O. GERDES.

I Vetenskapsakademiens handlingar för år 1742 finnas (s. 103 och 153) ett par bidrag af Westbeck nämligen dels »*Et försökt sätt at om wåren utså winterråg bland kornet, då det sås*» dels ock en »*Beskrifning, huru man med renmåssa kan föda boskap*». I synnerhet är den senare uppsatsen karaktäristisk. »Den, som detta [foder] ej försökt — säger förf. bl. a. — lärer näppeligen kunna föreställa sig huru boskapen utaf detta foder trifves. Mjölken blifver mustig, smöret godt, köttet fet[t] samt får en smak af renkött».[1]

Stor uppmärksamhet väckte prosten Westbecks omsorgsfulla vård af sitt eget jordbruk och särskildt hans nyodlingar på kyrkoherdebostället. Af en »oländig ödesmark» fick han småningom till stånd en uppodling af tillsammans icke mindre än 55 tunnland öppen jord. Nyodlingen erhöll under namnet af *Sakrisberg* — ett namn som ännu i dag är bibehållet — sig beviljad säterifrihet af rikets ständer år 1756.

Vid ekonomisk besiktning å bostället intygades, att Westbeck ur dess åker brutit upp 8,000 lass sten och däraf anlagt 2,111 alnars »sten-gärdesgård» kring ägorna o. s. v. Så stora omkostnader lade han ned på sådana förbättringar, att sterbhusets ekonomiska ställning blef synnerligen svag.

I sitt umgänge var han, enligt Högströms vittnesbörd, en »behaglig man, af muntert och gladt sinne, som kunde intaga, uppmuntra och fägna de tungsintaste, under det ömhet och människokärlek lyste både utur dess ögon och hjärta». Hans medfödda hastighet i »omdömen och tilltal» kunde väl i början verka en smula frånstötande, men väckte å andra sidan förtroende, då man kom underfund med hans uppriktiga välmening. Villig att erkänna sina fel prisas han särskildt för oegennytta.

* * *

Kan man inom den svenska predikans historia under 1700-talet skilja mellan efter hvarandra uppträdande homiletiska

[1] Zacharias Westbecks son Gustaf sökte upptaga faderns mantel äfven på naturrönens område, såsom bl. a. framgår af hans hos Lars Salvins i Sthlm år 1744 tryckta skrift: *Underrättelse om en påfunnen dubbel slags bomull, som ymnigt wexer öfwer hela riket, framgifven af Gustav Westbeck på kongl. Commercie-Collegii befallning.*

riktningar af *pietistisk, herrnhutisk* och *neologisk* färg, så bör Westbeck utan tvifvel räknas till den förstnämnda. Frågan är blott, om han må anses höra till den predikoriktning med afgjordt kyrklig hållning, som i den fromme JOHAN ARNDT har sin förnämste representant eller till predikanter af den hallensiska pietismens prägel. Att hans ofvan omnämnda Västerås-predikan af år 1726 är tillkommen under sistnämnda inflytande, är tydligt redan af hvad där säges om verkan af en oomvänd lärares predikan. Hans uttalanden med anledning af Erik Molins besök vid Öster Löfsta tyda åt samma håll. Men å andra sidan bör det icke förgätas dels att han själf aldrig besökt Halle, dels — och hvad som är viktigare — att hans senare predikningar liksom hans förhållande till sina förmän under sista delen af hans lefnad gifva vid handen, att han då intagit en mera vänlig ställning än i sin ungdom till de inom kyrkan rådande förhållandena.

I betydelse och homiletisk kraft tål icke Westbeck jämförelse med sådana samtida predikanter som ANDERS BÅLD d. ä., SVEN BÆLTER och ABRAHAM PETTERSSON å ena sidan eller väckelsepredikanterna ERIK TOLSTADIUS, PETER MURBECK och ANDERS ELFVING å den andra. Den typ, som Westbeck närmast representerar, torde riktigast böra inrangeras såsom stående mellan sistnämnda grupp och folkpredikanter af LARS LINDEROTS och PER TOLLESONS nomistiska prägel, för så vidt icke Westbeck bör anses intaga ett rum för sig. Onekligen förefaller han i vissa afseenden mera än med de sistnämnda andligt besläktad med en ännu äldre tids folktalare, om han också icke i drastisk frispråkighet och kraft kan mäta sig med t. ex. den af S. Columbus omtalade Mäster Per i Kopparberget.

Herman Lundström.

Bilaga.

Z. Westbecks predikan i Västerås domkyrka den åttonde söndagen efter tref. år 1726.[1]

Operate mecum, Amantissime Jesu.

Dom. VIII Trinit. Arosiæ 1726. S. D. V.

Joh. 10: 3. *Hwilken, som går in genom dörena til fårahuset, han är herden til fåren; för honom låter dörawården up* är Jesu trogna och för alla Gudz barn saliga underwisning Joh. 10. Herren Jesus, då han dessa orden taler, är han deruti begripen, at på det nogaste utmärkia och utwisa skilnaden emellan rätta herdar för de andeliga fåren och emellan tiufwar och röfware, som sig ock herdar nämna låta, hwilka under sitt herdanamn så många siälar jämmerligen mörda och i ewigt qwahl brådstörta och kasta. Then för thenskull, som är mohn om at förwara sin siäl ifrån slika siälamördare, honom åligger det nu, at lemna hierta, hog och öra at höra här, hwad Jesus säger. *Jesus lärer tig k. siäl,* at den som ingår genom dören, han är herden til fåren, men den som stiger annorstädes in, han är en tiuf och en röfware och altså en siälamördare. Häraf behåller tu straxt den lärdomen, at den du ska ärkänna för en rätt herda, den du näst Gud tryggeligen ska kunna anförtroo din dyra siäls siälawård, den ska wara ingången genom dören til fårahuset *et contra; hwarpå straxt följer den fråga:* hwad det är för en *dör,* som den ska änteligen gå igenom, den iag ska känna för en rätt herda? Så bör tu weta, at 1) med döran intet förstås en konungs, herres eller församlings utwertes kallelse, ty den dören är alt för wijd, som offta släpper ulfwar in i ställe för herdar, far offta will om person och sätter offta det wärda herdanamnet på siälatärande, -frätande och -mördande ulfwar. Namn kunna

[1] Till grund för den tryckta texten hafva lagts följande handskrifter i nu nämnd ordning: 1:o) N. 1846 n:o 61 möjligen original, i det följande betecknad med A. 2:o) N. 1617, afskrift, gjord enligt anteckning i slutet af manuskriptet 9/8 1729 och i det följande betecknad med bokstafven B, samt 3:o) N. 1846 n:o 613, betecknas med C. Alla tre handskrifterna tillhöra nordinska samlingen i Uppsala Univ. bibliotek.

de wäl få derigenom af herdar, men intet gagnet. *Så seer tu,* at the, som gångne äro igenom denna dören, äro intet alle sådane herdar, dem du kan ärkänna för rätta. Så bör tu ock 2) weta på tin fråga,[1] at prästwigningen och händers påläggning intet här förstås med[2] dören; fastän alla, som offentelige lärare wara skole, måste änteligen efter andans ordning gå genom den dören, så will dock Jesus sielf intet ehrkänna; intet will han heller, at du skal hålla dem alla för rätta herdar, som gå derigenom, ty den dören är ock alt för wijd både derföre, at biskopar, som prästwigningen förrätta, äro inga gudar, som kunna see folk in i hiertat, såsom ock derföre, at biskopar etc. äro offta sielfva glupande ulfvar, som sēe på sit egit, och öpna denna dören för uppenbara glupande ulfvar, så lärer tu, at när tu seer en, som kraga och kappa bär, du intet straxt derföre kan känna honom för en rätt herde. Så bör tu ock 3:o så mycket mindre här förstå med dören den dören, som så många sträka igenom, när en mor eller dotter i huset måtte bli dem en dör in uti fårahuset. Aldrig mins jag, at jag sedt det i Gudz ord, det han säger, at den som går genom den dören, är herden til fåren. Så lärer tu, at straxt en har friat sig til ett herdaämbete, du honom icke derföre straxt kan känna för en god herde, effter den dören är så wiid, at hon släpper in flere tiufwar än herdar. Så kan tu 4:to än mindre säija, at de gå genom rätta dören, som igenom löpande, bugande och, båckande, kiöpande, genom gåfwor och skiänker, mutor och ränker inslita, bånga, bryta sig in, hwar de wilia, i fårahuset. Nej, och Nej! De arma fåren blöda än i dag til sine siälar af sådane ulfwars mördiska tänder, som intet för Guds skull ha slagit sig in i fårahuset. Stackare de fåren, som en sådan tiuf och mördare ha fått til herde! Så seer du, at denne döran är altför wijd, effter hon släpper in bara tiufwar och skälmar, mördare och röfware. Desse dörar äro altför wijda, så at man deraf icke känna kan någon för god herde. Fördenskull visar tig Jesus den rätta döran, hwarigenom de nödwändigt gå måste, som gode herdar warda skola, hwilkom du tryggeligen din siälawård anförtroo kan. Jag *är dören* — säger Jesus. — Den, som ingår genom denna döran Jesum, han är herden til fåren. Och, det är en mycket trång dör, hwarigenom intet alla slippa, en dör, som är wijd nog både för herdar och dem, som salige wilia warda, allenast de wilia afläggia det, som hindrar, men wilia de intet afläggat, blir döran dem så trång, at de i ewighet aldrig slippa derigenom.

[1] Hdskr. A: frågan.
[2] Hdskr. A: igenom.

Derföre slippa icke genom denna dören de, som wilia släpa med sig sin gamle Adam, sitt werdzliga sinne, sin egenkärlek, sin jordiska båtnad. Jesus i sin diupa ödmiukhet är en låg dör. De raka, stela och stolta halsar wilia här intet bucka sig, derföre slippa de intet igenom hwarken här i tiden at blifva herdar och fåår eller i ewighet blifva salige. *Ingå genom Jesum är nu intet annat än omfatta Jesum med sann och lefwande troo och blifwa Jesum lijk i sinne, tahl och lefwerne.* Däraf seer du, huru mehr än fåå äro herdar af de många, som herdar nämnas och huru fåå de fördenskull äro, dem du din dyra siälawård ombetroo kan.

Desse, som nu intet så ingångne äro genom döran Jesum, at de omfatta Jesum med trona och likna honom i sinne, tahl och giärningar, äro sådane herdar, hwilka Jesus i dag kallar falska propheter, wid hwilka Jesus detta NB sätter: *Wachter Eder för them etc.*

Textus: Matth. 7: 15 s. q.

Wår frälsare Jesus ställer oss här en lära före om falska propheter. Jag weet, at denne lära är en förtretlig lära för många och lärer swida som salt i surt öga, men thet hielper intet, hwad det swider. Men efter Jesus sielf ha[r] gifwit oss denne lära och den wördige ålderdomen hafver förordnat, at denne lära en gång om åhret skal afhandlas, så wilia wij den samma i Jesu namn under händer taga och betrachta.

1:o. **De falska propheters art och egenskap.**

2:do. Deras frucht.

Men wii bedie tig, wår aldrak[äraste] Jesu, som denna lära oss gifwit, at du härutinnan wille uplysa wåra förståndsögon, denna lära så at afhandla kunna, at wij deraf förstå och weta måge, hwilke herdar och propheter äro, hwilka wii kunna wara försäkrade om, at de trogne äro i sin siälawård såsom ock känna dem, hwilka du har befalt at wachta oss före. War H. Jesu, war här tilstädes med tinom anda; styrk mig och öpna alles wår[a] ♡tan [1], at dit ord må winna sin krafft och wärkan. Amen i dit namn, H. Jesu, wår enda siälaherde. Amen.

Exegesis.

Med falska propheter förstår Jesus sådane lärare, som med lära och lefverne draga och bedraga åhörare til ewigt

[1] Hdskr. B och D: allas hiertan.

förderf. Den lärare, under hwars herda-ämbete fåren komma til korta til sitt andel. och ewiga lif, är en falsk prophete. Aldrig har Guds försambling warit utan falska propheter och thet både för Satans arghet skull, som aldrig hwilar at upwäckia slika forförare såsom ock af Gudz tilstädielse, som derigenom welat pröfwa sina barn, huru faste och starke de warit, på det de icke skulle låta omföra sig af allehanda lärdomsväder, ty så säger H[erre]n:[1] *Om en falsk prophet eller drömare upkomer, så skal tu intet höra hans ord, ty Heren tin Gud försöker eder, at han må förfara, om I af allo hierta och siäl älska Herren eder Gud.* Doch likväl hafva Guds barn en tröst deraf, at de, som på Herran trösta, the förnimma, at han trofast är och the, som faste äro i kärleken, them låter han intet taga ifrån sig, ty hans helige äro i nåd och barmhertighet och han hafver *ett upseende på sine utkorade.* Sap. 3: 9. Men när lefvande Guden tilstädier, at falske och ogudachtige lärare bli många och mächtige och the trogne lärare bli ringa eller inga, då är itt ofelbart teckn, at Herren icke är blidkad öfver det landet, då äro det folket it så stort syndastraff underkastade, at pest, hunger och krig äro bara barnlekar emot det syndastraffet. Då behöfs Davids bön:[2] *Hielp Herre, the helige äro förminskade* etc., ty det warder allestädz fullt af ogudachtige ther sådant löst folk ibland menniskiorna rådande äro. Då sker det at under myckenheten af ogudachtige lärare, icke allenast de helige bli *upätne,* utan ock de fåå helige bli ett under, ett widunder, at hvar man pekar finger åt dem: see, tåcken helig der går! I forna dagar woro de helige så fåå, at det af de fåå, som woro hette:[3] *Sii, här är iag och barnen, som Gud mig gifwit hafver, til ett teckn och under i Israël.* Och det wärsta är, at i detta syndastraffet Satan så klistrar ögonen til på folket, at hwarken lärare eller åhörare känna straffet för straff, ty denna werldennes Gud. Satan, har förblindat otrons barnas sinne, at dem icke lysa skal evangelii lius af Christi klarhet, 2 Cor. 4, at fast Gudz ord för dem är som klara solen, så see de doch intet, utan både lärare och åhörare vandra i mörkret och hata altså all tuchtan och warning och förkasta all andans bestraffning.

Så kom nu och låt oss see, om detta syndastraffet har drabbat på oss eller ej? *Syndastraff* ha wij haft hela tiden bortåt. Det mins wii så mycket bätre, som mångt hierta ännu deraf blödande, många ögon rinnande äro. Rachel gråter än i dag sina barn och ropar himmelshögt och will intet låta

[1] Randgl.: Deut 13: 13.
[2] Randgl.: 12: 2, 9.
[3] Randgl.: Esa. 8.

hugsvala sig. Så swåra plågor och swåra rijs, som på oss drabbat, äro handgripelige teckn af swåra synder och mycken ogudachtighet, ty *thet är tin ondskas skuld, at tu så plågad warder.* Til ogudachtigheten åter igen äro onde lärare och onde arbetare icke den ringaste orsaken, ty *af propheterna i Jerusalem* kommer skrymtare utöfwer hela landet, Jer. 23, therföre kan ingen twifla, at til den allmenna ogudachtigheten och des hiertklämmande straff in falska och otrogne lärare ibland oss mycket äro orsaken. Låt oss nu då taga i acht de teckn på falska propheter, Jesus här lägger oss tydeligen för ögonen.

1:o Säger Jesus om de falska propheter, at *de komma til Eder.* Här wid bör tu straxt komma ihog, at, som sielfver *satan* är en Guds-apa, som i många måhl apar Gud effter at dermed så mycket snarare bedraga folket, så äro ock satans barns, de falska lärares högsta arbete til at apa de sanna Herrans propheter effter. Nu wete wii, at i Gl. Testamente propheterna kommo okallade af folket emot folketz wilia, doch kallade af Herranom med en invertes kallelse. Detta säger nu ock Christus om de falska: *de komma,* nämligen okallade både af Gud och menniskior, ehuru the föregifwa en inwertes kallelse. Derföre, k. siäl, tu som will wachta tig för falska propheter, kom granneligen i hog detta Jesu ord, när du seer, huru ock i wåra tider spelas wid detta kommande; när du märker at wid en vacance och ledig feet lägenhet wäl *ett dussin Långkappor* komma til gångs och språngs, så tänk på Jesu ord: *Wachter eder för the falska propheter, som komma* etc. När de så komma hoptals, så ha de wäl en inwertes kallelse, mon bara til feta lägenheter. En sådan löpare af Midian och Epha, som friar intet til din magra siäl at göra henne feet i Gudi; men ditt feta bord och dryga bägare är bruden, som den friaren friar effter. Och när en sådan löpare har lupit eller kiöpt sig til en siälawård, stackara fåren då! NB de bli sålda, NB, och räknade bara för slachtefår. Och en dehl ä i denne saken så grofwe, at de mena sig *göra synd, om de intet löpa.* Jag mins en icke så långesedan, som fick ett fett prästgiäll. Han lopp derom til kungs och grefwar, och sedan det wor bestält, sade han: Nå Gudi ske lof! Nu har iag giort mitt til. Nu har iag godt samwete, om iag får'et eller intet. Om sådana löpare säger Herren: *Jag sände icke propheterna, likwäl lupo the,* Jer. 23: 21. Hwad är ett sådant löpande annat än med wåld bryta sig in i fårahuset, och kan klarligen skönias, at sådane, som sades, intet hafwa i sinnet at föda siälar, utan iag är rädder, at de arma siälar, som sådana löpare få, gå miste om sine siälars rätta siäla-föda och omsider i ewigt

förderf störta, hwarifrån de likwäl dyrt kiöpte, äro med gudablod, med Gudz egen, enda och käraste Sons Jesu Christi blod.

Widare de, som så komma, plä *intet achta, huru de komma,* först de komma. Det seer man offta, at en ung student, som nyss har kommit från Academien, wid en vacant lägenhet kommer löpandes och springandes, än til at tigga sig in, än til at kiöpa sig in i församblingen och will blifwa siälaherde och ha än intet lärt at skiöta sig sielf och sin egen siäl, mycket mindre Gudz försambling med så många siälar; duger offta intet[1] til at wara *en swinaherde,* mycket mindre en siälaherde. På sådant och dylikt sätt komma nu många falska propheter in i Gudz försambling, hwilka icke kan förestå Gudz försambling såsom siälaherdar. Sådana söka ock icke, huru de må kunna föra siälar til Gud, utan snarare föra de siälar kaf[2] ifrån Gud; ty han söker med sitt löpande ock köpande icke at han ska kunna samla fåår i Jesu fårahuus och såsom en rätt siälaherde försöria fåren til sina siälar utan de sökia at få giöda sig af fårens ull, iag menar deras godz och ägodelar, på det at de må kunna få sina utlagda penningar igen och giöda buken och fylla pungen med. At så tilgår i wåra tider weet ingen bättre än de, som äro Jesu andeliga fåår, rätta och trogna barn, som altid äro hungroge til sina siälar effter siäla-bete, som är lefwandes Guds ord, at i det ställe de skulle få föda sin siäl, blifwa äfwen til sin siäl af sådane glupande ulfvar och falska propheter iämmerliga qwalde. *Jag weet här ibland eder finnas några,* hwars hiertan äfwen wäl blöda öfwer it sådant siälamord, men lefwandes Herren, han seer thet och märker thet[3] och är en tänkeskrifft skrifwen för honom. Han skal i sinom tid stå up och hielpa sina älenda utur sådana glupande ulfvars mordiska tänder, som så hafva brutit sig okallade in och rifvit och sargat fåran, och de, som så okallade hafva kommit, skola i ewighet gå otacka[de] ifrå'n. Derföre du wår allrakäraste siälaherde Herren Jesu Christe, som sielf är den öfwerste herden och öfversteprästen, som allena kan warkunna sig öfwer wår swaghet, föd du sielf dine andelige fåår, som intet ha kostat himmel och iord, utan ditt egit dyra blod, och du öfverste-präst och herde, som i allting war frestad, lika som wij (doch utan synd) och derföre kan hielpa dem, som frestas, fräls då dina fåår och rätta effterföliare ifrån alla slika siälamördande ulfvar och bewara dem frå alt siälamord och föd du dem så här i tiden sielf uti ditt andel. fårahuus, at de aldrig af de grymma ulfvar måga upätne warda,

[1] Hdskr. A: til intet.
[2] Så i hdskr. A. Hdskr.: B: qwaf. C: af.
[3] B: thet wähl.

til thess tu intager them uti tin ewiga fårahuus i den ewiga saligheten!

2:do säger Jesus om the falska propheter, at de komma *i fårakläder*. Med fårakläder förstås alt, hwad en falsk prophete kan skyla sitt usla hierta under, alt det, som dåger til at täcka öfver med, til täcke öfwer ett så i wrångheten bebundet hierta. Märk nu här, k. siäl, huru en falsk prophet apar en sann prophet effter. I Gl. Test:t gingo propheterna i gemena kläder, som Johannes döparen, som bar en lädergiording om sina länder och war klädd i camela-håår. Marc. 1. De hafva gått *i fårskinn och getskinn*, som Paulus talar i Ebr. 11. Straxt en falsk prophete det märkte, klädde han sig lika i gemena kläder. Här förstår Jesus med fårakläder, när en ulff skyler sin skalk och kastar öfwer sig en religionsmantel, thet är utwertes helighet, böriar i wänliga ord och gläntzande giärningar kläda sig som en liusand engel. Förstås ock med fårakläder sielfva prophete- och *präste-namnet och kappan och kragan*, hwilka många ulfvar bruka at skyla sin skalk med och wilia at alla par force ska kiänna dem för herdar. Men skulle det så wara, så skulle man ock känna månge ulfvar och biörnar för rätta herdar. I wissa måhl hörer ock det til en fåraklädning, som dåger at täcka öfwer med en altför mycket stor *lindrighet, flathet* och tystlåtighet, hwilket täcke på det at det desto bätre skien af fårakläder hafva skal, kallas af sådana flata och tysta läkare en christelig försichtighet. Wäl skal man i allting bruka en christelig försichtighet men at igenom sin flathet, tystlåtighet och lindrighet, i fruchtan at bli hatad, förfölgd och försmädad af folket tiga til folketz synder och det intet alfvarsamligen bestraffa både allment och enskylt, det är at wara en tyster hund, til at styrka de ogudachtige i sine ondsko och föra både sin och andras siälar til helwete. Ä dä' en christelig försichtighet? Nej! Det är en diefwulsk stumhet. Ingen menniskia är så försichtig som Jesus war, men aldrig wiste han af en sådan försichtighet, utan han var lindrig emot dem, som han såg wara blödiga och botfärdiga, men de ogudachtige och skrymtare straffade han hårdeliga och predikade wäldeliga ock icke som de skrifftlärde och phariseer. Ty den, som will hafwa ett rätt herda-namn, han måste giöra ock i sielfva wärket wisa herde-gagnet, så at han delar rätt sanningens ord, utan anseende til person, straffa dem, som straff tilhörer, så att syndaren antingen ska omwända sig eller ska syndaren bli hans argesta fiende. Den skal han och weta trösta, som tröst behöfwa och altså weta, som en trogen och snäll skaffare *gifva husfolket maat i rättan tid*, som Jesus säger i Luc. 12 Cap. *NB* förstås ock med fårakläder en öfwerdådig

hetsighet och ifver, hwilka under skien af nit för Gudz ähra grufweligen wanähra och försmäda Gud. Sådane hafva väl en ifver, men en kötzlig ifver för sin egen ähra. Stachare de fåren, som en sådan, en falsker ifrare hafva til herde. Tro säkert sådane falske ifrare hafva wäl lust at upäta fåren, i synnerhet om fåret är af sådant stånd, at det i werdzlig måtto intet har at säja och derföre intet är rädd, at den ska kunna giöra honom någe igen. Och huru kommer han icke som en glupande ulf til at upäta fåret och i egen macht will risa't, slita't och sarga't. Men är någon, som de tro på kunna göra dem någe igen, den törs de inte på. Ach, Gud nåde oss, at sådane ulfvar ska finnas! At draga fårakläder är en drägt, som herdar öfwermåttan wäl kläder, den de ock ingalunda kunna wara förutan, kommer en herde med ulfwa-kläder på, så skrämer han fåren, så at de fly och kunna inte hafwa någe förtroende til honom. Satan har så illa lagt uth denna texten i mångas hiertan, så at de tycka rätt så mycke, om icke mehr om herdan uti ulfva-kläder än i fårakläder. Få de se en herde eller en christen i fårakläder, jag menar en herde och christen, som bevisar både inwertes och utwertes helighet, så at de i fölie deraf bewisat i utwertes måtto, som inwertes en helig wandel, så skal den då strax wara ett känneteckn at der under är ett ulfvahierta; och när de en sådan få see, fly the och ropa: sij tåchen falsk prophet i fårakläder! Ach, der ligger en ulf under! Ach, det ligger en räf under! *Latet anguis in herba,* skref en jesuit om Luthero.

Men få de see en i ulfvakläder, så ä' de tilfredz med honom, uhrsächta honom och seija: Ja, det må wara med hans lefwerne, hur det will, så har han ändå ett godt hierta. Han är ingen separatist eller singularist. Han är en redlig kar. Han weet så wäl at skicka sig med folk. Kanske det är intet sant? Men det är just [1] en diefla-lära, och aldrig war det Christi lära och aldrig bli[r] det. Wäl är det möjeligit, at under fårakläder ett ulfvahierta kan liggia förborgat, ty satans diuphet är stor, men det är omöjeligt, i andelig måtto at tala, at under ulfva-kläder kan ligga ett herda-hierta. Befaller dig Jesus, at du skal *wachta* dig för falska propheter, som komma i fårakläder, så will han du ska springa och *fly för* de propheter, som komma i ulfvakläder; och jag tror, at du utan möda ska hinna med at räkna de herdar, som i wåra tider gå klädde i fårakläder, uti utwertes helighet klädde i ifver och nijt för lefwandes Guds ähra och til at skiöta hans hiord. Jag är rädder, du finner flera, öfver hvilka Herren ropar *wee, Israels*

[1] Hdskr. A: liust.

herdar, som föda sig sielfva; skulle de icke föda hiorden? Hesek. 34. Wee dem. De äro *hieltar at* dricka wijn och kämpar at dricka, af Esa. 5 Cap. Strängeliga och hårdeliga ·råda de öfver fåren, som kan läsas Hesec. 34 Cap. Derföre låta de så snart kalla sig kyrkioherrar som kyrkioherdar, ty de råda strängel. och hårdel. öfwer fåren, säger här lefwande Gudz ande. Hetzige, öfwerdådige och ifrige finner Herren dem, men *allenast öfver de fromma* och stilla i landena och Gudz dolda[1] barn. Öfver dem äro de så heta, som *en bakugn, hvilken bakaren heet gör, då han utknådat hafver*, som Gudz ande säger Hosea 7 Cap. 4, öfwer hwilket Herren, som wäl tiger til en tid, han *ropar som en barnaföderska: Effter nu de elände förtryckte warda* och de fattige sucka, will iag up, säger Herren: Jag will skaffa ena hielp, at man frimodeliga lära skal. ψ 12. Jag är rädder, om man seer effter fåra- och herdakläder hos oss, så finnes hos största delen intet annat än bara kragan och kappan; om den klädningen heter det: *vestis non facit monachum.* Wäl har lefwandes Gudz ande igenom Paulum til hans läriunge Timoth. budit en rätt herde wara dem *trognom en effterksyn i ord, i omgängelse, i kärlek, i andanom, i trona och kyskhet,* 1 Tim. 4 Cap. 12, *ty om tu så gör, frälsar tu tig sielf och them, som tig höra* v. 16. Men man finner, ty werre, många af dem, som skulle wara hwitare än snöö, i ord orenare än söliga swijn, i omgängelse bistrare än ulfvar, i andanom dieflar; huru äro de då dem trognom en efftersyn i ord, då prästen ä så galen, stygger och grof i orden, at rå hedningen kan skämmas. Gud beware dej, min kära siäl, ifrån en sådan efftersyn! Gudz Ande seijer i Eph. 4, at genom gäckeri och skiämt Gudz Ande bedröfvas. Ack, huru ska Gudz Ande då plågas öfver så stygga ord! Vår dyra frälsare Jesus ha[r] sagt, at man ska göra räkenskap för hwart och ett fåfengt ord, Matth. 12. Hwad menar du, hwad dom du icke ska få för dina många wederstyggeliga och bestialiska ord, hwarmed Gudz Ande bedröfwas, ja plågas, at han måste vika ifrån ditt hierta. At Gudz Ande bedröfvas af fåfänga ord weet ingen bättre än som Gudz barn, hwilka då de af wårdslöshet och owaksamhet få låta mun löpa öfwer i fåfänga ord. Ach huru bedröfwas då icke Gudz Anda uti deras siäl! Ach, hwad mörker, ångest och oroo finna de icke uti siälen, hwaröfver de offta måste klaga och qwida och bitterligen gråta, at de Gudz Anda så bedröfvat hafva, at de icke mehr känna hans nådiga, kraftiga och liufliga närwarelse uti sin siäl. Ach, huru många wäder öfvergå icke ett Gudz barn då?

[1] Hdskr. A: dålda.

Derföre må du wäl, min k. siäl, hiertel:n bedia: *O, at jag kunde sättia ett låås för min mun och trycka ett fast insegel på mina läppar!* Och det är dig så nödwändigt som nyttigt. Märk, hwad lefwandes Gudz Ande genom Apostelen Jacob säger, at *den som låter sig tycka han tiänar Gudi och icke styrer sin tungo,* hans gudstienst är fåfeng, af Jacobs Epist. 1 Cap. Bedröfwas nu Gudz Ande af fåfengt tahl och ä dess[1] gudstienst fåfäng, som icke styrer sina tungo, huru ska då de kunna wara dem trognom en efftersyn i ord, i omgängelse och andanom, enär de äro så arga at häda och smäda Gudz barn, som genom Gudz nåd så tala, at de kunna wara dem trognom en efftersyn i ord, i omgängelse och andanom. De der i orden äro tuchtige, tala om det, som länder til förbätring, i omgängelse helige, kyske och rene och efter det uhrmodiga, gambla christna bruket tala med hwarandra, som lefwandes Gudz Ande befaller i lefwandes Gudz ord och så lyda af Eph. 5: *Slem ord eller gäckerii eller skiämt låter ibland eder icke ens nämde warda, utan helre tackseijelse, talandes emellan eder i psalmer och lofsånger och andeliga wisor, siungande och spelande Herranom i Edor hierta, altid tackseijande Gudi och Fadrenom för hwar man uti wårs Herras J. Christi namn.* Här hör du, at man *ska tacka Gud för hwar man.* Detta är nu denna tiden en *ny lära,* en främmande lära och man ska knapt finna någon, som giöre't mehr, och, om det är någon som giöre't, som de' wäl, Gudi lof! äre, fast de äro fåå, så warda de samma holdne för narrar och dårar, sådana som inte ha förstånd uti sig och inte weta skicka sig ibland folk. Häraf seer man klarligen, at det är *rätt på upphällningen af* christendomen, huru ska då de kunna wara dem trognom en efftersyn i ord, som ä så arge, at de häda och smäda de fåå andeliga, som effter det uhrmodiga, gambla christna bruket tala med hwarannan i psalmer och lofsånger och andeliga wisor.

Detta är wäl en saak, som låter wäl seija sig, låter wäl höra sig, men låter intet så snart giöra sig, nemligen at lärare och åhörare, husbönder och matmödrar ska med sina barn och tienstfolk öfwa sig i gudachtighetenes öfningar, i psalmer och lofsånger. Nog kan man wäl *lahmt och kalt seija, man ska så göra,* tala Gudz ord med sina barn; kan wäl kallsinnigt bli giort, nemligen låta sina barn läsa morgon- och affton-böner, men skeer utan nit och flit och inte til den ändan, at christendomen och gudsfruchtan ska bli inplantat i hiertat på dem, på deras barn och tienstefolk, utan tienstefolket warda hela weckan

[1] Eller: dens. Hdskr. B: dess.

hålne til arbete liksom fää; och när söndagen kommer, frågas aldrig efter, huru de äro til sin siäl, om de höra Gud til eller de höra Satan til. Menar du husbonde och matmoder, at du inte på den stora wårs H:s J. Christi räkenskapsdag ska giöra räkenskap för din dräng och piga? Jo, wisserligen. Det kommer och deraf, at prästen intet giör det. Derföre om det ska bli någon gudachtighets öfning utaf, så ska wij, som präster äro, sielfve giöra det, så at de andre af oss må hafva en effterdömelse, så at folket kan see, at wii ha alfvare med det wii seija. Ellers[1] mena dhe, [at] wij ha inte alfvare dermed.

Fölier nu det

II stycket,

som handlar om de *falska propheters frucht,* hwarom jag i korthet ska låta ehr weta min mening. Wår frälsare Jesus säger i wårt evangelium: *Utaf deras frucht skolen I kiänna dem. Icke hämtar man wiindrufvor af törne, eij eller fikon af tistel etc. Ett godt trä kan icke bära onda frucht, icke eller kan ett ondt trä bära goda frucht,* säger Jesus. Det ha wäl månge bemödat sig och giort sin högsta fliit, at statuera, at *en ogudachtig präst kan rätt lära,* hwilket de wele bewisa med den korpen, som förde kiött och bröd til Elias, at, som han war en oreen fogel och kunde doch föra reen spijs, altså ska ock en ogudachtig präst, fast han är oreen, kunna predika reent och klart Gudz ord. Men detta exempel är intet enligit med Gudz ord, ty aldrig har iag läsit i Gudz ord, at Gud ha förswara någon ogudachtig eller sändt någon ogudachtig at predika sitt ord, och aldrig har iag sedt eller läsit det i Gudz ord, at *någon ogudachtig ha*[*r*] *omwändt någon ogudachtig.* Ja, seija de, han hafwer *ämbetzgåfvor,* fast han inte har helgelsens gåfvor. Hur' i Herrans namn ska det kunna gå an at ha ämbetzgåfvor och inte helgelsens gåfvor? kan wäl ämbetet gifwa *honom* gåfwor? Det har iag aldrig läsit i Gudz ord och inte finner du eller i Gudz ord, at *en ogudachtig kan rätt lära.* Jesus säger ju: *man kan inte hämta wijndrufwor af törne eller fikon af tistel,* å[h!], det är wäl omöjeliga, och[2] en ogudachtig är iu en Gudz fiende och emot Gud. Sådana falska propheter äro ock falska emot Gud. Ä de falska emot Gud, så ä de inte bätre emot Gudz folk. Ä han en fiende af Gud och Jesu Christi kors, som Paulus talar om falska lärare,

[1] Hdskr. A.: eller.
[2] Hdskr. A.: at.

gråtandes, at de äro fiender til Christi kors, deras buk deras Gud, deras ähra til skam, de der achta hwad jorden tilhörer, af Phil. 3 Cap. Så äro the ock fiender til alla Jesu Christi korsdragare. De äro så blodtörstige, som ulfven, när han fått blodat tanden, will han ha mehr. Så göra de falska propheter. De upgapa med sina tänder, häda och försmäda Jesu korsdragare och trogne effterföliare. Huru ska de då kunna rätt lära? Väl nekar iag inte, at ock en ogudachtig *kan seija Gudz ord före* och seija enom wägen til saligheten, fastän han inte går honom. Men hwad säger Gudz ord? *En blinder kan inte leda en blindan; de falla begge i gropena,* Matth. 15 och uti Jerem. 10 Cap. står så här: *Herdarna äro wordne til dårar och fråga inte efter Herran; therföre kunna the och intet rätt lära, utan förskingra hiorden.* At så är, får man bäst då see, om en siäl ha blifvi upwäckt af Gudz ord, som en ogudachtig präst ha brukat, och den siälen skulle bekänna sig för den prästen om sit tilstånd, så skulle *prästen wända det uti phantasier* och hålla den samma [til] at slå ifrån sig igenom werldzlig lust med tidz fördrif. Och, der samma menniskia inte skulle fölia hans råd, så skulle han hållas för en narr och dåre eller ock blifwa den samma menniskias argesta förföliare. Ty sådane ogudachtige präster, de achta ingen helsosam lärdom och döma inte rätt om the trogna. *De hålla deras lefwerne för uhrsinnighet och deras ändalycht för skam,* Sap. 5, hålla dem för förförare och de, som förwända folket, som Jesus blef hållen före. Huru sådane ogudachtige präster lära, skal du få höra, huru den lefwandes Herren om dem talar i Hesech. 13 Cap., derest så står: *De döma de siälar til dödz, som inte döö skola, och dömer dem til lifs, som intet lefwa skulle, genom lögn i mitt folk, som lögn gärna hörer,* v. 19. Men hwad säger nu Herren om sådana lärare? Jo, så säger han: *Therföre at I falskeligen bedröfwa the rättferdigas hierta, hwilka jag inte bedröfwat hafver och hafwe styrkt the ogudachtigas händer, så at the inte omwända sig från sitt ogudachtiga wäsende, på thet the måtte lefwande blifwa, therföre skolen I intet mehr predika onyttiga läro eller prophetera, utan iag skal fria mitt folk utur edra* händer och I skolen förnimma, at iag är Herren, v. 22, 23.

Gud skee lof! Herren vill sielf fria sina barn ifrån sådana ulfwar! At ogudachtige präster *inte kunna rätt* lära, är klart däraf, at de få ingen seger, som likwäl trogna lärare få, efter lefwandes Gudz Andas försäkran i den 84 psalmen, der så står: *Lärarena warda med mycken wälsignelse beprydde, de winna den ena segren effter den andra, at man må kunna see, at den rätta Guden bor i Zion.* Lofwad ware den lef-

wande Herren, som pryder sina rätta tienare med wälsignelse! Gudi ware lof, det finnes likwäl herdar, som intet dependera af menniskio-gunst, utan oförskräckte predika sanningenes ord så, at de winna den ena segren efter den andra, så at jämwäl den ena effter den andra blir rörd och slagen i sitt samwete, at de med ångerfult och botfärdigt hierta, med rinnande ögon och bedröfwad siäl komma til prästen, klaga och qwida, seijande: Ach, jag eländige syndare, hwad hafwer iag giort? Huru har jag syndat min Gud emot? Huru skal iag nu bära mig åt? Ach, hwad glädie är det för en rättskaffens herde, som ha[r] wågat det endesta och tagit sina siäl uti sina hand för Jesu skull och hans rikes upbyggelse, när han seer, at hans predikan genom Gudz nåd ha wari så wärkande. Ach, så måste Gudz ord predikas med en sådan *andans nijt och drifft*, at det en sådan wärkan kan hafwa, ty, *Gudz ord är lefwande och krafftigt och skarpare än något tweäggiat swärd och går igenom, til dess det åtskilier siäl och anda, märg och been,* som Paulus talar i Ebr. 4. Alt derföre om Gudz ord blir rätt, effter Gudz sinne predikat, så måste syndaren antingen omwända sig eller ska han bli prästens argaste fiende och förföliare. Derom säger Herren: *Om propheterna hade blifvit wid mitt råd och hade predikat mino folke mitt ord, så hade de omvändt folket ifrån theras onda wäsende och ifrån theras onda lefwerne,* säger Herren i Jerem. 23 Cap.

Alt derföre predika sådane onda arbetare antingen intet Gudz ord eller predika de intet rätt Gudz ord.

Nu fråges, huru man ska betee sig, när så många falska propheter och ogudachtige präster ha inkommi i församlingen? Jo, det lärer dig Jesus, Matth. 9: *Beder sädenes Herre, at han sänder trogna arbetare i sin säd.* Herren weet, om icke ock det är en orsak, at så många falska och ogudachtiga lärare äro, at de så ganska fåå med allo hierta bedia Gud om trogne lärare. Derföre lät det wara *med ditt dagliga Fader wår* din dagliga böön at bedia Gud med alt alfware om trogna arbetare i sin säd och frälsa dig från alla falska lärare och bewara sin försambling från onda arbetare och tyste hundar, som emot hiorden intet godt i sinnet hafwa.

Herre Jesu, wår endaste siälaherde! Up och hielp dina elända fåår och gif dem herdar effter ditt sinne, som dem föda med wijshet, at wij här på jordene måge känna tig och ähra titt namn och ewinnerligen salige warda, at wii i ewighet få lofwa tig utan återwändo! Ja, tu wår aldrakiäraste siälaherde, Herre Jesu Christe, sänt tu sielf trogna arbetare i tin säd och skaffa ena hielp, at man frimodeliga lära må! Wederqweck dina elända, som til tig sucka och ropa! Styrk

dina trogna efterföliare, som effter dig trängta under mycken bedröfwelse, förfölielse och försmädelse, at de måge tåleligen lida dageligen, medan the strida, och din hielp unkommer, då du dem tagandes warder utur mycken oroo til tig i den ewiga herligheten i det ewiga fridsens fårahuus! Herre Jesu! Hör nådeligen wår bön! Amen i ditt namn, wår endaste och aldra kiäraste siälaherde, Herre Jesu! Amen.

Meddelanden och aktstycken.

Några egenhändiga intyg af Carl Linnæus.

Bland handlingar angående prästexamen, prästvigning och pastoralexamen påträffades vid det sistlidne år afslutade nyordnandet af Uppsala Domkapitels arkiv flere egenhändiga intyg, utfärdade af ingen mindre än CAROLUS LINNÆUS. Bland sina lärjungar hade han som bekant icke få, som sedermera ägnade sig åt kyrkans tjänst, och det saknar icke sitt intresse att iakttaga det sätt, hvarpå den store mästaren affattar sina olika vitsord. I dem afspeglas, huru den ene har följt undervisningen med rikare anlag och större intresse än den andre. Af de fyra ynglingar, som erhållit vitsord af den berömde arkiatern och hvilkas intyg här återgifvas, framstår PETRUS MARTIN såsom den främste. Originalen till hans och öfriga här meddelade intyg finnas i nämnda arkiv under signum: F. II. 1.

I.

Studiosus D:nus Petrus Martin har
af mig begiärat examen uti de delar
som höra till Naturkunnigheten, och som
kan af detta widsträckta studio besynnerlig
utwaldt kunskapen om Insecterne, altså
har jag honom där uti hört, och funn
denna D:nus Petr. Martin hafwa förs
fat sig en grundelig och på rena och sä
principier bygd kundskap, at han tydeligen
kan känna och skilia de uptäckte slag
och där igenom är i stånd at giöra nå
till wettenskapens upodlande och fäder
landets nytta wid dess skada eller g
hwarföre jag om denna dygde studiosu
har den äran hos maxime Reverendum
Consistorium Ecclesiasticum recommendera t
all gunstig befordran då han ordenes fö
sökandes warder. Upsala 1750 d. 13 oct

Carl Linnæus

II.

Hos mig har studiosus Andreas Brunnius, Fierdhundr. sig anmält till examen uti Naturkunnigheten, af hwilkens delar han förnämligast utwalt den, som handlar om wäxternes formering. Jag har hört honom i desse stycker och funnit honom där om wackert läsit och giort sig så mycket bekant, som kunnat förmodas efter den tid, som de studerande blifwit antydde at här på anwända flit; hwarföre hos Venerandum Consistorium Academicum jag denna studiosum Brunnium till widare promotion bör recommendera. Upsala 1750 d. 4 Septembr.

Carl Linnæus
Arch. & Prof. R. O.

III.

Studiosus Daniel Elfner, Uplandus, har begiärt mitt intygande om de progresser han giort uti naturkunnigheten, af hvilken han utwaldt den delen, som handlar om swänska wäxternes kundskap och deras classification. Jag har hört bemälte stud. Elfner uti ofwannämnde stycker och funnit honom här utinan, på kort tid, giort wacker flit och skaffat sig någorlunda kundskap om de allmännaste wäxter. Upsala 1750 d. 8 Sept.

Carl Linnæus

IV.

Studiosus Dn Lars Bodin har hos mig uti examine aflagt prof af den insicht, han förskaffat sig uti Botaniska wettenskapen, och wist sig äga tämmelig god kunskap om wäxternes delar, så wähl som om de Swänska örters igienkiennande med deras nytta uti färgerier, manufacturer och andra œconomiska förnödenheter, hwarföre han såsom theologiæ studiosus hos Venerandum Consistorium Ecclesiasticum recommenderas till gunstig befodran. Upsala d. 11 septembr. 1750.

Car: Linnæus

Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636.

Vid det senast företagna ordnandet af Uppsala Domkapitels arkiv påträffades i den under det egentliga arkivet och domkapitlets sessionsrum belägna källaren ett tillskrynkladt gammalt halfark som uppveckladt befanns innehålla handskrifter från 1600-talet. Vid närmare undersökning visade sig detta gamla papper vara af ovanligt stort intresse icke blott därför, att det bevarar icke mindre än *nio autografer* af några bland svenska kyrkans främste män från denna tid utan särskildt därför, att vi härigenom få en föreställning om hur det kunde gå till, då enligt föreskriften i 1571 års kyrkoordning »några tillskickade personer af klerkeriet» anställde biskopsval vid en riksdag eller ett rådsmöte eller annan liknande sammankomst. Tydligen var det ej fråga om sluten votering, men väl skriftlig sådan. En enda voteringssedel har användts. Med denna äger det egendomliga förhållandet rum, att den begagnats af alla de i valet deltagande. Först nedskref biskop L. PAULINUS GOTHUS i Strängnäs såsom valkollegiets senior följande:

Vota ad Episcopatum Linkopensem:

1. Episcopi Strengnensis dignos censet:

M. Rothovium, Episc. Aboensem.
D. D. Vallium, Profess. Theol. Ubsal.
M. Jonam, Lectorem Theol. Linkop.

Följer så i omedelbar anslutning:

Scarensis Ep[iscopu]s Eligit:

Clariss. Dn Doctorem Vallium.
Rdm Dn Superintendentem Gothoburgensem.
Rdum Dn M. Lenæum.

Den myndige Vesteråsbiskopen har icke nöjt sig med att föreslå tre utan sätter fyra i valet. Rudbeckius' exempel följes af de flesta öfriga deltagare i omröstningen. Bland mycket annat uraktlåter som bekant 1571 års K. O. att lämna någon som hälst föreskrift om antalet personer, som skulle föreslås. J. Rudbeckius' anteckning har följande lydelse:

Arosiensis suffragium datum:

R. M. Isaco Rothovio, Episcopo Aboensi.
R. Dno M. Andreæ Prÿtz, superint. Gotheburgens.
R. Dno D. Laurentio Vallio.
R. Dno M. Jacobo, pastori Stocholmensi.

De återstående vota, af hvilka de fyra första jämte de tre redan meddelade hafva plats på den af ett halft skrifpappersark bestående voteringssedelns främre sida, lyda så:

Wexionensis vota

R. M. Isaaco Ep[iscop]o Aboensi
R. M. Andreæ Prÿtz
R. M. Nicolao Calmariensi
R. M. Jacobo Stockholmensi.

Aboensis

D. D. Wallio
M. Jonæ Oriensulano
M. Nicolao Calmariensi
M. Johanni Norcopensi

Mariæstadiensis

R. M. Isaaco Ep[iscop]o A[boensi]
M. Nicolao Calm.
M. Andreæ Goth.
D. D. Wallio

Calmariensis vota

R. Dn. M. Isacus B. Rothowius, Ep. Ab.
R. Dn. M. Jonas Mariæstadiensis
R. Dn. M. Andreas Prÿtz, Goteburg.

Superint. Gotheburg.

M. Isaco, Episcopo Aboensi.
M. Nicolao Eschilli Superint. Calmariensi.
D. Doctori Wallio Profess. et. past. Ubsaliensi.
M. Jacobo, pastori Holmensi.

Reverendis viris Dno Episcopo Aboensi, si ad Archiepiscopatum non transferatur, Dn. M. Johanni Matthiæ, serenissimæ, clarissimæque Reginæ præceptori et concionatori primario, sicuti et Dn. M. Jonæ Petri, S. S. theol. lectori in Gymnasio Lincopensi primario, suffragium nomine suo suique venerandi Consistorii Upsalensis consilia cum suis ad hunc conventum congregatis deliberato, candide offert

Laurentius Wallius, Consistorii
Upsaliensis ad hæ Comitia
legatus plenipotens.

Ldm.

Laurelius' visitationsordning.

I Uppsala Universitets Bibliotek förvaras under sign. K. 69 ett exemplar af 1571 års kyrkoordning i originaltryck med egenhändiga anteckningar af biskop OLOF LAURELIUS i Vesterås. På insidan af främre pärmen läses följande originalanteckning: *Thetta exemplar hafwer warit min sal. Mormoders Faders Biskopens Laurelii egit. E. Benzelius Er. filius.* Ett på samma sida befintligt *exlibris* visar, att boken sedermera tillhört JAC. AX. LINDBLOM.

Till större delen utgöras nu Laurelius' nämnda anteckningar i denna volym af randrubriker och kortare notiser i marginalerna. Vid fol. LXV möter på tvänne infogade skrifpappersblad en längre, af Laurelius nedskrifven allukution att användas vid prästvigning. Slutligen må ock nämnas, att äfven några anteckningar af yngre hand förekomna, särskildt på de sista bladen.

Bland de af Laurelius' hand nedskrifna anteckningarna är särskildt hans, hittills af forskningen obeaktade *visitationsordning* af intresse. Med upplösning af handskriftens förkortningar har den följande lydelse:

Agenda in visitatione

cum plebe.

1. De doctrinæ puritate et diligentia in discenda doctrina evangelii.

2. De catechismo perdiscendo.

3. De præparatione ad verum sacramenti cœnæ Dominicæ usum per veram pœnitentiam, confessionem peccatorum et jejunium. Est intemperantiæ vicina.

4. De diebus præcationum cum summa animi pietate servandis in sobrietate vitæ.

5. De matrimoniali contractu, ut sc[ilicet] serventur gradus in ordinantia præscripti. Item ut contrario fiat inter æquales ætate personas. Item ut vidui et viduæ debitum ex[s]pectent lugendi tempus. Item ut desponsationes per ministros non fiant ante nuptiarum benedictionem. Huc pertinet XI[1] articulus de mulcta.

6. De obedientia erga magistratum et ne populus credat calumniatoribus magistratus.

7. De auxilio pro restauratione ædium templi cathedralis et de propriorum templorum restauratione. Item de pastorum prædiis et æditoorum.

8. De testimonio fidelitatis pastorum in suis officiis expediundis, an scilicet fideliter doceant ecclesiam sibi commissam et an pie et inculpate cum ea conversentur. Item an cœremonias decentes curent et bonis fideliter præsint.

9. De decimis et cœteris pastorum reditibus bona fide eis reddendis.

10. De excommunicatione obedienter sustinenda et de ejus processu, si contumax fuerit.

11. Mulcta eorum, qui ante solennem benedictionem violant desponsatam sibi puellam. Item de mulcta eorum, qui discedunt a fide desponsationis.

12. Ne tuguriola et domunculæ, quibus lascivæ et impunæ mulieres absentibus possessoribus plerumque inhabitare solent, nimie prope templa ædificentur et propter periculum jusjurandi et ob ipsarum spurtam vitam.

13. De mulcta eorum, qui in templo et cœmiterio aliquem ex ira percutiunt.

Agenda in visitationi
cum pastoribus.

1. De diligentia et fideliter in omnibus ministerii partibus servanda. Hic commemorandum enim, quæ partes spectent ad officium pastoris ecclesiæ.

2. De præpositorum officio videlicet, ut quisque diligenter in sua præpositura ea, quæ in visitatione ordinata sunt, exse-

[1] Hdskr.: IX.

quantur, rationem etiam exigat mulctarum, si quæ acciderunt, et episcopo reddat.

3. Ne matrimonio conjungant ante dispensationem eas personas, quæ subjectæ sunt alicui ecclesiasticæ dispensationi, præsertim autem eas, quæ discedunt a desponsationis pacto.

4. Ut Festa eodem modo transferantur, quæ transferenda sunt, ut sit uniformitas.

5. De mercatura et omni avariciæ specie fugienda.

6. Pastores moneant ecclesiam sibi commissam, ut testamentum aliquod conferant morientes in templorum conservationem. *Item* ut pastores ipsi ex hac vita discessuri ad templum cathedrale testamentum aliquod ordinent. Moneant similiter auditores fideliter, ut aliquod pro suis facultatibus conferant ad ædium templi cathedralis restitutionem idque fiat pia potius persuasione, quam dura aliqua exactione.

7. Ipsi pastores vel ecclesiæ ministri, qui missam habituri sunt, debent quoque præparati e[ss]e ad usum sacræ cœnæ una cum aliis communicantibus. Ideo et erit ut ante inc[h]oationem missæ coram altari procedat[1] et recitet pias preces, ut et alii communicantes discent precari de vero et sancto sacramenti usu etc.

8. De habitu pastorum et sacellanorum decenti, quod sc[ilicet] in ecclesiam intrent tunicis, no[n] palliis.

Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige.

I den, f. d. domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag tillägnade skriften *I kyrkliga och teologiska ämnen* har jag uppvisat, att Laurelius' betydelse i konfirmationens historia icke varit af den ingripande art, som förut allmänt antagits. Så har han icke i sitt officiella kyrkolagsförslag påyrkat eller föreslagit konfirmationens införande i vårt land. Däremot lämnade jag öppen frågan om hans betydelse med afseende på konfirmationsakten inom Vesterås stift. Jag framhöll emeller-

[1] Hdskr.: procidat.

tid, att en sådan akt eller åtminstone en ansats därtill inom detta stift förefanns redan *före* Laurelius' tid.

I volymen K. 69 (Uppsala universitetsbibliotek) finnes emellertid ett nytt, hittills obeaktadt och alldeles okändt bidrag till konfirmationens historia. På tvänne efter nyss meddelade visitationsordning följande blad har LAURELIUS med egen hand nedskrifvit dessa ord:

Sedhan, såsom ungdomen uthi catechismi styckier förhörd är antingen af Biscopen eller hans official, *idque publice in ecclesia,* skal visitator eller biscopen förmana församblingen til bönen för ungdomen, och effter bönen skal han them, som förhörde äre och sig gudeligen och fliteligen öffuat haffua, styrkia och velsigna med henders ålegning, ther aff andra måga upweckias til flit och gudeligheet, hwilket kallades fordomdags *Confirmatio,* h[oc] e[st] fermelse,[1] men nu ungdoms proffwen och welsignelse.

Collecta hæc sit.

Alzmectige och barmhertige Gudh, himmelske Fader! Tu, som alt gott i oss begynner, stadfester och fulborder, wii bidie tig för thesse barn, som tu genom dopet på nyt födt haffuer och låtit komma i tin kyrkia och nu så widt uplyst, att the tina nådh och welgerningar och sin återlösning i Christo Jesu, tin elskelige son, wår Herrra, haffue sielffue förstådt och för tine försambling uppenbarliga bekent. Styrk thetta titt werk, som tu uthi them begynt haffuer; föröka i them tin Helge Andes nådh och krafft, att the måge i tine försambling uthi en sanna tro och euangelii lydno allan theras liffstid och nu til ændan stadeligen bliffua och ickie låta sigh af någon kötzlig lusta eller falsk lärdom ifrå thenna bekenda sanningen förföra. Giff them nådena, att the måge effter tin vilia i Christo Jesu, som alles wår huffuud är, tilwexa, komma til en godh och mogen ålder i all wisdom,

[1] Hdskr.: *formelse.*

heligheet och retferdigheet, på thet the måge tigh och tin käre son, wår Herra, sampt then helga Anda, en sannan Gudh, altidh fulkomligen kenna, aff hiertat älska, tilbidia, åkalla och in för androm medh ord och leffuerne alvarligen och fructsambligen bekenna, ära och prisa. Och såsom tu oss tilsagt haffuer, at huad som helst wii bidie tigh i tins käre, käre sons, Jesu Christi nampn, thes wil tu giffua oss. så see nu mildeliga til them, på huilka wii nu uthi titt nampn henderna leggia och ther med them påmin[n]a och trösta[1] om tin nådelige handz beskydh och beskerm, om then helge Andes styrkielse och om tin milda hielp och bistånd til ett christeligit leffuerne, och förläne them, att the sådant måge uptage uthi en rett tro, ware wisse, försee sigh och förtröste ther uppå, att tu, Gud, altid wil hålla öffuer them och med tine guddomlige [hand] bewara them för alt ondt, före och ledhsaga them til alt godt och aldrig taga tin helge Ande ifrån them genom Jesum Christum, wår Herra, Amen.

Sädhan skal Bispen eller visitator leggia handena på them och säia:

Gudh styrkie tig medh then helge Anda uthi en rätt tro, i euangelii kunskap och uthi hörsamheet til ett christeligit leffuerne, Gudi til äro, tig til saligheet och androm til itt godt exempel och mykin förbätring, genom Jesum Christum, wår Herra. Amen.

Det måste medgifvas, att nu meddelade aktstycke är af ovanligt stort intresse, då det väl knappast lider något tvifvel, att LAURELIUS användt detta formulär. Det otillfredsställande uttrycket om barnen, såsom de där genom konfirmationsakten skulle »inympas uthi Jesu Christi kropp och försambling» (jfr mina *Bidrag till konfirmationens historia i Sverige*),

[1] Hdskr.: *förtrösta*, men då detta ord här är meningslöst och prefixet senare än handskriften i dess helhet och tydligen af misstag nedskrifvits, har jag ansett mig böra låta texten bibehålla det ursprungliga ordet.

saknas alldeles. För öfrigt må här antecknas, att Laurelius i likhet med åtskilliga tysk-lutherska agendor och sin gamle motståndare JOH. MATTHIÆ förbehåller aktens utförande åt biskopen eller hans official.

Ldm.

Ett C. A. Agardhs uttalande från år 1842 om prästbildningen.

Vid mitt utarbetande af ett herdaminne för Karlstads stift har jag särskildt kommit att fästa uppmärksamhet vid biskop C. A. AGARDHS initiativrika verksamhet. År 1842 på hösten höll han en s. k. stiftsstämma i Karlstad, som skilde sig från ett vanligt prästmöte därigenom, att vid densamma icke förekommo disputation, oration och predikningar, hvarjämte stiftsstämman icke varade längre än två dagar. Vid detta möte uttalar Agardh några i hög grad beaktansvärda ord angående prästbildningen, hvilka icke blott äga ett historiskt intresse utan jämväl otvifvelaktigt äro väl förtjänta att i en tid sådan som vår uppmärksammas och behjärtas. Detta Agardhs uttalande är så mycket märkligare, som det belyser hans verkliga ställning till den sedan 1834—35 års riksdag på dagordningen stående prästbildningsfrågan. Det synes icke heller fullt riktigt, då man framställt Agardh såsom tidens främste målsman för upprättandet af »isoleringskurer genom prästseminarier». Paragraf 10 af protokollet vid stiftprästerskapets sammanträde i Karlstad den 25 augusti 1842 har följande lydelse:

H. H. Biskopen ville fästa det yngre presterskapet uppmärksamhet på vigten deraf att fortsätta sina studier äfven sedan de blifvit prester, så mycket mera, som genom våra högst ofullkomliga och obestämda fordringar för prestbildningen, som tyckas understiga andra protestantiska länders, de fleste inträdde i embetet med föga mera än gymnasiibildningen, enär den akademiska kursen ofta absolverades på ett par

terminer, och då hufvudsakligen bestod i inlärandet af behöriga pensa för den bestämda examen. Då således den rent akademiska bildningen, hvilken i alla andra protestantiska länder anses för oundgänglig, enligt våra inrättningar icke till någon hufvudsaklig del ingår i prestens bildningsserie och det likväl är denna, som hufvudsakligen gifver och grundlägger hos ynglingen ett litterärt intresse, utom hvilket alla kunskaper och alla studier äro i sig sjelfva döda och förstelnade, så visar sig, att svenska presterskapet i framtiden endast på det sättet kan uppehålla sig på samma höga ståndpunkt af sjelfständig lärdom och vetenskaplighet, som hittills alltid utmärkt detsamma och som ännu bibehåller sig i andra länder, att det yngre presterskapet sjelft insåg detta förhållande och genom egna ansträngningar sökte att uppfylla hvad våra offentliga inrättningar möjligen brista. H. H. biskopen hade förut redogjort för dessa sina åsigter och ville ej nu deröfver vara mångordig; men han trodde sig känna, att denna öfvertygelse blef allt mer och mer allmän och man började inse, att vårt akademiska examensväsende, enligt hvilket ynglingarne resa till akademien mera för att taga examina, än för att der fritt egna sig åt ett lefvande studium och erhålla ett intresse för vetenskaplighet och litteratur, som aldrig vinnes genom lex- eller examensläsning, vore i högsta grad skadligt och verkade hämmande på all vetenskaplighet och lägre bildning. H. H. biskopen vände sig i första rummet till det yngre presterskapet sjelft. Han var öfvertygad derom, att det med tillfredsställelse skulle emottaga den allmänna väckelse, han härmed ville gifva. Ty en gemensam anda bland alla utgjorde en vida högre kraft för den enskilde än om denne skulle tro sig ensam och utan deltagande ledas af en skön och ädel tanke. Han förestälde sig derföre, att från denna dag ett slags tyst förbund skulle uppstå emellan de yngre presterne att inom sig utgöra sin egen akademi, lefva ännu det akademiska lif, hvaraf de erhållit så ringa del samt bemägtiga sig tidens och släktets närvarande bildning. Under en sådan öfvertygelse trodde h. h. biskopen sig knappast behöfva uppmana det äldre presterskapet att hafva noga och sorgfällig omsorg derom, att i deras hus vistande yngre prester må med all flit använda sin tid till förkofran i nyttiga kunskaper.

H. H. biskopen vore imellertid icke obekant med de stora hinder, som lågo i vägen för realisationen af en sådan tanke; bland dem: kostsamheten af böcker och svårigheten att erhålla dem. Det senare förminskades, genom den utvidgade bokhandeln, hvarje dag. I afseende på det förra ville H. H. biskopen, då theologien alltid borde blifva prestens förnämsta studium, fästa de yngres uppmärksamhet utom våra inhemska lärda journaler äfven på en utländsk, särdeles ändamålsenlig i detta afseende, nemligen *Tidskrift för udenlandsk Theol. Literatur,* hvilken erhålles till ett godt pris och är ämnad att för danska presterskapet uppfylla ändamål, som här blifvit förordadt inom oss; hvarjemte h. h. biskopen föreslog, det i likhet med Tysklands *Provinzialkirchen-Zeithungen,* Stiftets Tidning kunde utvidgas samt utgifvas till dubbelt nummertal, för att deruti upptaga litterära ämnen, hvarom h. h. biskopen ville söka draga försorg, hvarmed presterskapet förklarade sig allmänt nöjdt.

Ldm.

Henrik Reuterdahls utländska resa 1835.

(Forts. och slut fr. föreg. årg.).

De närmast följande dagarne, den 25 och 26 juli, stannade R. i Halle. Som sina första bekantskaper här nämner han Ullmann, Thilo, Niemeyer, Wegscheider, Gesenius, Fritsche, Förstemann och Deichmann. Aftonen den 25:te tillbragte han hos Gesenius. Följande dag besåg han under Niemeyers, föreståndarens, ledning de Franckeska stiftelserna, »trons sista storverk i Tyskland», såsom en berömd teolog i Halle kallade dem, enligt hvad han skrifver i sin tryckta reseberättelse. De ha gjort ett djupt intryck på honom, såsom man kan se i en uppsats följande år i Theologisk Quartalskrift om A. H. Francke och hans stiftelser, tydligen också en frukt af hans tyska resa. »En grandiosare, en ädlare anstalt», skrifver han här, »kan man icke se, och man lägger villigt på hjertat de ord, som möta vid utgången:

»Fremdling, was Du erblickt, hat *Glaub'* und *Liebe* gegründet
Ehre des Stiftenden Geist, *glaubend* und *liebend* wie Er.»

Till middag den 26:te var han inbjuden af Ullmann, där han träffade Thilo, Leo, Tholuck, Wilda, Friedländer och Witte. På hemvägen hade han sällskap med Tholuck, då de samtalade »om kristendomens återställande — genom Hegel, genom en förmedlande philosophi». Med Ullmann har han under en promenad till den vackra ruinen Giebichenstein afhandlat hvarjehanda theologica. Efter bokhandelsaffär hos Deichmann och afskedsbesök hos Gesenius, Fritsche och Ullmann for han sedan den 27:de till Leipzig i angenämt sällskap med Hempel och tog in på Hotel de Pologne.

I Leipzig har han snart träffat en landsman, A. Ekstrand. Sedan — efter orientering i staden, säger han — har han uppsökt Illgen, Gersdorff och biblioteket. Med Illgen har han strax kommit att samtala om theologica och erfarit, att man i Leipzig var missnöjd med det rådande teologiska pröfningsväsendet. Dagen har afslutats med ett besök på teatern, där han sett »fru Butter och kung Lear». Följande dag, den 29:de, har han besökt Winer, bokhandlare och antiquarer. Illgen har återgäldat hans besök föregående dag och Reuterdahl har sedan sällskapat med honom, Meissner och Winzer i Rosenthal. Till slut har han besett, som han skrifver, slagtfälten vid Leipzig. Den 30 juli gjorde han först en bokhandelsaffär, eller möjligen flera, var sedan på middag hos Illgen tillsamman med Winzer, Goldhorn och en dotter af Matthiæ, och gjorde på aftonen i sällskap med Illgen, Winzer, Meissner och Krehl en utflykt till Thonberg och slagfälten. Under samtalet ha de särskildt afhandlat skolväsendet. Hvila efter dagens intryck fann han dock icke, förrän han skrifvit bref hem till Sverige. Efter nya bokhandelsaffärer reste han den 31:ste med Ekstrand till den stora svenska minnesplatsen från den 6:te november 1632. I hans minne fäste sig som hufvudpunkter Schwedenstein, »Flossgraben», väderkvarnarne, kullen och den gamle vaktaren. En plats, som i det stora minnet är förenad med Lützen, har han icke heller velat förbigå: Weissenfels och dess slott. Resten af dagen har ägnats åt ett besök i Naumburg, där han tydligen starkt tilltalats både af natur och historia. Han talar

om vinträden kring fönsterna, drufvorna på taken och »das grosse Kirschfest»; af den härliga domkyrkan har han skaffat sig »plån» och beskrifning, som dock icke återfinnas bland anteckningarne. Den 1:ste augusti var han i Schulpforta för att taga kännedom om dess gymnasium eller s. k. landsskola. Det härliga läget och hvad som var kvar af klostret har också fängslat hans uppmärksamhet; de bekantskaper, han härifrån särskildt mindes, voro Wolff och Lepsius. Söndagen den 2:dre augusti har han åter tillbragt i Leipzig. I Petrikyrkan hörde han en predikan af schleiermacherianen Wolff, som uppenbarligen intresserat honom. Han antecknar dess tema, som onekligen är anmärkningsvärdt: *Die allgemeine Erfahrung, dass man nach der Sünde am frömmsten sey.* Sedan har han åter besett slagfälten — när han talar om fälten, förmodar jag, att han menar icke blott det napoleonska, utan också det svenska — och därpå rest ut till Butters landställe i Langenau, där han haft en »angenäm middag med Günther, Nobbe, Goldhorn, Clodius, Erdmann och Seyffarth». På eftermiddagen sammanträffade han med prästen Wolff och hade hans sällskap på återresan, då de samtalade om Hegel och Wegscheider. På aftonen gick han upp till Illgen för att säga farväl. De hade ju haft mycken gemenskap under de hastigt förflutna dagarna. Följande dag, efter bokaffärer på skillda ställen, hvarunder »antiqvaren Mehnert (im Brühl n:o 476) lofvade att besörja» nya, efter afskedsbesök hos Butter och Gersdorff och besök i Auerbachs källare, reste han, i sällskap med systern till värden i Hotel de Pologne, till Meissen.

I Meissen har slottet och domen, porslinsfabriken och die Landesschule intresserat honom. Bekantskap har han gjort med Baumgarten-Crusius, araben, och den gode pastor Schmidt, i hvars familj han var bjuden på middag tillsammans med Crusius och Otto från Dresden. Sedan har han haft en hänryckande resa på »Stellwagen» till Dresden förbi vinbergen. I Dresden stannade han rätt länge, ända till den 10:de — han kom den 4:de och var på Brühlska terrassen om aftonen. Konstsamlingarna ha uppehållit honom;[1] särskildt nämner han Correggio och Rafael, men äfven det historiska museet, där han

[1] Han talar också om en exposition med Dahls taflor.

kunde betrakta både »Gustaf Adolfs rustning och fältbindel och Carl den 12:tes pistoler och värja, ditkomna genom Siquier och Migret». Men äfven hans båda hufvudintressen under resan: biblioteken och det teologiska pröfningsväsendet ha här sysselsatt honom. Med konsistorialrådet Franke har han afhandlat den senare frågan och bibliotekarien Falkenstein fick dagen efter hans ankomst mottaga hans besök. Tieck, Chalybäus, Otto, hos hvilken han var gäst till middag den 6:te, Schubart och Hasse minnes han också från dessa dagar. Aftonen den 8:de har han sett Fra Diavolo och funnit uppförandet härligt, men natten har varit obehaglig: ingen sömn för tandvärk, annoterar han. Följande dagen, söndagen, blef icke heller angenäm: »Catholska kyrkan. Ohnmacht. — Sorglig eftermiddag och ingen sömn om natten för tandvärk.»

De tvänne följande veckorna har hans resa varit en verklig lustfärd. Den har gått genom det sachsiska Schweiz, Böhmen och Österrike ner till Salzburg. Han har tydligen blifvit mycket förtjust öfver det, som han sett. Resan till Teplitz den 12:te finner han vara den härligaste, han ännu hade gjort. Prag med dess katolska gudstjänstlif — han var här under en kyrklig högtid, Marie himmelsfärdsdag, lördagen den 15:de — dess folktyp — han talar om pragensernas skönhet — dess samlingar och minnen har säkerligen mycket fängslat hans blick. Af motviljan mot svenskarne, som han antecknar, har han väl icke rönt mycket obehag, troligen ej heller af den kyrkobetjänt, som af misstag fått för litet vid besöket i Lorettostiftet. På färden från Prag, hvarunder han tillbringar en natt, föga angenäm, i Miltschin, besöker han äfven Tabor, det gamla och det nya. Säkerligen har han förts dit icke blott af routens lämplighet, utan äfven af de gamla hussitiska minnena. Ett för honom alldeles nytt sätt att färdas fick han strax därefter försöka, när han från Buddweis till Linz kunde göra »fart på jernbana». Från Linz till Lambach for han också på järnväg. På tåget har han träffat en president Schindler, med hvilken han tydligen fört intressanta samtal om kejsarfamiljen, om prins Vasa, om katolicismen och prästerskapet i Österrike och om Christinas stiftelse i Grätz-Münster. Resan med Schindler betecknar han som mycket angenäm och han tyckes ha haft

detta sällskap ända till Ischl. Från Ischl gjorde han en tur till St. Gilgen. Natten, det var nu den 20:de aug., tillbragte han i Hof, »en by med hjelpligt värdshus och mycket hederligt värdfolk.» Dagen efter var han i Hallein och beság dess saltberg, om aftonen kom han till Salzburg, där han äfven tillbragte nästa natt, sedan han under dagen gjort en utflykt till Berchtesgaden och Bartholomäersjön.

Den 24:de kommer han in i Bayern. I Vaging mötte han den dagen den sedermera så ryktbare Fredrik Ferdinand Carlson, hvilken då som ung filosofie doktor var ute på en längre studieresa. Till München kom han på kvällen den 25:te och har strax begagnat tillfället att se Othello på teatern. Han var här äfven följande afton för att se Seydelmann i Ludvig XI i Peronne. Münchens konstskatter har han ägnat mycken uppmärksamhet, men han har icke därför försummat biblioteket; han fäste sig här vid en sådan sak som att den alfabetiska katalogen var den hufvudsakliga; den »methodiska» hänvisade till denna. Om Schubert, som han enligt brefvet till Tegnér af 22/5 1835 längtat att få besöka, nämnes ingenting. Den 28:de for han till Nürnberg öfver Ingolstadt, Eichstädt, Weissenburg och Schwabach. Han var framme i Nürnberg följande dag — äfven dess grannskap hade intresse för honom såsom platsen för Gustaf Adolfs och Wallensteins läger och strid — men afreste hastigt till Erlangen. I Erlangen uppsökte han strax Engelhardt och gjorde sig sedan hemmastadd på biblioteket. Det senare fann han »fullt af Unsinn», men detta synes han hafva vändt till fördel för sig och Lund, ty det löfte om dupletter, hvarom han talar, innebar väl, att han skulle få något härifrån. På kvällen har i hans värdshus uppenbarat sig »en lång obekant philosoph», som dock sedan befunnits vara en katolsk kantor. Dagen efter, söndagen, hörde han i den tyska reformerta kyrkan den märklige pastor Krafft, som blifvit af så stor betydelse för troslifvets återuppväckande äfven i Bayerns lutherska kyrka. Han har sedan träffat prof. Koppe, som hade »förbindelse med Möller Allersons i Sverige», och därefter har han varit på middag hos Engelhardt. Af E. inhämtade han upplysningar om det teologiska studiet i Bayern. På kvällen for han tillbaka till Nürnberg, där det var folkfest med luftballong, eldar

och bierdrickande. Dagen efter besåg han staden, som han förut blott genomfarit; som man kan vänta, dröjde han särskildt vid kyrkorna. På stadsbiblioteket kom han följande dag, den 1 september; här intresserade honom mest minnen af Luther- och Melanchton. Resan från Nürnberg började som en nattresa. Men följande dag hade han tillfälle under färden att se »Ansbach — Dinkelsbühl — Ellwangen — Gmünd — Schwabiska riksstäder med vallar, torn, gamla kyrkor o. d.» Tiden har för öfrigt förkortats genom en dispyt med en resande bokhållare om Gustaf Adolf. På aftonen var han framme i Stuttgart. Här har han påföljande dag aflagt besök hos konsistorialrådet Seubert för att få upplysningar »angående theologica», särskildt prästseminariernas, det lägres och det högres, inrättning. Ytterligare har han varit hos »den vänlige Schwab samt hos Oberfinanzrath Frisch och hans dotter Fru Kopp». Schwab har han sedan besökt på biblioteket. Dessutom har han gjort bekantskap med Gfrörer, Moser, Daunscher, Wolfgang Menzel och Paul Achatius Pfizer. »Den glada aftonen hos Schwab» har afslutat dagens mödor. Från Stuttgart gick sedan färden till Tübingen. Prof. Mohl, som han först uppvaktade, fann han mycket officiös och förbindlig. Om det katolska prästseminariet härstädes har han gjort sig underrättad, kanske genom eget besök; det hade också ett särskildt intresse, därför att det var inrättadt efter den protestantiska förebilden. »Sättet» (näml. för prästbildningen i Würtemberg), skrifver han i sin tryckta reseberättelse, »ansågs för så ändamålsenligt, att för icke lång tid tillbaka en dylik anstalt, med stora uppoffringar å statens sida, vidtogs för det katolska prästerskapets bildning.» Biblioteket har naturligtvis äfven här dragit honom till sig; här fann han också såsom bibliotekarie en ganska märkvärdig personlighet, den bekante swedenborgaren och Swedenborgsutgifvaren Immanuel Tafel. Aftonen tillbragte han äfven hos denne; de ha säkerligen öfverenskommit om litterär bytesförbindelse för sina biblioteks räkning — kanske också för egen — ty R. antecknar till sist under den 4:de sept.: »löften till Tafel enligt promemoria». Om biblioteket, där Tafel var herre, skrifver han, måhända något spetsigt: »Mera förnuft i uppställningen af detta än jag väntat». Andra kända personligheter, som han här besökt, voro den ryktbare teologen Baur och den

utmärkte skalden Uhland. Han hade önskat att äfven träffa en annan, men denne, Gendin, var ej hemma. Från Tübingen återvände R. till Stuttgart, där han åter uppsökte Menzel och Schwab. Efter en afton med »champagne och fröjd», som det synes, i dessa vänners sällskap, har han på natten anträdt resan till Heidelberg. Ludwigsburg och Heilbronn syntes i månskenet. Här och hvar framträdde i halfdunklet en gammal kyrka eller ett torn. I Heidelberg fann han den 6:te sept. Dittenberger mycket förbindlig: i afseende på seminarier och dylikt hänvisade han till en af honom utgifven skrift. Den bekante renrationalistiske teologen Paulus var trots sina fler än 70 år rask och liflig, på det hela »sig lik». Han har tydligen varit mycket vänlig mot den resande svensken; medan »den gamle Paulus förde», beság denne slottet och de grandiosa ruinerna, som han fann förtrollande. Om aftonen var han i museum med Dittenberger, Eberling och tvänne präster. Alla dessa, tillägger han, voro missnöjda med konsistoriella prof och seminarier. Intressant är karaktäristiken af några andra framstående män i det dåtida Heidelberg. Umbreit var fin, utvärtes bildad, mycket välvillig; Daub, den bekante spekulative teologen ur Hegels skola, rättfram, monoton, absolut, dock ej oangenäm. Bähr på biblioteket, till utseendet som Lindblom, var full af eld och välvilja. En biblioteksman intressera kanske hans observationer på detta bibliotek: »Catalogsbladen häftade på de fasta bladen, numren blott påklistrade böckerna, hyllorna i en enda salong, vinkelräta mot fönsterväggarne, temligen tätt tillsamman. Disputationerna i stora fack, och sedan alphabetiskt efter Præsides.» Nästa station på resan var Frankfurt. Under färden dit har han fröjdats vid anblicken af borgruiner, mogna drufvor och Darmstadt, som glänste i solen. Månen hade gått upp, när han såg Frankfurterbryggan och Main och sökte finna ett »quarter», hvilket icke var lätt; slutligen blef han upptagen i *zum grünen Baum,* där han dock icke fann sig riktigt väl. Följande dag har han besökt bokantikvaren Bähr och dr. Böhmer, säkerligen den bekante historikern. Först dagen efter for han härifrån; då hade han gjort handel hos Wimpfen et Goldschmidt och sett Römerberg, Barfüsslerkirche och domkyrkan.

Från Wiesbaden, dit han kommit samma dag, fortsatte han den följande, som var den 10 september, till Coblenz. Färden gick öfver Taunus. Han var i högtidsstämning den dagen. Den kom icke så mycket af det omväxlande sceneriet som af tanken på honom själf. Ty den 10:de var hans födelsedag.[1] »Taunus bestiges i godt väder och med godt lynne, *zumal mit Andacht an*[2] *dem Geburtstage.* Minnen, förhoppningar, önskningar.» Han fyllde nu 40 år. Sedan han öfver natten hvilat i Coblenz, fortsatte han på Rhen ned till Mainz. »Köld och regn betaga icke resan dess skönheter.» Den 12:te kom han med Rhen åter uppåt, till Bonn: hans stämning synes icke hafva blifvit förstörd af ett dåligt qvarter i Mainz. I Bonn har han träffat Bischoff, Chr. Gendin, Claussen, Augusti, Nitzsch, Bleek, och — hvad som icke var minst värdefullt — Ernst Moritz Arndt och hans fru. Den 13:de hade han en angenäm afton hos Bleek. Den 14:de var han med Claussen på biblioteket. Här gjordes öfverenskommelse med Bernd och gafs löfte till honom angående heraldica. Själfva universitetsbyggnaden, där ännu icke allt synes hafva varit färdigt, fängslade också hans intresse. Vid middagstiden for han landvägen till Köln. Det säger sig självt, att han besett dômen; han talar äfven om utsikten från dess torn, men han har icke glömt andra stora kyrkliga sevärdheter här; hvarken St. Maria im Capitol med dess crypta, eller St. Peter med taflan af Rubens, föreställande Petri korsfästelse, eller St. Gereon med all dess prakt och dess crypta. Ja, han har äfven intresserat sig för »huset, där Rubens var född och Maria Medicis dödde.» På natten for han till Cassel. »Natten var kall, men månljus och fager. Sömn hindrade dock allt beseende af landet. Mot morgonen mötte den vaknande ett skönt land, Westfalen, som räckte hela dagen. Ruhr följde nästan hela vägen, icke stor, men täck, flytande till Rhen och äfven därigenom angenäm. Sällskapet däremot var medelmåttigt eller dåligt.» Resan fortsattes äfven hela den följande natten, men förmiddagen den 16:de stannade han i Cassel, »där solskenet gaf det hela den fagraste skepnad», för att dock redan på eftermiddagen fort-

[1] R. var född i Malmö den 10 sept. 1795.

[2] I hdskr. auf.

sätta till Göttingen. Hit kom han efter en härlig resa, som gick förbi Münden, »ett litet paradis», om aftonen. Lücke var borta, när han följande dagen sökte honom, men Gieseler var hemma och vänlig; visade *tridentina*. Müller, Rettberg, med hvilka han samtalade om kyrkohistorien, Jacob och Wilhelm Grimm blefvo ytterligare bekantskaper. Hvad examensväsendet beträffar, längtade man i Hannover enligt Gieselers och Rettbergs utsago efter fakultetsexamen. På biblioteket, som visades honom följande dag af Grimm, fann han massor af böcker, dock lätt och luftigt uppställda och ordnade. Imponerat på honom har äfven den immensa nominalkatalogen och den påbörjade realkatalogen, »hvaraf omkring 40 band in folio utgöra Hist[oria] Lit[terarum], Grekiska och Latinska classikerna.» Med Dieterich och Ruprecht har han gjort bokaffär och förhandlat åtminstone med van den Hoeck. Under en promenad med Gieseler utåt fälten och bergen har han träffat dr. Recke, då de tillsammans afhandlat politica. Att äfven aftonen varit intressant, kan man sluta af följande hastigt framkastade bilder: »Gieselers hus om aftonen. — Hofrådssupén hos bröderna Grimm. Hugo (säkerligen den berömde juristen). Bencke. Göschen. Eichhorn. Bergmann. Båda bröderna Grimm. Müller. Fientlighet mot Menzel et Comp. Fin anrättning.»

Den 19:de for R. till Hannover, där han fick öfvervara en eldsvåda och följande dag beság »slottet, några gator, det obetydliga Waterloomonumentet och det enkelt sköna Leibnitzmonumentet.» Dagen efter fortsatte han öfver Lüneburgerheden till Harburg och Hamburg. Här besökte han Schenck och Schwabe och gjorde med den senare strax en vandring genom staden. Denna har behagat honom; han talar om »Hamburgs herrlighet». Senare på dagen har han rest ut till Schwabes landtställe, där han träffade Heyse med fru och var med om en angenäm middag. På kvällen har han, som han säger, återfunnit Liljewalch, en af kamraterna från juni.

Utom skötandet af »bok- och klädesaffärer» har han den 22:dre hunnit besöka prof. Ullrich och Lappenberg, hvilken fått löfte om Schröders och Hildebrands afhandlingar om anglosachsiska mynt — några dagar senare lofvades honom

äfven Wallins Gothländska samlingar — och sedan med Schwabeska familjen göra en resa utåt landet till Altona, Klopstocks graf i Ottensen, och den präktiga utsiktspunkten Blankenese. En kostlig måltid och den skönaste afton ha förhöjt resans behag. Dagen afslutades med ett besök i teatern, där det gafs Schillers Räuber. Efter nya bokaffärer, som icke saknat sin vanskligheter — för den 23:dje talar han om bokaffärer utan framgång — efter sällskapande hos Schencks den 24:de, där han träffade »Uddenberg, Vilh. Meyer och Bager», tog han den 25:te farväl af Hamburg, närmast af den Schwabeska familjen. Innan han afreste på natten, såg han dock »Faust, 4 akter». I Kiel besökte han Köster och Eckermann, och synes ha funnit mycket behag i den senares familj. Men vistelsen här fick icke blifva lång, ångfartyget väntade och han afreste samma dag. På fartyget voro åtskilliga förnäma: Nicolay, Wheaton, Buchholz, men mest synes han här hafva sällskapat med en superintendent Schwarz. Efter någon sjösjuka var han i Köpenhamn på aftonen den 27:de och efter några bestyr här den 30:de åter i Sverige.

Resan hade gifvit honom mycket, men den hade också bragt honom i förbindelser, som det kostade åtskilligt bestyr att inlösa. Han talar icke sällan om sina löften; huru mycket han stundom fått lofva, ses af en anteckning från besöket i Halle: »Löften: till Ullman om Thom:s (säkerl. Thomanders) afhandl., till Thilo om d:o Synesius, till Niemeyer om Scholastica, till Gesenius om Acreliana, till Krehl om Tegnér—Bildt, till Illgen om afhandlingar, till Goldhorn om Gustaf Adolf.»

Till Tegnér före resan.

I.

Hr Biskopen[1] är säkert så glad åt Stockholm och åt conferencerna med de såkallade Högmögende derstädes, att hr biskopen med välbehag anser min ödmjuka begäran att hos dessa Högmögende för mig utverka en nåd. Förhållandet är i korthet följande. Min håg att göra ett besök i Tyskland,

[1] R. skrifver genomgående Hr Biskopen med stora initialer.

och ett icke alltför flygtigt besök, är mera liflig än någonsin. hr biskopen kan så mycket mindre undra deröfver, som hr biskopen sjelf understödt densamma. Men jag har inga medel till en sådan resa och ringa utsigter att bekomma sådana. Ett slags plan till penningars anskaffande har jag visserligen uppgjort, men jag fruktar att den är alltför phantastisk. Den må dock nu vara hurudan den vill, utförligt har jag derom skrifvit till Hartmansdorff, Tannström och Faxe. För att icke för 4:de gången repetera detsamma, tager jag mig friheten att hänvisa till den sistnämdes bref. Vågar jag bedja hr biskopen att med honom conferera och i fall icke hr biskopen finner mitt påfund allt för vanvettigt och »himmelåtsträfvande», understödja detsamma. Om Faxes välvilliga medverkan gör jag mig försäkrad; men hr biskopen kan mera derb und ungeziert än Faxe säga vederbörande hvad som är rätt och skäligt, och det är just detta som jag önskade hr biskopen ynnestfullt för mig ville göra. Får jag af hr biskopen hos Hartmansdorff ett godt Skudsmaal, så torde saken kunna lyckas. I detta fall kommer jag än en gång att falla hr biskopen besvärlig, nemligen med begäran om bref till en eller annan af hr biskopens bekanta i Tyskland och särskilt till Steffens. Jag ville skrifva mycket mer om mina funderingar, men är dels uttröttad af annat skrifveri och dels rädd att falla hr biskopen till last med för lång epistel. Med förnyad bön att min reselust måtte af hr biskopen blifva behjertad innesluter jag mig i hr biskopens bevågenhet.

Vördsammast och tillgifnast

H. Reuterdahl.

Lund d. 29 juni 1834.

II.

För ett års tid sedan meddelade jag Hr Biskopen, till följd af hr biskopens anmodan, underrättelse om beloppet af de insatser i Onsjö härads prestenkecassa, som för hr biskopen återstode såsom obetalta. Då jag för några dagar sedan af en händelse råkade en af delägarne, fick jag höra dels att hr biskopens contingent ännu icke blifvit erlagd och dels att

man vid sist hållna möte beslutat att såvida icke afgifterna inflöto inom årets slut, man icke längre kunde anse hr biskopen såsom delägare i cassan. Härom har jag trott mig böra underrätta hr biskopen för det fall att icke hr biskopen på annat sätt fått del af beslutet. Det resterande lär uppgå till den summa som medföljande P. M. utvisar.

Från Lund har jag intet märkeligt att berätta. Den gamla smutsen — på gatorna och annorstädes — har icke mycket förminskats. Några enskilta sträfva så godt de kunna; det hela är dödt som tillförene. Hr biskopens närmare bekanta må väl. I biskopshuset fäjas till mottagande af Paterfamilias. Bolmeers äro dystra och betungade.

Icke heller in litteris vet jag något eftertänkligt att omnämna. Gleerup har erhållit ett nytt häfte af Urania, i hvilket hr biskopens porträtt finnes. Hr biskopen har kanske redan sett detsamma. Det är gjordt efter det Röhlska, men yngre och vackrare. Jag ser huru många tyska damer som dervid skola förälska sig i hr biskopen. — Också ett nytt häfte af Tiecks Novellenkranz har hitkommit. Allerliebst.

Jag arbetar att få min theologiska encyklopedi färdig i vinter. Om några veckor hoppas jag kunna begynna tryckningen. När den är fulländad, önskar jag komma ut. Må man blott bestå mig något! För det öfriga får jag sätta mig i skuld. Resan vill jag icke göra allför kort.

Frid och helsa vare med hr biskopen! Inneslut i gammal vänskap hr biskopens

tillgifne

H. Reuterdahl.

Lund d. 21 nov. 1834.

III.

Då jag förut fallit Hr Biskopen besvärlig med mina resplaner, kan jag icke underlåta berätta hr biskopen, att jag i år har bättre utsigter att få dem verkställda än tillförene. Hartmansdorff har, jag vet icke af hvilka medel, skaffat mig 700 rd b:o. Från annat håll hoppas jag att erhålla 300. Sjelf kan jag tillägga något och som jag hoppas begifva mig åstad med 2000 rd. rgs. Denna summa säger man skall vara till-

räcklig för en med sparsamhet företagen resa till Berlin, Dresden, Breslau, Prag, Wien, München, Stuttgart, Heidelberg, Frankfurt, Cöln, Cassel, Göttingen, Hamburg och Köpenhamn. Jag skall försöka, och åtminstone icke låta sparsamheten fela. Dagarne efter midsommar vill jag tåga ut. Så godt jag kan, gör jag mina förberedelser, att resan må kunna blifva mig både angenäm och nyttig. Jag lofvar mig deraf troligen mera än jag finner. Till två män, med hvilka hr biskopen är eller varit i beröring, vill jag gärna hafva tillträde, Steffens i Berlin och Schubert i München. Då hr biskopen personligen och nära känner den förstnämde, tvekar jag icke att bedja hr biskopen om ett par rader till honom. Skulle hr biskopen äfven på grund af Schuberts förra artighet mot hr biskopen vilja införa mig hos honom, så blefve jag derföre mycken tack skyldig. — Det kunde ock mycket intressera mig att se Schleiermachers familj. Därtill skulle jag lättast kunna komma genom presten Jonas, hvarföre ock ett bref till denne från hr biskopen skulle vara mig mycket kärt. Om jag icke minnes orätt, berättade mig hr biskopen, att hr biskopen gjort hans bekantskap. Jag ber om ursäkt att jag med detta allt kommer till besvär. Har hr biskopen någon annan god anvisning att gifva mig, så är jag viss, att hr biskopen äfven oombedd lemnar densamma. Det förstås af sig sjelf, att om hr biskopen har någon önskan, som jag under resan kan uppfylla, hr biskopen har blott att befalla. Agardh gaf oss vid sin hemkomst ock hopp att hr biskopen vid midsommarstiden skulle vilja besöka Lund. Blir detta af, så behöfver jag naturligtvis icke brefven, förr än hr biskopen kommer. I annat fall är väl hr biskopen så god och skickar dem före den uppgifna tiden.

Att hr biskopens enkecasseaffärer för de sist förflutna åren äro besörjda, känner hr biskopen redan. För framtiden skola de på sätt som hr biskopen föreskrifvit arrangeras.

Hr biskopens vänner här må väl och glädja sig mycket åt den förhoppningen att oförtöfvadt få se hr biskopen.

Omfatta alltid med gammal ynnest

hr biskopens hjertligt tillgifne

H. Reuterdahl.

Lund d. 22 maj 1835.

Mayerhoff till Tegnér.

Euer Hochwürden.

Nehme ich mir die Freiheit ein Exemplar meiner Uebersetzung Ihrer poetischen Werke, so weit sie gerade erschienen ist, mit einer so günstigen Gelegenheit mitzusenden. Der Herr Prof. Dr. Reuterdahl, dessen freien wissenschaftlichen Bestrebungen in einer dabei christlichen Richtung mich besonders anziehen, erbot sich meine schwachen Versuche, Ihre Meisterwerke zu übersetzen, Ihnen vorzulegen; doch bedauere ich sehr, nicht sogleich auch die Frithiofssage, die erst in einigen Wochen im Drucke beendigt sein müsste, mit so sicherer Gelegenheit mitsenden zu können. Herzlichen Dank bin ich, wie mancher Unbekannte, Ihnen schuldig für so viele angenehme Stunden, und stehe nicht an auch diejenigen in meinem Briefe mitdanken zu lassen, die mit mir unter meinem Bekannten sich Ihrer Dichtungen erfreuten, nicht aber selbst diesen (sc. Dank) auszusprechen im Stande sind. Möchte doch bald Ihr in Deutschland sehnlichst erwartetes neues Werk erscheinen! Es wird neue Gruben des Dankes eröffnen.

Es empfiehlt sich Ihrer Gewogenheit

Mayerhoff
Lehrer der Theologie an der Univ. in Berlin[1]

Berlin d. 22:ten Juli 1835.

Till Thomander från Berlin.

Berlin Tisdag (d. 14.)

Jag lefver rätt angenäma dagar i Berlin och dertill för godt pris. Det är icke farligare än att du när som helst med

[1] I samlingen bref till Tegnér i Lunds universitetsbibliotek förekommer ett bref från Mayerhoff af den 10 april 1837, däri han anmäler öfversändandet af andra bandet af sin öfversättning af Tegnérs dikter och tackar för det mottagande, som han med ressällskap rönt vid ett personligt besök i Växjö. Ur teologisk synpunkt intresserar hvad han här till slut skrifver: *Ihre treffliche Recension der schwedisch-theologischen Literatur hat mich Sie als frei gesinnten Theologen kennen gelehrt, nach dem Geiste Schleiermachers:* möge die Literatur in jenem Geiste des Coryphaeen und in dem ihres Beurtheilers in Schweden gedeihen, so wird die Hochachtung, die Ihnen im so hohen Grade zu Theil ward, sich noch erweitern und zu dem Grade gedeiren, in welchem für Sie denkt und lebt *Mayerhoff.*

hustru och barn kan här tillbringa en månad. Resan hit kostade inalles något öfver 40 rd. b:o, vistandet här gäller omkring 2 rd. b:o om dagen, spektakeldagar undantagna, då 1 1/3 rd. b:o derutöfver erfordras. För 100 à 120 rd. b:o kan du hafva en elegant garderobe. Uträkningen är sålunda snart gjord och du kan när som helst beställa dig plats på ångfartyget.

Med flere af Berlins notabiliteter är jag bekant. Den vackraste personligheten jag ännu sett är Marheinekes;[1] en temligen stor man, med glesa, ljusa lockar, ljust, rödlätt ansigte, vackra blå ögon, mildt, men något melancholiskt och förtryckt väsende, lugn och ädel i tal och åtbörder. Ett slags motsats till honom är Steffens, hänförande och hänförd, ojemn, blixtrande, dock kanske i grunden bättre och ädlare än M. Också Steffens' utseende är mycket nobelt. Båda hatas af de historiske, och först för få dagar sedan fick den sistnämde en plats i Vetenskapsacademien. Marheineke är der icke och Hegel var der icke, oaktadt academien har en philologisk-philosophisk class. Häraf och af mycket annat, som uppenbarar sig i samtalen, visar sig, att det i Berlin går till som hos oss. Afund, förtal, enskilt intresse o. m. d. fördölja sig alldeles icke och jag har mer än en gång trott mig vara i sällskap med Lundenses. Den nye hegelske professorn Gabler skall vara en mycket obetydlig man; vännerna skaka hufvudet, då hans namn förekommer, och ovännerna grina. Det bästa af Twesten äro hans föreläsningar, rena, klara, logiskt-skarpa, mycket lifliga och innehållsfulla; han läste på en timma mera än en Lundensis på en hel termin. Sjelf är han en kort, corpulent, något låghalt, temligen otreflig figur med hundansikte och hundöron och en stor portion cynism i väsendet. I cynism kan dock ingen öfverträffa Neander. Han ser ut som den lumpigaste[2] skomakare, går öfver gatorna i en blågrå linrock, sådan som våra dammrockar, eller ock i en utsliten ullrock, föres dervid af en gammal syster, hufvudet längre än han själf, och behöfver denna ledning, då han aldrig vet,

---

[1] R. skrifver Marheine*cke*.

[2] Så står det tydligt skrifvet.

hvar han är eller hvad han gör. Han har dock allmän aktning för sitt ädla, kärleksfulla väsen, sin stora lärdom och sin oskrymtade fromhet. Han är född jude och endast öfvertygelse har gjort honom till christen. Jag har hört 2 föreläsningar af honom, en exegetisk och en kyrkhistorisk, båda temligen lärda, men breda, tråkiga, liflösa, föredraget det aldra uslaste. Att han spottade lika ofta som Hellman[1] hostade lär komma af ett organiskt fel i munnen. Hengstenberg ser ut som en af våra förra seminarister, okammadt hår, en gammal oborstad brun rock, nedslagna ögon, spenslig och tunn figur. Jag har icke velat gå till honom för att icke störa honom i en uppsats angående Sveriges theologiska literatur, som han har under arbete för sin kyrktidning. En yngre man, Mayerhoff, författare till några kyrkhistoriska och exegetiska skrifter, råkar jag ofta. Han är född Schweitzare, nära bekant med De Wette, om hvilken han icke kan tala nog väl, har *Geist, Gemüth und frohen Sinn*. En annan ung man, Dr. Friedländer, Custos vid Bibliotheket, är min bästa hjälpreda. Han känner alla, intresserar sig för allt och verkar för allt. Det är ett slags Thomsen,[2] dock utan narraktighet: han är föga öfver 30 år gammal, dock för det mesta utarbetad och mycket *kränklich*. Klenze har infört mig i ett slags klubb, »Die Gezetzlosen», stiftad af Buttmann och Schleiermacher, och på dessas tid mycket fröjdefull, numera utan lif. Jag träffade dock der några intressanta personer, om hvilka mera muntligen. Gästfriheten i Berlin kan jag icke mycket berömma, men icke heller klandra. Jag har några gånger varit utbuden. Friedländer har infört mig i sina föräldrars hus, som är mycket elegant och tillika mycket trefligt. Vidare är jag bekant hos en bankier Bendemann, hvars son är en pelare i Düsseldorffska målarskolan, *al pari* med Cornelius, Schadow u. dgl., och har hemskickat målningar, de mest hänförande jag ännu sett. Steffens, som jag ett par gånger träffat (den ena i Vetenskapsacademiens offentliga session på Leibnitz' födelsedag), hotar med en bjudning, som dock ännu icke afhöres. Bibliothekaren Wilken, en gam-

[1] Sannolikt Håkan Hellman, docent i praktisk teologi i Lund † 1837.

[2] Jag förmodar att härmed syftas på dansken Christian Jürgensen Thomsen född 1788 död 1865, föreståndare för det oldnordiske museum.

mal älskvärd, fromsint, barnsligt fåfäng man, gör allt hvad han kan för att fägna mig. Han reser i morgon till Teplitz, der vi satt möte med hvarandra. Under hans frånvaro har han satt Friedländer och en prof. Droysen, philolog och skollärare. en ung, frisk, glad Hegelian, till mina ledsagare. Sålunda förtäres jag icke af ledsnad.

För bokköp har jag ännu föga uträttat. Jag har endast hört mig om och insamlat bulletiner. Här är mindre att göra än jag föreställt mig. Ett vackert anbud är mig gjordt, som jag dock ej kan antaga, hela det Schleiermacherska biblioteket för 7000 rd. b:o, rikt på patres, dogmatici, exegeter, philologica och philosophica. Den uppgifna summan är bouppteckningsvärdet, uppsatt af Wilken och enligt dennes försäkran mycket billigt. Jag har föreslagit att under hand få köpa ett och annat, men ännu icke kunnat få svar, då Fru Schleiermacher är i Carlsbad. Förr än detta svar kommer, har jag svårt att inlåta mig med andra. Det skulle vara mig en stor fröjd att få välja bland Schl:s efterlemnade goda. Jag tviflar dock, att det går, då fråga uppstått att inköpa hela samlingen såsom grundval för ett universitetsbibliothek. Schl:s svärson, en Dr. Lommatzsch, är underhandlare med mig. Före veckans slut skall allt vara afgjordt.

Jag har haft bref från Hartmansdorff med underrättelse om bibliotheksaffärens utgång, men jag vet ej, om jag får för egen räkning de föreslagna 300 b:o. Låt mig härom få ett ord med nästa. Billbergs bref erhöll jag i går och tackar derföre. Emilie, Billbergs m. fl. helsas. Särskilt kan Du anmäla min respect i Biskopshuset. När fru Winberg och hennes flickor återkomma, kan Du ock säga dem, att de ligga mig på hjertat. Berätta Palm, när du träffar honom, att hans slägting, Mag. Hagberg, sistl. fredag här inträffade, quarstadnar här en månad, går sedan till Dresden, Wien och Rom. — Mina contubernaler Lovén och Liljewalch skrifva förmodligen sjelfva till de sina; för ett fels skuld kan Du dock säga Gubben L., att allt står väl till. — I början af nästa vecka hoppas jag kunna resa till Halle och sedermera till Leipzig och Dresden. Räknar jag rätt, så kommer detta till Lund Fredagsafton. Vill någon skrifva om Söndagen, så kan det ställas till Leipzig,

med utsatt: poste restante. Skrifves icke förrän om Thorsdag (d. 23), må det gå till Dresden, också poste restante. Hvarthän sedermera, framdeles.

I afseende på Schleiermachers bibliotek har jag haft många funderingar för det fall att Kungen i Preussen icke köper det åt Berlinska universitetet. Bland annat har jag tänkt, att Theol. Fac. i Lund gemensamt med universitetsbiblioteket skulle kunna köpa det. Goda betalningsvilkor tror jag man skulle kunna erhålla och sålunda med någon enskilt ansträngning kunna åstadkomma den hedrande bedriften. Tala preliminärt derom med Ahlman. Jag skrifver ytterligare, när jag vet något mera, och om jag finner någon möjlighet i affären, ställer jag dig och Lommatzsch i correspondens med hvarandra, till dess jag återkommer till Lund.

Några spectakler har jag sett, utan synnerlig uppbyggelse, Preciosa, Don Juan, Fidelio. Dramat är nästan försvunnet. Operor och Balletter äro allt. Seydelmann kunde här näppeligen spela af brist på medspelande. I går gafs dock af nödfall — ett par sångare hade sjuknat — och i tomt hus Köpmannen af Venedig, medelmåttigt eller snarare dåligt; och likväl kunde det ej misshaga. Decorationer och sceneri det förträffligaste. Musiken prisas af alla; Spontani för den an, kallas af alla musikens *Marschall Vorwärts*. Hädanefter beger jag det skräpet.

Säg mig en gång, hur det går med Nilssons pastoratafärer, botaniska professionen, Wieselgrens funderingar på Upsala m. m. Jag trodde knapt, att jag så skulle längta efter bref och tidningar från Lund, som jag verkligen gör det. Gud med Er! *H. R.*

I marginalen:

Skulle från Biskopen[1] hafva sports något om min tandvärk, så kan du berätta dem, som deröfver ängslas, att den är borta. Jag är mera frisk och rörlig än i Lund. — På theologica och scholastica här har jag någorlunda god reda. Derom när vi träffas. Många helsningar till farbror Martin[2]

[1] Tydligen har ett bref förut afgått till biskop Faxe.

[2] Prof. th. Martin Erik Ahlman † 1844.

och brodern Bened. Jacobi.[1] — Mina bref är du kanske så god och bryter, dervid besörjande det nödvändiga.

Allt är ännu fullt af Schleiermachers lof. Man erkänner, att han var full af väld mot Hegel, ensidig och tyrannisk i Vetenskapsacademien, grym mot de beskedligt svaga och någon gång mycket orättfärdig äfven mot de bästa, och dock vördar och tillbeder man honom. Med den gamle Friedländer besökte jag förliden afton hans graf. Vi kände blott vägen till kyrkogården, men fingo kunskap om grafven af några pojkar, som lekte i granskapet. En hvar af dem var dermed bekant. Då vi hemkommo, gaf mig Friedländers Fru ett tal (i mscr.), som Schl. hållit vid sin enda sons graf, lugnt, klart, utan tecken till ömt pjunk eller affecterad känsla, en stor märkvärdighet i sitt slag. Om jag kan, skickar jag Schl:s bust (modellerad af Rauch; goda exempl. i gips kosta 6 à 8 thl:r) till Lund.

Det Hegelianska riket är söndradt. Några heta *die Guten, die Wohlgesinnten* och erkänna Marheineke som hufvudman. Andra kallas *die Lüderlichen* och stå under Varnhagen v. Ense och Mundt. Den senare är allmänt afskydd och föraktad för sin kötslighet i tanke och lefverne. Steffens, p. t. rektor, fann sig nödsakad att inhibera en disputats af honom, för det att den philosopherade öfver sättet för Christi aflelse. Han kunde icke blifva Docens; *doch wird er in einigen Jahren Professor seyn, durch Varnhagen u. den Hof,*[2] sade mig förliden Lademann.

[1] Prof. th. Bengt Jacobsson Bergqvist, prof. 1833 † 1847.

[2] Theodor Mundt, som väl här åsyftas, känd som skönlitterär författare, blef verkligen professor (i litteraturhistoria) först år 1848 i Breslau, sedan år 1850 i Berlin.

J. Sjöholm.

Underrättelser.

Af anslaget till understödjandet af lärda verk har K. M:t den 31 dec. 1906 funnit godt att till utbetalning af Kungl. statskontoret i behörig ordning anvisa 1,200 kronor »åt professorn vid universitetet i Uppsala H. LUNDSTRÖM för fortsatt utgifvande under år 1907 af '*Kyrkohistorisk Årsskrift*', med skyldighet för Lundström att af tidskriften för samma år afgiftsfritt aflämna 75 exemplar till universitetsbiblioteket i Uppsala och 25 exemplar till universitetsbiblioteket i Lund».

— I skrifvelse af den 14 december 1906 hade Teologiska Fakulteten i Uppsala hos Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-akademien hemställt, huruvida Akademien skulle vilja utan kostnad för fakulteten förordna kompetent person att minst en gång under hvarje läsår genom ett nödigt mindre antal föreläsningar lämna de teologie studerandena en elementär orientation i fråga om kyrkliga minnesmärken och kyrklig konst.

Med anledning häraf har Akademien i skrifvelse till Fakulteten af den 5 februari 1907 meddelat, att Akademien, som anser en dylik orientation böra kunna blifva af stor betydelse särskildt för vården af de kyrkliga minnesmärken, som ännu förvaras i våra kyrkor, bifallit den af Teologiska Fakulteten gjorda hemställan samt uppdragit åt sin e. o. amanuens OTTO JANSE att under vårterminen 1907 efter öfverenskommelse med Teologiska Fakulteten hålla de önskade föreläsningarna.

Måndagen den 15:de april började ock amanuensen Janse sina orienterande föreläsningar öfver kyrkobyggnadskonstens utveckling i Sverige, och synas dessa, af ypperliga skioptikonbilder belysta föreläsningar hafva omfattats med stort intresse från de studerandes sida. I sammanhang härmed må nämnas, att på initiativ af innehafvaren af professorsämbetet i kyrkohistoria redan för några år sedan ett försök i liknande riktning blifvit gjordt i Uppsala. De konsthistoriska

föreläsningar för teol. studerande, som då höllos af docenten Aug. Hahr, kunde af lätt insedda skäl dock icke blifva för de teologie studerandena kostnadsfria, såsom förhållandet är med amanuensen Janses.

— *Ett kyrkohistoriskt museum i Uppsala domkyrka.* Uppsala domkapitel är betänkt på att för bättre konservering och utställning af en värdefull samling domkyrkan tillhöriga äldre kåpor, mässhakar m. fl. textila föremål, som för närvarande förvaras i skåp på orgelläktaren, anordna en annan lokal inom kyrkan. Härvid har närmast påtänkts den af ålder s. k. klädkammaren, belägen öfver sakristian intill norra tvärskeppsarmen, jämte ett par rum, som ligga öfver den s. k. silfverkammaren.

Sedan domkapitlet anmodat arkitekten AGI LINDEGREN att undersöka, huruvida de sålunda påtänkta rummen kunna genom en sammanbindningsgång öfver en i norra tvärskeppsarmen befintlig läktare förenas till en sammanhängande lokal och anses för det ifrågavarande ändamålet lämpliga, samt yttrande och förslag från hr LINDEGREN inkommit, har domkapitlet vändt sig till Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien med förfrågan, huruvida från akademiens sida något är att erinra mot detta förslags genomförande.

Detta förslag har efter vederbörande myndigheters utlåtanden blifvit af K. M:t gilladt och stadfästadt. Uppsala domkapitel har tillsatt en kommitté för sakens realiserande. Kommitténs medlemmar äro domkyrkosysslomannen N. J. SÖDERBERG, professor H. LUNDSTRÖM och föreståndarinnan för textilatelieren Licium i Stockholm AGNES BRANTING, hvilka fått i uppdrag att vidtaga nödiga åtgärder för lokalens apterande för ändamålet och de textila föremålens uppsättande därstädes.

Härmed är måhända begynnelsen gjord till realiserandet af vissa planer, som nuvarande innehafvaren af professorsämbetet i kyrkohistoria vid Uppsala universitet allt ifrån sitt tillträde af professuren hyst angående upprättandet af ett *kyrkligt* eller *kyrkohistoriskt museum,* närmast till de teologie studerandes gagn. Vid åtskilliga utländska universitet finnas sådana samlingar eller museer, och lära de hafva visat sig ägnade

att i hög grad befordra studiet af kyrkans, namneligen den kyrkliga konstens och kultens historia.

— Från Berlin skrefs till svenska tidningar d. 6 sept. 1906: Det är nu två hundra år sedan Karl XII efter det han den 1 sept. 1706 i spetsen för sin här ryckt in på tyskt område, i Krummenelse utfärdade sin ryktbara proklamation, hvari alla tyskar utlofvades fullkomlig säkerhet till lif och egendom, om de blott förhölle sig lugna i sina hem och icke nekade att mot betalning lämna födoämnen till den svenska härens underhåll. Det märkligaste var; att denna förordning till punkt och pricka hölls, och att svenskarne; som till en början orsakade den gränslösaste förfäran i landet, till sist blefvo så afhållna, att de åtminstone af de lägre folkklasserna betraktades som kära gäster. Den goda tanken om svenskarne har fortlefvat i århundraden i Sachsen, och några ifriga protestanter hade, som förut meddelats, ämnat redan i år fira den svenske konungens minne med en fest i Altranstädt, i slutet af denna månad. Planen har emellertid mött kritik från vissa håll, i det man framhäft, att Karl XII:s inträngande i Tyskland och fredsslutet i Altranstädt måste betraktas som en förödmjukelse för detta land. Därför har man beslutat att uppskjuta minnesfesten till den 2 sept. nästkommande år, och då fira tvåhundra-årsjubiléet af konventionen i Altranstädt, som afslöts den 22 aug. 1707 — gamla stilen. Samtidigt kommer den svenska minnesstenen öfver Karl XII att aftäckas. Ägaren af Altranstädts slott grefve Hohenthal har uttalat vissa betänkligheter mot det första förslaget, att uppsätta en minnestafla mellan fönstren utanför fredsrummet, enär dessa nu vetta mot en uthusgård, och föreslagit, att i stället skulle taflan uppsättas i hallen. Svenskar, som besökt Altranstädt, och senast amanuensen i riksarkivet d:r H. BRULIN, hafva dock funnit, att hallen är för mörk och obetydlig för att vara en värdig plats åt ett minnesmärke, och i stället har man från svenskt håll föreslagit, att ett fristående monument skulle uppsättas på slottets borggård, som är mycket stämningsfull och har vacker utsikt öfver en trädgård m. m. Arkitekten AGI LINDEGREN har gjort ett utkast till ett sådant fristående monument, men tillika förklarat, att det blir mycket dyrare än en väggtafla.

Den sedan i våras pågående insamlingen synes icke hittills ha lämnat ett så godt resultat, att penningarne räcka till ett fristående monument — till slutet af augusti hade till bibliotekarien B. LUNDSTEDT, Stockholm, inskickats 1,690 kr. — men med hjälp af några svenska mecenater torde väl summan lätt kunna fördubblas. Det gäller att visa, att Sverige ärar minnet af den konung, som fulländade Gustaf Adolfs stora verk, samvetsfrihetens befästande i Europa.

— Af *konung Gustaf den förstes registratur,* utgifvet af riksarkivet genom JOH. AX. ALMQUIST har Bd XXIV, omfattande åren 1553 och 1554, nyligen utkommit. Bland kyrkohistoriskt intressanta skrifvelser må nämnas de visserligen äfven förut tryckta brefven af den 4 april och 24 dec. 1554. Det förstnämnda är ställdt till herr Nils Knutsson, ordinarius i Växiö, angående tillståndet i hans stift och om utestängandet af onda inflytelser från Danmark vare sig genom de där verksamma vederdöparne eller genom därifrån inflyttade prästmän; det andra är utfärdadt till ärkebiskop Laurentius Petri angående förhållandet mellan K. M:t och mäster Olaus Petri samt om dennes krönika, af hvilken de exemplar, som kunde påträffas, borde till K. M:t insändas. Äfven konungens friska svar af den 8 aug. 1554 på biskop Olaus Magni (Svinfots) skrifvelse till konungen genomläser man med så mycket större tillfredsställelse, som det uppenbarligen är utgifvet med den största omsorg. Hvar man slår i den dryga volymen, erhåller man för öfrigt samma intryck af noggrannhet och pålitlighet i fråga om textrecensionen m. m. Ett förträffligt register ökar i hög grad bokens användbarhet.

— Med det under afslutning varande tionde bandet kommer Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-akademiens Månadsblad att upphöra. Samtidigt upphör äfven Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Meddelanden från Akademien komma hädanefter att offentliggöras i tidskriften *Fornvännen,* som äfven är nyssnämnda förenings organ och i förbigående omnämndes i Årsskriftens 7:de årg. s. 274. Den nya tidskriften, som redigeras af d:r Emil Ekhoff och ter sig lika gediget och intressant till innehållet som smakfullt med hänsyn till det yttre framträdandet, är afsedd att ut-

komma med ett häfte i kvartalet samt ett bihangshäfte årligen. Riksantikvariens årsberättelse samt meddelanden från Akademiens och dess förvaltningsutskotts sammanträden upptagas i bihangshäftet, medan i kvartalshäftena komma att inflyta illustrerade uppsatser och öfversikter rörande under året utförda arkeologiska gräfningar och undersökningar, nyutkommen litteratur m. m.

— L. Weibulls i föregående årg. s. 269 omnämnda afhandling om *ärkebiskop Birgers gudstjänststiftelse i kryptkyrkan i Lund* förtjänar ett något utförligare omnämnande. Det hvilar — såsom förf. framhåller — icke så litet af tragik öfver denna storartade stiftelse — den sista medeltida i Skåne af detta slag — samt öfver den prelat, vid hvilkens namn hon är knuten. Till evig tid, dag för dag i året skola, enligt den af Arcimboldi bekräftade stiftelseurkunden, jungfru Marias tider och vigilier hållas i kryptan. Så snart det ringts samman till kanikernas ottesång uppe i kyrkan, skall klockaren, som äfven får sin lott i jordagodset, låsa upp dörrarne till kryptan och till kapellet samt tända ljusen därnere. På ottesången i högkoret följer så ottesången i kryptan. *Ave stella matutina* ljuder i dagbräckningen, suffragier sjungas och på *Ave Maria* följa vigilier »eller ock — heter det — strax efter mässan eller ock strax efter aftonsången, som dem bäst bekvämligast vara kan». I helg och söcken skola dessa vigilier sjungas med nio lektier liksom uppe i högkoret och med tre kollekter. Men när kollekterna äro slut, skall det sjungas prim, ters, sext och non; därefter hålles mässan med fem kollekter dagligen. Dessa kollekter äro liksom allt annat, som läses eller sjunges, noggrant angifna i stiftelseurkunden — två veckor i sträck hållas de olika, därefter begynnes igen på de samma »och så sedan vecka efter vecka året igenom, och så sedan år efter år, det ena efter det andra till evig tid». Men icke ens det flitigaste mässläsande eller vigilie-sjungande förmådde hejda reformationens väldiga frihetsvåg. Trots den stora både omtanke och frikostighet, hvarmedels ärkebiskop Birger sökte trygga sin stiftelses bestånd »till evig tid» — de 76 gårdar på den skånska landsbygden och 6 i stad, som Birger skänkte

för detta ändamål representera i våra dagar utomordentliga värden -- egde hon ej fortvaro ens tjugo år efter Birgers död.

— Ett stort och berättigadt uppseende väckte H. Zimmers år 1901 offentliggjorda verk *Pelagius in Irland*, särskildt till följd af den här meddelade upptäckten af en gammal handskrift från forna biblioteket i klostret S:t Gallen. Det märkliga med detta manuskript var, att det erbjöd Pelagius' kommentar till Pauli bref i mycket ursprungligare gestalt, än man förut ägde i den s. k. pseudo-Hieronymus. Hur' värdefull än denna upptäckt var, så vågade dock icke ens Zimmer att göra gällande, att S:t-Gallen-manuskriptet innehölle Pelagius' kommentar i dess autentiska ordalydelse. Många tecken funnos nämligen därtill, att vi äfven här hade att göra med en bearbetning af det ursprungliga verket. — Nu kommer det öfverraskande meddelandet, att Pelagius kommentar dock blifvit bevarad i sin ursprungliga form eller originalaffattning i ett manuskript, som numera tillhör det storhertigliga biblioteket i Karlsruhe. Hedern af denna upptäckt tillkommer en lärd skotte, professorn vid Mansfield College i Oxford, D:r Alexander Souter. Under sina omsorgsfulla förarbeten till en ny upplaga af kommentaren i fråga, har han underkastat alla kända handskrifter till Pseudo-Hieronymus en systematisk undersökning. Redan på denna väg hade han kommit ganska långt vid bestämmandet af det värde, som bör tillerkännas den s. k. *editio princeps* samt de olika handskrifternas närmare eller fjärmare samband med Pelagiuskommentarens ursprungliga text. Genom sin upptäckt af Karlsruhe-manuskriptet n:o CXIX, som ursprungligen tillhört det berömda klostret *Reichenau*, vanns ett ännu säkrare resultat. Detta manuskript, som förut gått och gällt för en »pseudo-Primasius», har nu inför den skicklige Oxforder-professorn afslöjat sig »som en ren Pelagius». Handskriften är nedskrifven senast vid midten 800-talet och grundar sig på en text, som af inre indicier är att förlägga till 400- eller 500-talen, sålunda helt nära tiden för kommentarens författande. Efter alla tecken att döma är den nyupptäckta texten fri från interpolationer och tack vare densamma kan man numera utan svårighet fatta en rad afvikande, hittills oförklarade textformer hos pseudo-Hieronymus och

pseudo-Primasius. Så anses mycket tala för, att det verkligen lyckats den brittiske forskaren att framdraga Pelagius' autentiska kommentar till de paulinska brefven. Slutomdömet gör man emellertid klokast att spara, till dess att Souter utgifvit sin bebådade edition. För sina hittills gjorda upptäckter på det ifrågavarande området har han redogjort i ett föredrag, som han höll den 12 dec. 1906 inför brittiska akademien och som nu föreligger tryckt under titeln: »*The Commentary of Pelagius on the Epistles of Poul, the Problem of its Restoration* (From the Proceedings of the British Academy, Vol. II) London, published for the British Academy by Henry Frowde. Oxford University Press. Amen Corner, E. C.

— En nyupptäckt skrift af *Irenæus* — se där hvad man nyligen fått höra om. Få fynd kunna vara mera ägnade att fylla den äkta kyrkohistorikern med glädje än en sådan upptäckt. Den skrift af den betydande kyrkofadern, om hvilken här är fråga, kände man förut endast till titeln: *εἰς ἐπίδειξυν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*. Detta arbete har nu påträffats i gammal armenisk öfversättning samt är utgifvet och försedt med tysk öfversättning af Lic. D:r Karapet Ter-Mĕkĕrttschian och Lic. D:r Erwand Ter-Minassiantz. Professor Harnack har tillfogat ett »efterord» och anmärkningar till denna intressanta skrift, som ingår i band 31,1 (Leipzig 1907) af serien *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*. — Om skriftens äkthet kan icke råda ringaste tvifvel. Mångfaldiga äro förbindelserna och likheterna med Irenæus' bekanta *ἔλεγχος*. Men det synes uppenbart, att dessa beröringar icke bero på medveten efterhärmning, utan förklaras snarare därigenom, att i de båda skrifterna en och samma personlighet talar till oss öfver samma sak.

— Palmsöndagen den 24 mars 1907 afled den äfven i vårt land högt aktade danske kyrkohistorikern FREDRIK NIELSEN. Han var född i Aalborg den 30 okt. 1846 blef student 1863, cand. theol. 1870, kateket vid Vor Frelsers Kirke i Köpenhamn 1873, professor i teologi med kyrkohistoria såsom hufvudfack efter Hammerich 1877. Teol. D:r 1879 med en afhandling om Tertulliani etik såsom specimen, biskop i sin

födelsestad Aalborg 1900, hvarifrån han år 1905 transporterades till Aarhus.

Ett ädelt lif är med Fredrik Nielsens bortgång lycktadt. Hans död beklagas ock enstämmigt af skilda riktningar i Danmark. Vältalare, slagfärdig debattör, liflig och underhållande stilist, duglig ämbetsman, vaken på »tidens tecken» och en arbetsmänniska som få, är det isynnerhet såsom kyrkopolitiker han kommer att saknas inom Danmarks offentliga lif. Ursprungligen grundtvigianskt sinnad, vardt han med åren allt mindre partiman, allt mer en kyrkans man med vidsynt blick. Vid de senare årens kyrkliga nydaningsarbete i Danmark intog han en autoritativ ställning.

Det har sagts, att Fredrik Nielsen efter Martensens bortgång utan tvifvel var den danska kyrkans mest betydande man.

Vidast känd är han emellertid såsom kyrkohistoriker. Såsom sådan intresserade han sig framför allt för »det högsta i historien» — det personliga. Han ägde ock en sällspordt lycklig förmåga af personkaraktäristik. Betecknande är i detta hänseende, att hans hufvudarbete »*Romerkirken i det 19:e Aarhundrede*» först och främst handlar om personer, delvis sådana som författaren själf känt.

Bland Fredrik Nielsens utgifna skrifter för öfrigt må här nämnas: *Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiens Historie*)1878), *Statskirke og Frikirke* (1883); *Haandbog i Kirkens Historie* (2 band 1885—92; 2:dra uppl. 1893—98) samt hans tyvärr icke fullbordade »*Kirkehistorie*» i två band (1900—06). Dessutom har han utgifvit en liten *Ledetraad i Kirkens Historie*, en *Lærebog i Verdenshistorien* för real- och flickskolor samt tillsammans med J. K. MADSEN och C. J. BRANDT redigerat »*Dansk Kirketidende*» 1873—1882. Slutligen har han ledt utgifvandet af den stora realencyklopedien: *Kirkeleksikon för Norden* (under åren 1897—1907 ha 48 häften utkommit), som utan tvifvel skulle hafva haft eller vinna ännu större betydelse för svensk kyrka och teologi och därmed för »Norden» än det i verkligheten äger, därest de svenska originalartiklarne fått behålla sin ursprungliga språkliga dräkt. Icke minst för afslutandet af detta i hvarje fall stort anlagda verk innebär

hufvudredaktörens och den flitige artikelförfattarens bortgång en ytterst kännbar förlust.

Såsom sakkunnig har Nielsen deltagit i tillsättandet af de kyrkohistoriska professurerna i Lund (1893), Kristiania (1897) och Uppsala (1898).

En djupt kristlig, fin, nobel och genombildad personlighet sådan som den bortgångne lämnar ett stort tomrum efter sig hos hvar och en, som fått lära känna honom och äger förmåga att uppskatta sådana egenskaper. »Och har man – skrifver en af hans svenska vänner — fått blicka in i hans varma, trofasta sinne, så känner man tillsammans med alla hans danska vänner, för att icke säga hela den danska kyrkan, den svidande smärtan öfver att han, mänskligt sedt, så allt för tidigt har tagits ifrån oss. Då är det en lycka, om man kan lyfta sig till hvad han själf lefde i och hvarmed han som få kunde trösta de djupast sörjande: 'Troens Gjensynsglæde'.»

— *»Det kongelige danske Videnskabernes Selskab»* i Köpenhamn hade såsom historisk prisuppgift för år 1905 uppställt följande ypperliga tes: *»Fra hvilke Folk har den ældste danske kirke mottaget Paavirkning med Hensyn till Ordningen af dens indre Styrelse, Lovene og det kirkelige Sprog, Formen for Gudstjenesten og Kirkeskikkene»?*

Enligt »Oversigt» af sällskapets förhandlingar n:o 1 för år 1907 sid. 29—31 har en afhandling inkommit, afsedd att utgöra svar på den sålunda förelagda uppgiften. Af granskarne professorerna Joh. Steenstrup och Kr. Erslev får denna afhandling mycket erkännande. Den säges hafva »bragt vor kundskab betydelige skridt fremad» och författaren har lagt »meget selvstændighet i Forskning, skarphed i Tænkning och god Iagttagelseevne för Dagen». De sakkunnige uttala ock såsom sin mening, att arbetet förtjänar att belönas med sällskapets guldmedalj. — Med stort intresse afvakta vi afhandlingens publicerande. När skola vi här i Sverige få en motsvarande undersökning till stånd?

— *Upprop om insamlande af medel till en minnesvård öfver biskop Johannes Rudbeckius.* Utomordentlig är den betydelse, som Sveriges protestantiska kyrka haft för Sveriges folk så väl i religiöst-sedligt afseende som med hänsyn till

dess vetenskapliga odling. I väsentlig mån tillkommer äran häraf de män, som, sedan Uppsala möte befäst den af reformatorerna lagda grunden, hade att gifva form och innehåll åt den nya byggnad, som skulle ersätta medeltidskyrkan. Fullt medvetet sträfvade de att därigenom göra det svenska folket delaktigt så väl af reformationens renade och fördjupade kristendom som ock af hvad tidens bildningssträfvanden hade ypperst att bjuda. Hand i han med deras arbete på det kyrkliga församlingslifvets ordnande och höjande gick en verksamhet, som blef grundläggande för hela vårt undervisningsväsen. Medelpunkten och stödet för dessa dubbla sträfvanden var den store hjältekonungen Gustaf II Adolf, men organisationsverkets utförande skedde, såsom naturligt var, väsentligen genom kyrkans egna män. Främsta platsen bland dessa intog Johannes Rudbeckius, som efter att hafva gjort sig bemärkt som universitetslärare och hofpredikant blef en af kyrkans ledare såsom biskop öfver Västerås stift. Den allmänna betydelsen af hans verk är härmed antydd; att här ingå på detaljerna däraf blefve för vidlyftigt. Det må vara nog att påminna om, att han i egenskap af professor vid Uppsala nyupprättade universitet var en af dem, som kraftigast bidrogo till dettas uppblomstring, att hans verksamhet såsom kyrklig styresman blef befruktande för hela den svenska kyrkan samt att han genom grundandet af Västerås gymnasium, den första läroanstalten af detta slag i riket, gaf impulsen till uppkomsten af vårt högre skolväsen.

Såsom en försummelse måste det anses, att eftervärlden ej genom en minnesvård hedrat en sådan storman inom vår andliga odling. I känslan häraf hafva tvänne prästmöten i Västerås stift beslutat göra insamlingar för ändamålet. Dessa insamlingar, som begränsats inom stiftsprästerskapets krets, hafva emellertid inbragt en alltför liten summa för åstadkommande af ett värdigt monument. Det är ock tillbörligt, att hela det svenska folket sättes i tillfälle att hedra minnet af en man, som gjort en så viktig insats i vår historia, och därför inbjudes allmänheten härmed att teckna bidrag till *en minnesvård öfver biskop Johannes Rudbeckius.*

Meningen vore, att minnesvården skulle resas i Västerås,

den stad, vid hvilken Rudbeckii mannaålders gärning företrädesvis är knuten, i närheten af dess domkyrka och läroverkshus. För bestyret med vårdens anskaffande och resande är utsedd en komité, bestående af, utom Västerås stifts biskop, landshöfdingen i Västmanlands län, Västerås stadsfullmäktiges ordförande, rektor vid Västerås högre allmänna läroverk samt Västmanlands-Dala i Uppsala studerande nations inspektor. Inkommande medel förvaltas af Västerås domkapitel.

De utsända listorna torde jämte tecknade bidrag benäget insändas före den 1 januari 1908 till *domkapitelsexpeditionen, Västerås.*

P. Bagge,
Rektor vid Västerås högre allm. läroverk.

G. Benedicks,
Bruksägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

Th. af Billbergh,
Lektor, ledamot af Västerås Domkapitel.

G. Billing,
Biskop, Öfverhofpredikant, Prokansler.

H. Björnström,
Domprost, Västerås.

K. H. Blomberg,
Professor, ledamot af Riksdagens Första kammare.

S. Boëthius.
Professor, Inspektor för Västmanlands-Dala nation, Uppsala.

Th. af Callerholm,
Häradshöfding, ledamot af riksdagens Andra kammare.

E. L. Camitz,
Stationsskrifvare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Ernst Carlson,
Öfverdirektör för rikets allmänna läroverk.

Sam. Clason,
Professor, ledamot af riksdagens Första kammare.

J. A. Ekman,
Ärkebiskop och Prokansler.

Oskar Ekman,
f. d. Konsul.

Ollas A. Eriksson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Back Per Ersson,
Sågverksägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Fr. Fåhræus,
Lektor, ledamot, af Västerås Domkapitel.

Alexander Hamilton,
Godsägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

C. J. Hammarström,
Hofslagare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Anders Hansson,
Solberga, Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Per Hasselrot,
Öfverste, Chef för Kungl. Västmanlands regemente.

O. B. Herdin,
Direktör, ledamot af riksdagens Första kammare.

F. Holmqvist,
Landshöfding i Kopparbergs län.

Adolf Jansson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

John Karlsson,
Borgmästare i Västerås.

G. E. Lewenhaupt,
Godsägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

Herman Lundström,
Professor i kyrkohistoria vid Uppsala universitet.

Martin Nisser,
Bruksägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

Smeds Lars Olsson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

C. Fr. Pettersson,
Kontraktsprost, f. d. ledamot af riksdagens Första kammare.

S. Ribbing,
Professor, Rektor vid universitetet i Lund.

Johannes Rudbeck,
Auditör, vice Häradshöfding.

E. Sahlin,
Rektor vid högre allm. läroverket i Falun.

Max Schenström,
Häradshöfding, stadsfullmäktiges i Västerås ordförande.

Gustaf Sparre,
Godsägare, talman i riksdagens Första kammare.

Axel Svartling,
Disponent, talman i riksdagens Andra kammare.

Ernst Trygger,
Justitieråd, ledamot af riksdagens Första kammare.

Gustaf Wrangel,
Öfverste, Chef för Kungl. Dalregementet.

C. E. Johansson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

A. Kempe,
Lektor, ledamot af Västerås Domkapitel.

A. R. Lundblad,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Nils Lövgren,
Biskop i Västerås.

Th. Nordström,
Landshöfding i Örebro län.

D. Persson,
Tällberg, Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Lorentz Petersson,
Kontraktsprost, ledamot af riksdagens Första kammare.

Gustaf Ros,
Godsägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

G. M. U. Rudebeck,
Landshöfding i Hernösand.

K. H. Gez. von Schéele,
Biskop, ledamot af riksdagens Andra kammare.

H. Schück,
Professor, Rektor vid universitetet i Uppsala.

J. Ström,
Skollärare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Sam. Söderberg,
Nämndeman, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Claës Wersäll,
Landshöfding, Västmanlands län.

Granskningar och Anmälningar.

Albrecht, O. Zur Bibliographie und Textkritik des Kleinen Lutherischen Katechismus I, II, III, i hvartdera årens 1904, 1905 och 1906 tredje årshäfte af *Archiv für Reformationsgeschichte*, utg. af Walter Friedensburg.

Knoke, K. D. Martin Luthers Kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben im hochdeutscher, niederdeutscher und lateinischer Sprache, herausgegeben und mit kritischen und sprachlichen Anmerkungen versehen. Halle a. S. 1904.

Albrecht, O. Der Kleine Katechismus D. Mart. Luthers nach der Ausgabe v. J. 1536 herausgegeben und im Zusammenhang mit den andern von Nickel Schirlentz gedruckten Ausgaben untersucht. Halle a. S. 1605.

Lilla katekesens historia kan i viss mån sägas vara en protestantismens missionshistoria. Gjorde den ej rentaf pioniertjänst, så blef den säkert på mer än ett håll en faktor, som bättre än något annat befästade den evangeliska tron, där den väckts till lif. Som bekant äger det märkliga förhållandet rum, att den första tyska texten såväl till augsburgska bekännelsen som till lilla katekesen har gått förlorad. Att söka fastställa en autentisk katekestext är nu syftet med de nämnde forskarnes trenne betydelsefulla arbeten. I samband härmed tränga sig fram en hel mängd problem i reformationens tidigaste historia såväl i som utom Tyskland.

Redan i denna tidskrifts V:te årg. 1904 (s. 222 f.) har professor H. Lundström vid sin anmälan af Archiv für Reformationsgeschichte, första årgången dröjt vid lic. Albrechts

där begynta arbete och dess betydelse för vår svenska kyrkas forskning. Den berör den viktiga frågan, huruvida lilla katekesen varit hos oss som på andra ställen t. ex. i Danmark den tidige missionären för den nya tron, eller har en annan fått intaga dess plats hemma i Sverige. Den i anmälarens ord antydda önskan om en undersökning på ort och ställe af det sydtyska Kilianska trycket och dess förhållande till 1572 års svenska katekestext har kunnat efterkommas, men därom må få sparas till ett senare tillfälle, sedan ett par andra jämförelser företagits.

I föregående och innevarande års häftesserier fortsätter lic. Albrecht sina undersökningar. För sina talrika nya fynd af katekestexter, som härröra från Luthers lifstid, redogör han och jämför dem med äldre och yngre för att komma så nära den ursprungliga texten som möjligt och kommer såmedelst till en värdesättning af de olika trycken. En klarhet och öfverskådlighet lyckas förf. här vinna åt sin framställning därigenom, att han ordnar de olika editionerna i grupper under det hufvudtryck, hvars typ synes ligga till grund för editionen.

Lilla katekesen utkom först i plakatform. Man kände sedan länge till »Wandkatechismen». »Sehe ich recht, so hat also Luthers Kleiner Katechismus als Tafel mit den drei ersten Hauptstycken schon im erzten Viertel des Januar 1529 gedruckt vorlegen. So dürfte man ihn wohl als Luthers Neujahrsgabe an die Christenheit bezeichnen» (Albrecht III årg. sid. 236). I behåll finnes ej någon högtysk tabula. Snart nog kommo tabulæ i lågtysk språkform. En sådan tabula med Luthers morgon- och aftonbön är bevarad.

Från året 1529 veta vi om katekestryck i bokform — från boktryckaren Nickel Schirlentz i Wittenberg, som Luther ofta anförtrodde att trycka sina skrifter första gången. — Bevaradt är endast ett och detta ej det äldsta och därtill defekt. Ett samtidigt Erfurter-aftryck af högt värde går troligen tillbaka till det allra första. Schirlentzska editioner af olika värde äga vi af 1531, hvartdera af åren 1535—40 samt 1542 och 43. Särskildt den af 1531 skattas högt. »Diese Ausgabe bietet das Enchiridion zum ersten Mal in der Gestalt, in der es in allen wesentlichen Punkten bis zu Luthers Tod ver-

blieben ist» (I, sid. 253). Förf. meddelar senare i sitt arbete, att han i Oxford återvunnit denna edition åt forskningen, sedan den de sista 40 åren varit utom synhåll.

En serie katekestryck — ett motstycke till den Schirlentzska serien — föreligger från firman Valentin Babst i Leipzig. Från åren 1543, 44, 45, 47, 49, 54, 61 finnas Babstska editioner i präktig typografisk utstyrsel.

Vid värdesättningen af dessa två hufvudserier märkes en djupgående skillnad mellan de två forskarne. »Dass mindesten die ersten Drucke — af de Schirlentzska — der v. J. 1531 eingeschlossen unter Luthers unmittelbarer Mitwirkung und Aufsicht gefertigt sind, darf nicht bezweifelt werden. Warscheinlich aber hat Luther auch bei mehreren der späteren Auflagen mitgewirkt, ich denke besonders an die v. J. 1536 und 1540» heter det hos Albrecht, II, sid. 225. Och på nästa sida: »Kurz es bleibt dabei, dass uns die Wittenberger Drucke, besonders die ältesten, nicht aber Babst v. J. 1543, als Prüfstein für den Wert der Textüberlieferung in Luthers Kleinem Katechismus dienen müssen».

I motsats härtill anser professor Knoke, att Babstska upplagan 1543 bör om någon vara normgifvande. Han yttrar (hans a. a. sid. 49, spalt 1): Sein (Luthers) Einfluss wird sich wesentlich auf die Gestaltung der Tabulæ in ihrer ursprünglichen Form und vielleicht noch auf die Herstellung der ersten Wittenberger Buchausgabe beschränkt haben, von der kein Exemplar auf uns gekommen zu sein scheint. Das Ergebnis meiner langjährigen Vergleiche der Ausgaben des Kleinen Katechismus bis zu Luthers Todesjahre geht dahin, dass sämtliche Drucke, die wir aus jener ersten Zeit noch besitzen, nur auf Konto von buchhändlerischem Unternehmergeiste zu schreiben ist». Följande spalt heter det: »Liegt die Sache so, dann hat man ebensowenig bei der Babstschen Ausgabe 1543 wie bei irgend einer andern vor ihr oder nach ihr einem direkten Einflusse Luthers auf ihre Gestaltung nachzuspüren, sondern lediglich danach zu fragen, wie sorgfältig oder wie unsorgfältig die Hersteller der einzelnen Ausgaben zuwerke gegangen sind. — — Es macht durchaus den Eindruck, dass wir es hier (Babstska editionen 1543) mit einer Redaktion der Texte zu

tun haben, die auf grund eingehender Untersuchung der bis dahin veröffentlichten Textrezensionen und aufgrund abwägender Entscheidung für diejenige Textgestalt erfolgt ist, welche in diesen Druck Aufnahme gefunden hat».

Att här omnämna rikedomen i textkritiska detaljer i lic. Albrechts arbete och noggrannheten i utnyttjandet af dem för att styrka sina meningar får vara nog. När förf. radar upp dem, verkar det ofta rent af tröttande, såvida man ej läser i specielt syfte, då intresset ständigt går med. Därför att detaljbehandlingen är så rik, hafva slutresultaten ej behöft lida utan tvärtom vunnit i värde. Uppmärksamheten hålles spänd, när man genomgår såväl förut omnämnda fråga som andra dylika områden i arbetets III del: »Die Tafeldrucke und ihr Verhältniss zu dem gleichzeitig ausgearbeiteten Deutsch Katechismus, Die Zusammenfassung der Tafeln vor Luthers eigener erster Buchausgabe, Luthers erste Zusammenstellung der Tafeln in Buchform.»

I tiden mellan I och II delen af lic. Albrechts arbete ligger prof. Knokes publikation, till hvilken samme förf:s brochyr: »Ausgaben des Lutherichen Enchiridions bis zu Luthers Tod und Neudruck der Wittenberger Ausgabe 1535». Stuttgart 1903 utgör ett förarbete. En historisk kritisk inledning möter oss först. De två forskarne komma, såsom redan nämnts, till olika resultat på mer än en punkt, som de fortfara att hålla fast vid. Från andra synpunkter indelar förf. de olika trycken: I Die Ausgaben für das Haus, II — — für die Schule, III — — für die Pfarrer; svårt tyckes det likväl ofta vara att hålla de olika grupperna i sär.

Man skyndar med hast till andra hufvudafdelningen i arbetet: Abdruck der Texte. Jämsides, i olika kolumner läsa vi fullständigt utförda texterna till Marburgeraftrycket, Babstska editionen af 1543, den lågtyska Hamburgerupplagan, den lågtyska texten i Magdeburgerkatekesen, den latinska texten i Enchiridion piarum precationum samt Sauromannus' latinska öfversättning. Ej nog härmed, noggranna textkritiska anmärkningar och textvariationer till de viktigaste öfriga katekestrycken ha fått sin plats i noter under linjen. Arbetet här kan ej nog uppskattas för forskningen. Härmed är möjlig-

gjordt en del undersökningar, som förut ej kunnat ske utan största svårighet och möda, så länge texterna varit så svårtillgängliga.

Nämnas bör att lic. Albrecht egnat en ingående undersökning åt de lågtyska och latinska öfversättningarna. Äfven professor Knoke har — glädjande nog — gjort cirkeln så stor, att hänsyn tagits i ganska rikt mått till dessa texter. För oss i Sverige har detta största betydelse. Ingendera af de båda förf. har tagit någon befattning med vår svenska katekesöfversättning, men den bär ju också det sena årtalet 1572 således långt efter Luthers död. Talrika förbindelselinjer kunna dock uppdragas mellan vår svenska text och Magdeburgerkatekesernas. Skall här nämnas något mer, skulle det vara att, då vi i Sverige ej ha våra olika äldsta katekestexter så säkert och lätt tillgängliga, prof. Knokes arbete äggar till försök att få bristen afhjälpt.

Vid sidan af de två första arbetena försvarar det tredje nämnda ärligt sin plats. Det rör sig kring en bestämd edition, den af 1536, en af dem, som förf. ånyo dragit fram i ljuset. Titeln på denna är fullständigt: »Enchiridion Der kleine Catechismus für die gemeine pfarher und Prediger D. Mart. Luth. Wittemberg gedruckt Nick. Schir. 1536». Katekestexten bjudes oss här i prydligt facsimiletryck sida efter sida, med originalets talrika illustrationer väl reproducerade. Det förtjänar nämnas att i prof. Knokes arbete afdelningen: »Verkleinerte Wiedergabe der Abbildungen im 'Catechismus für die gemeine Pfarrherr und Prediger D. M. Luther M. D. L. III' Nach Hans Behaim» visar oss bilderna, helt säkert af högt konstvärde, synnerligen väl återgifna. Editionen 1536 innehåller Vorrede Doctor Martinus Luther, de vanliga katekismi afdelningarna, Ein Trawbüchlin fur die einfeltigen Pfarherr Mart. Luth. 1536, Das Tauffbuchlin verdeudscht Und auffs new zu gericht. Mart. Luth. 1536, Das Te Deum laudamus verdeudscht durch D. Mart. Luth. En inledning låter förf. föregå, där han om de Schirlentska editionernas värde öfverskådligt samlar en del resultat ur sitt större arbete.

Med synnerligt intresse dröjer man vid det »Photographie einer Katechismustafel» (naturlig storlek), som lic. Albrecht låter

åtfölja denna bok. Detta är den enda tabula vi äga, framdragen af D:r FÖRSTEMAN i Leipzig ur ett bokband till en bok från år 1529, där bokbindaren användt den såsom makulatur. Tre olika fragment bilda tabulan, något större än ett stort folioblad, omramad på de tre öfre sidorna af en illustrerad, smal bård och undertecknad »Mart. Luther» samt »Gedrücket tho Wittenberch dorch Nichel Schirlentz MDXXIX.» Universitetsbiblioteket i Leipzig bevarar fyndet.

Sammanställer man detta fynd med en underrättelse, som prof. H. LUNDSTRÖM i denna årsskrift årg. 1905 sid. 3 lämnar: »förevisade ett nyupptäckt, synnerligen märkligt fragment af en svensk särupplaga af nämnda bok (lilla katekesen) tryckt 1622 efter en tidigare text af år 1611» och man får veta att fragmentet erhållits från insidan af en pärm på Uppsala Landsarkiv, så styrkes man ej så litet i »tron på gamla bokpärmar». Äldsta i behåll varande katekestexten på svenska bär årtalet 1572, men mycket starka skäl tala för sannolikheten af ett äldre tryck. Månne ett fynd gifver det oemotsägbara svaret på den olösta frågan?

Otto Theding.

H. Leclercq. *L'Espagne Chrétienne,* Paris, Victor Lecoffre 1906. 35 + 396 s., fr. 3:50.

Anmälan af ofvanstående arbete åsyftar närmast att fästa uppmärksamheten på ett franskt kyrkohistoriskt företag af betydenhet. Dom. H. Leclercqs bok ingår nämligen som en del i *Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique,* ett företag som startades 1897 och som afser att i självständiga monografier gifva en vetenskaplig framställning af kyrkans hela historia. Företaget är katolskt, närmast framkalladt af Leo XIII:s önskan, att en kyrkohistoria måtte utarbetas på katolsk basis men i jämnhöjd med nutidens kritiska forskningsmetoder och resultat. Som hufvudredaktör har förvärfvats den kände patrologen PIERRE BATIFFOL i Toulouse (bekant bl. annat som upptäckaren af den viktiga novatianska skriften »Tractatus Origenis», hvilken kommit att spela så stor rol i

striden om Novatian och hans teologi). Härmed är företagets vederhäftighet garanterad, om ock de olika delarne hafva ganska vexlande värde. Elfva monografier äro f. n. (maj 1907) utkomna. Som några af de förnämsta skulle jag vilja nämna: P. ALLARD: Le Christianime et l'Empire romain[6] 1903; R. DUVAL: La litterature syriaque[3] 1905; J. LABOURT: Le Christianisme dans l'Empire perse 1905; L. BREHIER: Les Croisades 1907; J. GUIRAUD: Égli romain et les Origines de la Renaissance[3] 1904; samt det arbete af H. LECLERCQ, hvilket nedan egnas några rader. Författaren till detta har genom det i vår utkomna väldiga arbetet *Manuel D'Archeologie chrétienne* skapat sig ställningen som en af samtidens främsta forskare på gamla kyrkans område.

Under titeln L'Espagne chrétienne behandlar författaren den period, som räcker från kristendomens införande i Spanien till den vestgotiska monarkiens undergång år 771. I ett inledande kapitel redogöres för källorna till denna tids kyrkohistoria. Så vidt jag kan döma, har författaren en klar vetenskaplig blick för dessas olika värde och användning; vederbörlig hänsyn tages ej blott till olika former af litterär kvarlåtenskap utan äfven till numismatik, archeologi, geografi etc. Intressant är omnämnandet af de båda imponerande spanska samlingsverken: »Monumentos arquitectónicos de España» och »Museo Español de Antigüedades», äfven om de för här behandlade tidrymd föga hafva att gifva. Viktig är däremot den vestgotiska skattkammaren i Guarrazar, som upptäcktes 1858 och hvars skatter nu förvaras i Cluny-museet i Paris.

Första kapitlet i den historiska skildringen behandlar de kortfattade notiser, som finnas bevarade om spanska kyrkan intill Konstantin. Något egentligt nytt utöfver motsvarande parti i A. Harnacks: »Mission und Ausbreitung des Christentums, 2 uppl. 1906, bringar icke Leclercq. Äfven han är benägen att datera första begynnelsen till ett verkligt besök af Paulus i Spanien. Särskildt uppehåller han sig vid konciliet i Elvira o. år 300, som plötsligt kastar ett starkt ljus öfver Spaniens redan mäktig vordna och säreget färgade kristna värld. Här framträder dock hans katolska ståndqunkt i bemödandet att ställa hierarkien i allt för ljus dager.

Andra kapitlet bär namn efter de två mest betydande spanjorerna under 4:de årh.: Hosius af Cordova och Prudentius. Kring biskop Hosius samlar sig Spaniens kyrkliga historia under ett halft århundrade. I Leclercqs framställning tillerkännes denne märklige man åtminstone delvis den betydelse, som han med all sannolikhet egt för kyrkans historia, men som bortskymts af de högröstade stridskämparne i det 4:de århundradets stora dogmatiska kamp.

Hosius var född omkr. 256 och blef biskop omkr. 295. Under den diokletianska förföljelsen blef han konfessor och bar sedan alltjämt på sin kropp spåren af tortyrredskapen. Så stålsattes hans karaktär. Hela hans personlighet synes för öfrigt ha varit ett uttryck för den säregna spanska religiositeten: orubblig trohet mot den som ortodox öfvertagna läran, föga sinne för filosofiska distinktioner och litterära strider men dess mera benägenhet för kraftigt handlande, besjäladt af fanatiskt hat mot alla former af kätteri. Till och med Atanasius talar om hans brinnande hat mot häresi. Anmälaren har vid studiet af Hosius' lif ej kunnat undgå att, mutatis mutandis, märka likheten med Inigo Loyola, den spanska kristendomens mest fullödiga uttryck. — Sannolikt bidrog Hosius' handlingskraftiga personlighet att föra honom i beröring med Konstantin och skaffa honom inflytande hos denne, när kejsaren spann sina djärfvaste planer. Så var Hosius ock närvarande vid det vågsamma fälttåget öfver alperna år 311; och Leclercq anser sig, väl med rätt, ha skäl för antagandet, att Konstantins omvändelse till kristendomen skett omedelbart genom Hosius' påskyndan. Från 313 finna vi honom och som Konstantins närmaste rådgifvare i kyrkliga angelägenheter; ock hans betydelse har här sträckt sig vida. Inför de två stora inre problemen i kyrkan: donatismen och arianismen, stod kejsaren i början tvekande. Men Hosius ledde konsekvent och hänsynslöst hans handlande mot ett mål: alla kätteriers undertryckande. Närmast gällde frågan donatismen, hvars yttre framträdande för öfrigt till en del berodde af en intrigant spanjorskas, Lucillas, åtgöranden. De kraftåtgärder, som Konstantin vidtog, ansågos af donatisterna själfva hafva Hosius

till upphof. Och i Spanien kunde denna rörelse aldrig vinna fast fot, tack vare Corduba-biskopens energiska motstånd.

Af ännu större räckvidd blef emellertid Hosius' ställning till arianismen. Han egde intet sinne för de grekiska tankeriktningar, som lågo bakom denna teologi (han kunde ej ens det grekiska språket); den enkla sanningen, att Jesus var både sann Gud och människa, var för honom nog. Som kejsarens förtrogne skickades han år 324 till Alexandria för att ransaka och afgöra i den utbrutna striden. Han insåg snart, att här behöfdes ett afgörande med auktoritet för hela kyrkan, och så rådde han Konstantin att sammankalla ett ekumeniskt koncilium. Därmed har han ristat sig ett namn som en af kyrkohistoriens betydande män. Och han ej blott tog initiativ till rikssynodernas institution utan blef också ledande vid denförsta, i Nicæa 325. Enligt källornas sannaolik vittnesbörd förde han præsidiet vid Nicæakonciliet, bestämde Konstantin för att genomdrifva den eljes fåtaligt företrädda homousien och har med all sannolikhet varit den verksammaste vid redaktionen af beslutet. Athanasius, som otvifvelaktigt redan vid konciliet på något sätt väckt uppmärksamhet, framträdde först efter dess slut som ledande man på den bana, som Hosius utstakat, om ock med djupare teologisk och religiös motivering. Bredvid Athanasius stod emellertid ännu under mera än 20 år den åldrige spanske biskopen som ortodoxiens förnämsta stöd. Kring honom samlade sig åtminstone det spanska episkopatet, som nu ock fick sin egentliga organisation med sju kyrkoprovinser. Vid det stora konciliet i Sardika i Tracien 347 (skall väl vara 343) uppträdde åter den nu och 90-årige Hosius som ordförande och ledare af besluten; han åtföljdes och stöddes där af åtskilliga spanska biskopar. Vid detta tillfälle kom han äfven att yttra sig i frågan om vädjanden till Rom som högsta instans för hela kyrkan; och med vissa förbehåll gillade han denna den romerske biskopens ifrågasatta ställning. Så var han äfven där inne på den stora katolska stråkvägen. Att Leclercq emellertid gör för mycket af denna sak, behöfver knappt anmärkas.

Snart gick Hosius till mötes ett tragiskt slut på ett ärofullt lif. Under kejsar Konstantius satt arianismen i högsätet,

och förföljelsen gick ut öfver bl. a. Athanasius. Hosius, som för samtiden nästan syntes odödlig, grep då åter in i striden till Athanasius' försvar, år 354 bl. a. i ett gripande bref till kejsaren själf; och det spanske episkopatet stod enigt bakom honom. Arianerna kände, att deras seger icke var fullständig, så länge den gamle spanske biskopen kunde verka. Så inbjöds Hosius af kejsaren till Sirmium, kvarhölls där ett år och underkastades allehanda, äfven kroppslig, misshandel, år 357. Den 100-årige gubbens kropps- och själskrafter stodo ej bi: hans sinne förslappades, och han underskref en formel, redigerad af arianerna. Dessas triumf blef ej långvarig. För att göra segern fullständig skulle Hosius tvingas att äfven underskrifva Athanasius' fördömande. Då uppflammade åldringens själ i en sista klar låga; han såg den svaghet, för hvilken han fallit offer, och döende nedskref han sitt testamente, hvari han förnyade sitt anathema mot arianerna (den 27 aug. 357). — Det ligger något hänförande i denna kärlek till Athanasius, som kunde öfvervinna en 100-årings genom fysiska lidanden framkallade sinnesslöhet; denna kärlek är ock ett bidrag till belysningen af Athanasius' storhet.

En tid efter Hosius' död och samtidigt med den förste store kristne skalden Prudentius (hvilkens karaktäristik icke gifver något väsentligt utöfver teckningen i G. BOISSIERS berömda »La Fin du Paganisme»), framträdde en annan man, som mer än dessa båda dragit samtidens och nutidens uppmärksamhet till Spaniens kyrka. Åt Priscillianus och priscillianismen egnas det vidlyftiga 3:je kapitlet i Leclercqs bok. Det är så mycket intressantare att skärskåda hans framställning, som den kan jämföras med de ungefär samtidigt utkomna sammanfattningarna af de tyska forskningarna i artikeln Priscillianus i Haucks Realencyklopädi och i *Künstles* dogmhistoriska undersökning Antipriscilliana 1905. Ämnet är ju ock af det intresse, att det framkallat en svensk akademisk afhandling (E. EDLING: Priscillianus, Uppsala 1900; se anmälan af E. Billing i Kyrkohistorisk Årsskrift, 2 årg.) — Leclercq söker intränga i det svåra problemet om Priscillianus' kätteri på ungefär följande väg: P:s samtida anklagare sökte påbörda honom allt slags kätteri, montanism, marcionism och andra former af gnosticism, manikeism etc. Priscillianus själf åter

förnekade energiskt allt kätteri, fördömde de ofvannämda riktningarna och framhöll sig som ortodox på alla punkter. För att finna ett lika envist häfdande af sin ortodoxi hos en kättare måste man gå ända till jansenismen i Frankrike. De af Priscillianus' skrifter, som återfunnits, gifva ej heller stöd åt beskyllningarna för kätteri. Och dock, på någon punkt måste han hafva haft en säregen åskådning; ty han häfdade ifrigt rätten för den enskilde att tolka skriften och ansåg sig själf ega särskild inspiration af Anden att utlägga den; och därtill kommer, att han opponerade mot den vedertagna omfattningen af Kanon och använde åtskilliga apokryfiska skrifter som äkta bibliska. Allt detta kan knappast annorlunda förklaras, än att han haft någon viktig religiös åskådning, som för sitt stöd nödgade honom att gå utanför den auktoriserade Bibeln och dess traditionella kyrkliga utläggning. Hvad har då detta varit? Starka skäl tala för, att han från Orienten lärt någon form af högre vishet, alltså gnosticism, som endast kunde meddelas de invigda, och som därför saknas i hans offentliga skrifter, men som hemligen fortplantades och utvidgades i manikeisk anda af hans anhängare. Alltså: i teologiskt afseende har Priscillianus i det hela varit ortodox men med ett inslag af orientalisk gnosticism af för oss okändt slag.

Återstår då frågan: var det verkligen denna teologiska egendomlighet, som brakte honom på fall? Härpå svarar Leclercq bestämdt nej. P:s teologi har af motståndarne användts som vapen, men anledningen till striden ligger på ett helt annan plan. Det är stiden mellan den världsliga hierarkien och munkväsendet, som här skådar sitt första offer. P. var lekman, och han var motståndare till den hierarkiska form, som kyrkan just då var i färd att ikläda sig, äfven i Spanien. P. var vidare en af de förste bärarne af det nya asketiska idealet borta i västern, som där ännu icke kunde förstås. —

Såsom katolik afhåller sig Leclercq från vidare reflexioner. Men anmälaren vill tilläga en. Man kan svårligen undgå att märka, att här på ett öfverraskande sätt den inre motsatsen mellan det asketiska idealet och den katolska hierarkien gjorde sig gällande. P. fick hätska personliga fiender bland Spaniens

biskopar. Så fördes striden ända till den punkt, där den världsliga maktens arm anlitades och den första blodsdomen i kyrkans historia genom statsmakt skedde. Sammanjämkningen mellan munkidealet och hierarkien skedde småningom öfver Priscillians graf genom Hieronymus och Augustinus, och medeltiden skapades däraf, liksom sprängningen af det konstlade bandet allt ifrån Arnolds af Breschia dagar började för alltid nedrifva den katolska kyrkans världsherravälde. — För öfrigt var det väl ingen tillfällighet, att den första autodafén förbands med Loyolas land, och att den tillkom i hierarkiens kamp för sin maktställning. Priscillianus' behandling kastade ett bjärt ljus öfver mörka krafter i den framväxande katolska kyrkan.

Men anmälan har blifvit för lång och må inskränkas till att nämna rubrikerna på det följande innehållet. Fjärde kapitlet behandlar under rubriken »invasionerna» de germanska folkens inbrott i Spanien, (intressant skildring af Vandalerna och Geiserich) svevernas öfvergång till arianismen, och kyrkan under Vestgotiska riket till och med Paul Orosius. Femte kapitlet tecknar utförligt det vestgotiska Spaniens öfvergång till katolicismen åren 587—672, och den därmed sammanhängande gotiska renässansen. Slutligen skildras i sjätte kapitlet Vestgoter-rikets sista år 672—710 och den arabiska invasionen. — I dessa kapitel framträder naturligen tydligast författarens lärdom på det specielt spanska forskningsområdet, och där saknas ej heller iakttagelser af mera allmänt kyrkohistoriskt intresse.

Som totalomdöme om Leclercqs L'Espagne chrétienne må sägas, att arbetet är värdefullt, grundadt på kritisk forskning och i framställningssättet hållande medelvägen mellan tysk utförlighet och franskt kåserande. Dock förmärkes stundom den franska benägenheten att medels spirituella resennement gå omkring de mödosamma detaljforskningarna i svårare frågor. Särskildt framträder denna svaghet hos författaren, när det gäller det 4:de årh:s teologiska motsatser. Måhända har härvid medverkat, att han ej velat taga hänsyn till eller åtminstone förtegat den nyaste tyska protestantiska forskningen på dogmhistoriens område. En annan anmärkning skulle kunna riktas

mot metoden att låta den strängt historiska utvecklingsgången afbrytas genom större, mycket intressanta, men tämligen fristående essayer. Dock visar L'Espagne chréienne ett framsteg mot historisk öfverskådlighet i jämförelse med författarens L'Afrique chrétienne[2], 1904, två volymer, i samma samlingsverk. — Studiet af detta betydande franska kyrkohistoriska samlingsverk bekräftar satsen, att den moderna franska historieforskningen icke får af oss förbigås, äfven om satsen icke bör drifvas ända till hån öfver »tyskeriet»; för kyrkohistorikern är dock f. n. den tyska forskningen i det stora hela mest vinstgifvande.

Hj. H–t.

Pehrsson, Per. De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden. Uppsala 1905. 204 s.

Föreliggande arbete framlades sommaren 1905 såsom pastoralafhandling till offentlig granskning inför domkapitlet i Uppsala. Förf., som tjänstgjort som predikant vid Österby bruk, hade ursprungligen tänkt skrifva sin församlings historia. Men Österby bruks församlings historia är väsentligen Österby-vallonernas historia, och denna lilla vallonkolonis öden äro så nära förbundna och likartade med de öfriga små vallonkoloniernas, att författarens undersökning helt naturligt kom att sträcka sig vidare, än från början afsetts. Af församlingshistorien vardt de till Sverige inflyttade vallonernas historia. Det är ett ämne, som kan afvinnas många och gifvande synpunkter. Det är ett brottstycke ur historien om de båda stora protestantiska kyrkosamfundens förhållande till hvarandra.

Förf. börjar sin afhandling med tvenne inledningskapitel. I det första af dessa söker han gifva en teckning af den i följd af den nyss genomkämpade striden mot papism och kalvinism strängt lutherska svenska kyrka, i hvars midt de vallonska främlingarna slogo sig ned. I det andra skildrar han utförligt de religiösa förhållanden, under hvilka vallonerna lefde före sin hitkomst dels i det belgiska hemlandet, där de som bekant voro föremål för fruktansvärda förföljelser, dels

såsom landsflyktiga i det fria Holland, där de flesta vallonflyktingarna funno en hemvist.

Förf. öfvergår sedan till behandling af valloninvandringen till Sverige. Men enstaka inflyttningar hade ägt rum redan under 1500-talets sista årtionden. Det var den vidsynte Karl IX, som redan som hertig och sedan som konung för att upphjälpa svensk industri och handel inkallade och beredvilligt mottog reformerta främlingar, däribland äfven valloner. Först under Gustaf Adolf kan man emellertid tala om valloninvandring i större skala. Dess tillskyndare var Louis de Geer, själf son till en undan förföljelserna till Holland flyktad vallon. År 1618 erhöll han af kronan i arrende, Finspånga län, och därmed började hans epokgörande arbete för den svenska järnhandteringens höjande. För att nå ett godt resultat behöfde han vana och skickliga arbetare, förtrogna med de nya arbetsmetoderna. Hvilka voro då mera skickade än hans egna landsmän från den gamla industribygden i Belgien! Invandringen hit var betydande. Talrikast voro främlingarna i Finspång, Norrköping och Godegård. Snart började valloninvandring äfven till den uppländska bergslagen, sedan de Geer 1626 i arrende erhållit ytterligare Olands härad med Österby och Löfsta bruk. Dessa båda bruk blifva här valloncentra. Utom på nu nämnda platser samlades talrika valloner äfven i Stockholm.

Huru gestaltade sig nu dessa invandrade valloners religiösa förhållanden, och enkannerligen hurudant var deras förhållande till landets lutherska kyrka? Förf. urskiljer med afseende härpå fyra olika skeden. Särskildt tydligt afgränsadt från de öfriga är det första skedet under Gustaf Adolf och åren närmast efter hans död intill omkr. 1640. Detta är i det stora hela en tid, då motsättningen mellan främlingarna och den inhemska kyrkan ej framträder, i alla händelser ej såsom spänning. Främlingarna ansågos utan vidare tillhöra den svenska församlingen och upptogos i hennes längder, så snart sådana började införas. Och själfva hyste de inga betänkligheter mot att använda lutherska präster vid de kyrkliga förrättningarna eller att, när de började förstå svenska, besöka församlingens gudstjänst. De Geer själf föregick härutinnan

med godt exempel. Men samtidigt härmed hade de inflyttade vid de större platserna sina egna *pedagogi*, som ej blott tjänstgjorde som barnalärare, utan äfven hade att alla söndagar »hålla *lecture* två gånger, före och efter middagen, såväl ur bibeln som ur någon postilla af författare tillhörande den reformerade religionen utan att glömma bön och psalmsång vid slutet och början af läsningen». Otvifvelaktigt stod afhållandet af dessa *conventicula* i strid med vid Uppsala möte och senare fastställda religionsstadgar. Men så länge Gustaf Adolf lefde, blundade man härför och lämnade främlingarna i fred. Så snart konungen var död, kan man förmärka en begynnande oro och yrkanden från speciellt prästernas sida om tillämpande af gällande stadganden, men detta ledde tillsvidare ej till något resultat.

Först omkr. 1640 kan man tala om egentliga stridigheter mellan svenska kyrkan och främlingarna. Därmed begynner författarens andra skede. Stämningen å ömse sidor blir nu en annan, bitter och fientlig. Prästerna yrka bestämdt på förbud mot kalvinisternas »convent och sammankomster» äfvensom på ett »hälsosamt tvång» i öfrigt.. Vallonerna å sin sida med de Geer i spetsen öfvergifva sin förtroendefulla hållning till svenska kyrkan. År 1641 kom på de Geers kallelse den förste reformerte prästen hit. Sedan den tiden torde det, om ock möjligen med kortare mellantider, ha funnits en reformert präst i Sverige. Han hade väl närmast karakteren af de Geersk huskaplan, men han reste äfven omkring till bruken, predikade och utdelade nattvarden. Äfven i öfrigt blef främlingarnes uppträdande alltmer utmanande. Regeringen var emellertid, så länge krigen i Tyskland och mot Danmark pågingo, mer beroende af de Geer än någonsin. Efter fredssluten behöfde den visserligen ej visa samma hänsyn mot främmande makter och mot sin statsbankir. Nya förbud utfärdades därför nu. Men då dessa ej stadgade någon straffpåföljd för öfverträdelse, hade de ingen verkan, detta så mycket mer som Kristina, som nu satt vid styret, hade föga lust att skrida till tvångsåtgärder i religionssaker.

Det tredje skedet låter förf. börja med Karl X. Såsom son till en kalvinist fruktade han att genom eftergifter mot

de reformerta uppväcka misstanken, att han vore »vekaktig i religionen». Genom religionsstadgan af år 1655 utfärdade han ändtligen de längre begärda straffbestämmelserna för öfverträdelse af gällande religionsförordningar. Äfven detta hjälpte dock föga. Skarpa sammanstötningar ägde visserligen rum men i stort voro förbuden med deras stränga straffpåföljd fortfarande utan kraft och verkan. Samma dualism mellan teori och praxis rådde alltjämt. Karl tvangs äfven han af politiska och ekonomiska skäl att dispensera från gällande lag.

Ändtligen blef Karl XI:s öfvertagande af regeringen härutinnan som i så många andra afseenden af afgörande betydelse. Från 1672 dateras förf. det sista skedet: uppgåendet i den svenska församlingen under statsmaktens allvarliga ingripande. I Karl XI fann prästerskapet i allmänhet en villig befrämjare af sina kraf på ett allvarligt efterlefvande af religionsstadgarna. Särskildt hade man nu uppmärksamheten riktad på att förhindra att barnen uppfostrades i sina kalvinska fäders religion. Också hade kyrkan vid slutet af denne konungs regering i det hela nått sitt mål. Vid midten af 1690-talet synas de sista spåren af de till bruken inflyttade vallonernas kalvinska religion. Endast i Stockholm funnos ännu reformerta valloner, men församlingen här hade vid denna tid till stor del mist sin vallonska karakter genom inflyttade engelsmän och fransmän.

Om det religiösa och sedliga lifvet bland dessa främlingar ger, såsom förf. sin »sammanfattande afslutning» framhåller, materialet föga kunskap. I allmänhet synas de dock ha fört »ett vackert lefverne». — Till sist söker förf. klarlägga dessa inflyttade reformertes betydelse för den svenska kyrkan. Han erinrar därvid först om hurusom i den reformerta invandringen låg en direkt väckelse för de församlingar, som däraf berördes, och i synnerhet för dessas präster, på hvilka genom främlingarnes inlemmande i församlingarna nya kraf ställdes. Vidare anser han, att kampen mot de reformerta vallonerna värkade »till allt större fasthet och koncentrering och till ett fördjupande af den evangelisk-lutherska åskådningen». Ändtligen betonar han speciellt den ursprungligen vallonska Stockholms församlingens betydelse för toleransens seger i Sverige. Däre-

mot har han inte ens framkastat till besvarande den fråga, som synes ligga närmast till hands, då det gäller vallonernas betydelse för vårt lands kyrkliga utveckling: Ha dessa främlingar lyckats meddela Sveriges lutherska kyrka några, låt vara kanske endast öfvergående, impulser från sin reformerta åskådning? Denna fråga påtvingar sig så mycket mer, när man betänker, hvilken fullständigt behärskande betydelse för de lutherska folkens ej blott politiska utan äfven kyrkliga utveckling moderna författare gärna tillskrifva impulserna från reformert håll. För visso skulle det varit mycket svårt att gifva, ett svar på den frågan. Kanske låter det icke ens göra sig. Men i hvart fall kan man näppeligen i detta sammanhang med fullständig tystnad förbigå den.

En brist i det genom stilens ledighet eljest synnerligen lättlästa arbetet är, att det ej så sällan är ganska svårt att däri utfinna sammanhanget. Detta beror ej blott på en i enskildheterna allt för litet genomförd disposition utan äfven på en viss benägenhet hos förf. att i själfva framställningen instoppa för densamma skäligen främmande material, som på sin höjd förtjänat plats bland noterna under texten. — Äfven är åtskilligt att anmärka mot författarens sätt att göra källhänvisningar och citera. — En egendomlig felläsning förekommer sid. 125. Här relaterar förf. ur Uppsala domkapitels protokoll för den 12 maj 1658, hur pastor i Film Andreas Laurentii inför domkapitlet berättar om en fransospräst, som tvänne gånger om året i hemlighet besökte Österby bruk. Anders skall härvid ha uppgifvit, att denne benämndes »*Lållard*». Med anledning häraf framställer förf. den förmodan, »att de inflyttade genom hembygdens traditioner ställde sig i ett visst samband med denna längesedan döda sekt i deras hemland, hvars arftagare ju reformationens evangeliska kunna sägas vara». I själfva verket står i domkapitlets protokoll, att fransosprästen benämndes Käller. Det ligger då nära till hands att misstänka, att denne är identisk med den Rodolphe Keller, om hvars vistelse och verksamhet här i Sverige förf. sid. 127 säger, att vi ej veta mer än att han 1666 omnämnes såsom *cidevant pasteur de l'église réformée recieillie en Suède.*

G. W.

Reinhold Seeberg. Aus Religion und Geschichte. Gesammelte Aufsätze und Vorträge. Bd. I: Biblisches und Kirchengeschichtliches. A. Deichert'sche Vorlag. Leipzig 1906. Pr. M. 6: 50; bundet ex. 7: 60.

Detta rikhaltiga arbetes första band, som tillegnats den för sin kristligt-sociala verksamhet vida berömde f. d. hofpredikanten Adolf Stöcker på hans sjuttioårsdag, innehåller bidrag till urkristendomens och den kyrkliga utvecklingens historia. Ett andra beramadt band skall egnas frågor ur apologetiken, dogmatiken och etiken.

Den första nu utkomna delen bjuder på mycket af intresse. De skilda uppsatserna äro valda och infogade i samlingen i syfte att i sin helhet lämna en öfverblick af kristenhetens historia. De flesta bidragen hafva förut varit tryckta i olika tidskrifter. Nya äro två af de intressantaste: »Die Nachfolge Christi» och »der Patriarch Nikon». Framför allt är inledningsundersökningen om de vexlingar, som begreppet »Kristi efterföljd» under tidernas lopp undergått, af stort intresse. Här framträda Seebergs bästa egenskaper såsom teologisk, namneligen kyrkohistorisk författare: hans fina iakttagelseförmåga, positiva ståndpunkt och ädla framställningskonst. Med afseende på det sistnämnda tillåter jag mig betvifla, att Tyskland — om undantag göres för Adolf Hauck — f. n. äger någon lyckligare teologisk stilist än R. Seeberg.

Volymens innehåll för öfrigt utgöres af studier öfver »Evangelium quadraginta dierum», öfver förmenta och autentiska Jesus-ord samt öfver Paulus och Jesus. Följa så en religionshistorisk skiss till karaktäristik af aposteln Johannes samt uppsatsen om »Kuss und Kanon», kvinnotalandet i de apostoliska församlingarna samt om den romerska statens förföljande af de kristna. Åt medeltiden egnas tvänne monografier, den ena afhandlande en judisk proselyt från 1100-talet vid namn Hermann von Scheda, den andra den bekanta »Gudsvännen» Henrik Suso. Konferensföredraget öfver Luthers ställning till hans samtids sedliga och sociala nöd samt dennas förebildliga betydelse för den evangeliska kyrkan lämnar rik behållning liksom uppsatsen om Melanchtons ställning inom

kyrkans och vetenskapens historia. Mindre betydande synas mig de återstående uppsatserna vara. De handla om Spener, den bekante ryske patriarken Nikon, påfven Leo XIII samt slutligen Schleiermacher och Frank. De äro emellertid lättlästa och underhållande samt bidraga i sin mån till att låta läsaren få en inbiick i några betydande efterreformatoriska personligheters åskådning. I sin helhet är arbetet väl värdt att läsas och begrundas.

Ldm.

J. Oskar Andersen. Kirkeorganisationen udenlands. Redogørelse for en del af de protestantiske kirkers forfatninger, udarbejdet paa Opfordring af Formanden för det kirkelige Udvalg. Kphm. Aug. Bangs Boghandel 1905.

Den lärde och grundlige författaren till den särskildt för kännedomen om Danmarks undervisningsväsen och kyrkliga förhållanden under 1600-talet ovärderliga afhandlingen om Holger Rosenkrantz den lärde har här skänkt oss en synnerligen förtjänstfull öfversikt, som utarbetats på uppmaning af ordföranden i »det kirkelige Udvalg», biskop S. Rørdam. Af praktiska skäl har förf:n inskränkt sig till redogöra för de kyrkors författning, hvilka ännu stå i en mer eller mindre innerlig förbindelse med staten, på samma gång som deras själfständighet är genom lag betryggad. Vidare har hufvudvikten blifvit lagd på de samfund inom den reformerta kyrkoafdelningen, hvilka med hänsyn till kyrklig själfständighet sitta inne med de rikaste erfarenheterna. Med rätta förklarar och förf:n, att ett närmare ingående på de många småtyska kyrkoförfattningarna skulle vara ett slöseri med kraft, då det säkerligen är uteslutet, att man i Danmark önskar efterlikna ifrågavarande konsistorieordningar. Förf:n har dock lämnat en kortare öfversikt äfven af dessa, dels därför att denna typ i sin moderna gestalt aflägger ett starkt vittnesbörd om i hvad riktning utvecklingen går, dels därför att den enligt författarens åsikt verkligen innehåller enskildheter, som äro värda uppmärksamhet. — Då författningsförhållandena och delvis

äfven reformkrafven förutsätta kunskap om den tidigare kyrkliga utvecklingen och ofta endast genom en sådan kunskap blifva begripliga, har förf:n lämnat flere, delvis rätt utförliga historiska öfversikter, för hvilka man icke kan annat än vara honom tacksam.

Då frågan om domkapitlens omorganisation och andra författningsfrågor nu stå på dagordningen i vårt land, så torde D:r Andersens värdefulla arbete kunna påräkna intresse och särskild uppmärksamhet äfven hos oss. Icke minst bör den göra det hos alla verkligt kyrkligt sinnade, då den tendens, som uppbär arbetet, är synnerligen beaktansvärd, för så vidt vi varsla en sådan i författarens ord om att tiden nu är inne till att göra kyrkan själfständig — »fordi Guds Riges Fremme mere end for fordrer ordnet Fællesvirken og fast kirkelig Ledelse».

Efter en inledning, till hvilken vi skola senare återkomma, redogör förf:n för de öfriga skandinaviska ländernas samt Finlands kyrkofattningar. Hvad Sverige vidkommer säger förf:n bl. a., att kyrkan genom kyrkomötesrestitutionen erhållit ett »Fællesorgan» och fortsätter: »kommer hertil de fra gammel Tid bestaaende Domkapitler, som faste kirkelige Organisationer i Stifterne og endelig de for hver Menighed bestaaende Kirkeraad, saa besidder den svenske Statskirke, trods Organisationens Mangler, et fast Grundlag for Hævdelsen af sin Selvstændighed som Samfund overfor Staten, særlig da den gennem Valgene af sine Embedsmænd har den faktiske Raadighed over sit aandelige Styre».

Uppgifterna angående vårt land äro i allmänhet riktiga, om ock till följd af den helt förklarliga knapphändigheten på vissa ställen så ofullständiga, att de kunna gifva anledning till missförstånd. Så t. ex. uppgifves väl sid. 24, att domkapitlen deltaga i ärkebiskopsvalet, men icke att till dessa komma tre andra korporationer, nämligen stiftsprästerskapet, det större akademiska konsistoriet i Uppsala och hofkonsistoriet i Stockholm. Sid. 31 meddelas såsom villkor för utträde från statskyrkan, »at man angifver det Samfund man vil overtræde til». Härvid borde dock måhända hafva anmärkts, att detta samfund måste vara dels ett kristet sådant, dels ett af staten redan

erkändt eller, om det senare icke är förhållandet, måste den, som begärt tillstånd att utträda ur svenska kyrkan, innan det beviljas, hafva hos konungen anhållit om medgifvande att jämte liktänkande personer bilda särskild församling. — Ett och annat hade nog varit för förf. att hämta ur A. E. KNÖS gamla förträffliga om än numera i åtskilligt antikverade afhandling om *egenheterna i svenska kyrkoförfattningen*. Särdeles intressant är förf:s öfversikt öfver Tysklands brokiga kyrkoförfattningsförhållanden. Detta lands 25 stater hafva visserligen icke hvar sin evangeliska landskyrka men åtskilliga af dem hafva flere. Här gifves en profkarta på variationer från den strängaste statskyrklighet, där landsfursten oinskränkt utöfvar kyrkostyrelsen genom sina officiella ämbetsmän (Koburg-Gotha) till stor kyrklig självständighet. — I denna öfversikt synes oss förf:n hafva röjt en lycklig förmåga att skilja det väsentliga, för oss betydelsefulla och därmed intressanta från tillfälliga och obetydliga detaljer. Hans källor och vägledare äro ock de bästa. Bland nyare kyrkorättslärare må vara nog att nämna E. FRIEDBERG och K. RIEKER.

Lärorikt är att ånyo finna bekräftadt, hur riktigt JOHANNES RUDBECKIUS, LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS och andra kyrkans stormän dömde, då de framhöllo vådorna af det föreslagna generalkonsistoriet. De tyska öfverkyrkoråden, generalkonsistorierna, landskonsistorierna eller hvad dessa centralmyndigheter nu kallas utgöra för ingen del någon ideal form för kyrkostyrelse. De juridiskt bildade lekmannabisittarne eller rent af presidenterna i dessa generalkonsistorier torde öfverallt ha lyckats sätta en mer eller mindre byråkratisk och formalistisk stämpel på vederbörande landskyrkor. »Der klages — säger också förf. — oftere over Juristherredømmet i Kirkerne». Skola väl vederbörande här hemma låta sig varna af dessa exempel? Att juristen och folkskoleläraren tillsammans i de föreslagna, från humanistisk och kanske äfven teologisk bildning rensade svenska domkapitlen kunna komma att utgöra en verklig fara för kyrkan, synes man mångenstädes vara blind för. Och dock komma dessa nya element i kyrkostyrelsen med största sannolikhet att medföra jurist- och formalist-herraväldets seger inom kyrkan. Hvar hafva vi den kyrkoman i våra dagar

som kan med den gamle Rudbeckius säga ifrån, så att det hörs, då det är fråga om kyrkans byråkratisering och trälbindande under staten. Lika manligt och oförskräckt som sannt och träffande yttrade han vid ett tillfälle, inför själfva rikets råd följande: »I Tyskland hafve de, sedan reformationen skedde, illa lupet med religionen: såsom fursten hafver varit, så hafver provincien sig efter muterat. Men vi, Gudi lof, hafve härtill stått väl. Hafver magistraten något velat gjordt, som honom intet bort, hafver Clerus hållit magistratum tillbakar; magistratus hafver ock hållit Clerum i sikte uti desse 100 åhr. Sade ock — heter det vidare i rådsprotokollet — att vij måste intet taga tyskarnes *mores*, hvar vi vele undfly deras *infortunium* och icke komma i den våda, de äre». (Riksrådsprot. 28/6 1636) Tyvärr synes dock knappast något område af vårt kyrkliga lif vara så utsatt för att röna betänkligare inflytande af »tyskarnes *mores*» än just författningsområdet eller kanske snarare uppfattningen af kyrkoförfattningsfrågorna.

Med intresse har anmälaren läst förf:s redogörelse för Schweitz', Frankrikes och Skottlands kyrkoförfattningar. De sönderslitna holländska kyrkoförhållandena gifva varnande exempel. Hvad England vidkommer, så har förf. med rätta egnat stor uppmärksamhet åt detta land. Sid. 173 synes förf. hafva förbisett eller har åtminstone icke omnämnt, att enligt engelsk högkyrklig tankegång äfven den svenska kyrkan måste anses såsom med den engelska fullt likberättigad, d. v. s. såsom en kyrka med episkopal styrelse, garanterad genom den s. k. *successio apostolica*.

Att förf:n helt och hållet förbigått de brokiga amerikanska kyrkoförhållandena utgör intet minus i arbetets värde såsom en kortfattad, men klar öfversikt af de viktigare bland protestantismens kyrkoförfattningstyper — en öfversikt, som vi varmt önska riklig spridning äfven i vårt land.

Ldm.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs självbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists självbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll (Afslutn.). B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUND-

STRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER, Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Upps. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS. Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning

enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi, 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och afslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1905:

I: 6. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* sjette årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. HELANDER, Hedendom och Kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete. K. H. KARLSSON. Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara (1449—1475). A. BRATT, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk. G. AULÉN, Ett

och annat från H. Reuterdahls Lundatid. H. LUNDSTRÖM, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet. S. GEZELIUS' reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarne.

II: 8. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (3:dje häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1906:

I: 7. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* sjunde årg. Upps. 1907. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST, Den efterapostoliska tiden (åren 70—140). En kyrkohistorisk skiss. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724 (forts. från föreg. årg. och afslutn.) H. LUNDSTRÖM, Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa. J. ROMSON, Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning. E. RODHE, De svenska bibelsällskapens uppkomst. J. SJÖHOLM, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835. LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS' dagboksanteckningar 1608—1613. OLOF SVEBILIUS till ERIK BENZELIUS D. Ä. och HAQVIN SPEGEL angående bibelöfversättning och psalmbok. Vittnesbörd om ERIK MOLIN.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, (fjärde häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 9:de årg. 1907. Rock Island III. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 24 årg. 1907. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Études, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 56:te årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska martyr- och kyrkohistorien, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrtke 10 fr., utom detta land 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr årg.

Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 6:te årg. 1907.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 12:te årg. Helsingfors 1907. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefodringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 7:de årg. Kphmn 1907. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 14:de årg. Kristiania 1907.

Norsk Theologisk Tidskrift. 8:de årg. 1907.

Kirkehistoriske Samlinger, utg. af Selskabet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam 1907.

E. BILLING. De etiska tankarne i urkristendomen i deras samband med dess religiösa tro. H. 1, 2 och 3. Uppsala. W. Schultz 1907. Pris 3 kr.

OL. BÄCKSTRÖM. Kommunal Fattigvård. I. Fattiggårdar på landet. Med 6 ritningar till fattiggårdsbyggnader Sthlm. Svensk Kommunal-Tidnings förlag. Pr. 1,25.

NATHAN SÖDERBLOM. Främmande Relionsurkunder i urval och öfversättning under med verkan af flere framstående fackmän med inledning och förklaringar. H. 1—3. Sthlm. Hugo Geber 1907.

Ett monumentalt verk, bland hvars medarbete märkas professorerna K. F. JOHANSSON och K. V. ZETTERSTÉEN, missionärerna doktor ERNST HEUMAN, pastor E. HEDBERG och ERIK FOLKE, professorerna SAM WIDE, V. LUNDSTRÖM och OTTO VON FRIESEN. Meningen är, att hela verket skall utkomma i c:a 14 raskt på hvarandra följande häften om 4 à 5 ark till ett pris af 1 kr. pr häfte. Utgifningen väntas blifva afslutad innan detta års utgång. Efter subskriptionens slut kommer priset att höjas.

KARL HEDÉN. Religions-Historisk Atlas sammanställd av K. Hedén, kyrkoherde. Första häftet. Negrer — Hinduer — Kineser — Japaner m. fl. (196 bilder samt 1 färgtryckt karta). Sthlm 1907. Albert Bonniers förlag. Pris 1,50.

———, Religionerna jämte folkens liv och den kristna missionen hos negrer. hinduer, kineser, japaner m. fl. (Textbok till Religions-Historisk Atlas I). Sthlm 1907. Albert Bonniers förlag. Pris 1,50.

HERMAN LEVIN. Om Guds ords nådemedel. Till diskussion vid Visby stifts allmänna prästmöte den 13—15 augusti 1907. Sthlm. Ivar Hæggströms Boktryckeri A.-B. 1907.

GUSTAF AULÉN. H. Reuterdahls teologiska åskådning med särskild hänsyn till hans ställning till Schleiermacher. Uppsala. W. Schultz 1907.

ISAK COLLIJN. Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitets-Bibliotek zu Uppsala. Uppsala. Almqvist & Wiksell. Leipzig. Rudolf Haupt 1907. In Kommission. Pris 13,50 eller 15 tyska mark.

Ett omsorgsfullt och flitigt utfördt arbete af utmärkt förtjänst, som är af stort värde för både den svenska och allmäneuropeiska kyrko- och kulturhistorien.

1706—1906. Tamulmissionens 200-årsminne. Uppsala. Sv. kyrkans Missionsstyrelse. Pris 20 öre.

En liten, synnerligen läsvärd återblick på det tvåhundraåriga arbetet. Skriften utgör n:o XXIII i skriftserien: *Från svenska kyrkans missionsfält.*

AD. NOREEN och E. MEYER. Valda stycken af svenska författare 1526—1732. Med anmärkningar och ordlista. Andra uppl. Sthlm. A.-B. Ljus 1907. Pris kr. 4,75.

Icke blott »kulturvänner» i allmänhet utan hvarje älskare af Sveriges kyrka och framfarna öden, af svensk känsla och tanke liksom svensk dådkraft finner här en synnerligen värderik och underhållande läsning. Urvalet är förträffligt. Boken börjar med ett stycke ur »förspråket» till Thet nyia Testamentit, 1526. Möta så präktiga bitar ur Olaus Petris, Gustaf II Adolfs, Georg Stiernhielms, Axel Oxenstiernas, Urban Hiärnes, Samul Columbus', Olof Rudbeck d. ä:s, Haqvin Spegels, Erik Lindschölds, Lasse Johanssons, Jesper Swedbergs, Jacob Freeses och Olof Kolmodins skrifter, många andras att förtiga.

L. FR. LÄFFLER. Den gottländska Taksteinar-sägnen. Ytterligare meddelanden. Ur Sv. Landsmålen XIX, 6.

——, Några medeltida versus memoriales. I—II. Ur Antiqvarisk Tidskrift för Sverige. Del 13: 2.

——, Ännu några ord om de hedniska edsformulären i Norden. Ibdm. Del 13: 3.

N. J. GÖRANSSON. Katolicism och protestantism. Profföreläsning i Uppsala den 28 sept. 1906. Särtryck ur Bibelforskaren.

——, Historisk Blick på kristendomens etiska princip. Profföreläsning i Uppsala den 20 sept. 1906. Särtryck ur Bibelforskaren.

FRANS TIVELL. Vägen till lycka eller huru skall svenska folket blifva ett lyckligt folk. Uppsala L. Nordblads bokh. Pris 80 öre.

RAGNAR THOMÆUS. Om Kiliasmen och Häsykasmen. Joh. Lundéns tryckeri. Göteborg 1907. Pris 50 öre.

Detta lilla synnerligen läsvärda häfte består af tvänne särskilda föredrag, af hvilka det senare utgör »ett blad ur medeltidens historia» och det förstnämnda ursprungligen hållits såsom »inledningsföredrag i Göteborgs prästsällskap» och blifvit på sällskapets begäran befordradt till trycket. Dess fullständiga titel lyder: *Är där från biblisk-kyrklig synpunkt något berättigadt i Kiliasmen?* Om den anda, i hvilken den grannlaga frågan löses, får man en föreställning genom slutorden där det gamla, sköna ordet till sist citeras:

»In necessariis unitas,
in dubiis libertas,
in omnibus caritas.»

J. TH. BRING. Paul Gerhardt. Hans lif och diktning. Ett 300-årsminne. Uppsala 1907. Pris 35 öre.

Häftet är väl egnadt att för församlingen göra bilden af den stora psalmsångaren kär och dyrbar.

HJ. DANELL. Intryck från en visitationsresa till Sydafrika och Sydindien. (Förut tryckt i Nordisk Missionsskrift). Pris 25 öre.

NILS HYLANDER. Om Gallafolket. Ett evang.-fosterlandsstiftelsens missionsfält i Ostafrika. Sthlm. Ev. Fosterl. Stiftelsens Förlags-exped. 1907. Pris 25 öre.

M. v. O. Hans egendom. Berättelser för ung och gammal. Ibdm 1907. Pris 65 öre.

P. P. Nådens ord. Valda yttranden af Luther jämte språk ur skriften för hvar dag i året. Ibdm 1907. Pris 1,50.

Såvidt vi hunnit göra bekantskap med denna bok, synes den oss alldeles förträfflig. För den, som är strängt upptagen af lifvets hvardagsbestyr och endast kan egna en kort stund åt sin dagliga morgonandakt, räckes här en ypperlig hjälp. Härliga ord ur böckernas bok äro fördelade på årets dagar och hvarje sådant bibelspråk ledsagadt af ett Luthers kärnord, nedslående, upprättande, alltid trosstarkt, helsosamt, uppfriskande för den invärtes människan.

HILLIS GRANE. Sven Svensson. Svenske jämte andra berättelser. Sthlm. Ibdm 1907. Pris 2,25.

Musik till Sionstoner. Sångbok för den kristliga andakten utg. af Evang. Fosterlands-Stiftelsen. Andra saml. Första uppl. Ibdm 1907. Pris 2,50.

L. LEMME. Behöfver vi Kristus för en verklig gemenskap med Gud? Bemyndigad öfversättning. Ibdm 1907. Pris 50 öre.

D. FEHRMAN. Confutatio Pontificia och försvaret för den medeltida kyrkoinstitutionen. En studie öfver reformationstidehvarfvets förtridentinsk-katolska teologi. Akad. Afh. Lund 1907. Håkan Ohlssons boktryckeri.

A. LILJESTRAND och K. HALLENDORFF. Zulufolket och Zulumissionen. Med 20 illustrationer. N:r XXV i skriftserien: Från svenska kyrkans missionsfält. Upps. Sv. kyrkans Missionstidnings expedition 1907. Pris 30 öre.

---

nder s

907.

Galater

907.

esbok

ins ic

ier l

skr

